

TARTALOMJEGYZÉK

VÁLSÁGOS IDŐK A RÉGI SOPRONBAN

BARISKA ISTVÁN: A soproni városkapitányság III. Frigyes korában.....	267
BAGI ZOLTÁN: Sopron kuruc ostromai 1704–1706	283
FÉNYES ÁKOS: Hogyan és miért állt ellen Sopron 1705/6 telén a kuruc ostromnak? .	300

MŰHELY

HÁRS JÓZSEF: Kérdőjelek a Geiger krónika körül	317
KELEMEN ISTVÁN: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Páliban (1767)	333

SOPRONI ARCOK

CSEKŐ ERNŐ: Adatok Hollós Béla soproni polgári iskolai tanár életpályájához, családi háttéréhez	336
ANDRÁSSY PÉTER: Kárpáti Zoltán (1909–1972) és Sopron	347
DÁVIDHÁZY ISTVÁN: Paulay Tamás – Professor Thomas Paulay (1923–2009)	353

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GÖNCZ JÓZSEF ÉS BOGNÁR BÉLA tíz képeslevelezőlap-kötete a száz évvel ezelőtti Sopron városról és Sopron megyéről. Sopron, 2003–2006 (ism. Kubinszky Mihály)	356
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szen-
de

KRISENZEITEN IM ALTEN ÖDENBURG

ISTVÁN BARISKA: Die Ödenburger Stadthauptmannschaft in der Zeit Kaiser Friedrichs	267
III ZOLTÁN BAGI: Die Kuruzenangriffe gegen Ödenburg 1704/1706	283
ÁKOS FÉNYES: Wie und wieso leistete Ödenburg Widerstand gegen die Kuruzen im Winter 1705/06?	300

KLEINE MITTEILUNGEN

JÓZSEF HÁRS: Fragen zur Geiger-Chronik	317
ISTVÁN KELEMEN: Antworten auf die neun Fragen der Maria Theresianischen Urbarialregulierung in Páli (1767)	333

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ERNŐ CSEKŐ: Zum Lebenslauf und familiären Hintergrund von Béla Hollós, Bürgerschullehrer in Ödenburg	336
PÉTER ANDRÁSSY: Zoltán Kárpáti: (1909–1972) und Ödenburg	347
ISTVÁN DÁVIDHÁZY: Professor Thomas Paulay (1923–2009)	353

BÜCHERSCHAU

MIHÁLY KUBINSZKY: Zehn Bände aus der Ansichtskarten-Sammlung von József Gönz und Béla Bognár über die Stadt und das Komitat Ödenburg vor hundert Jahren. Sopron, 2003–2006.	356
--	-----

VÁLSÁGOS IDŐK A RÉGI SOPRONBAN

BARISKA ISTVÁN | A soproni városkapitányság
III. Frigyes korában

A kutatási előzményekhez

Az óhatatlan, s egyben kötelező, hogy az ember újra meg újra átlapozza a választott témakör, Sopron 15. századi zálogtörténetének irodalmát. Ezúttal a magyarok közül olyan neveket kell megidézni, mint Házi Jenőt, Mollay Károlyt, Kubinyi Andrást és Szende Katalint. Ugyanakkor be kell vallani, hogy a legifjabb osztrák tartomány osztrák recepciója érdekében is neves osztrák és német történészek fogalmazták újra a térség korabeli történetét, köztük Hans Graf, Otto Aull, Otto Brunner, Joseph Karl Homma, August Ernst, Othmar Pickl, Harald és Leonhard Prickler vagy éppen Oszkar Gruszecki.

Volt és van talán ma is a két ország, Ausztria és Magyarország történetírásában egy feltűnő jelenség. Az nevezetesen, hogy többé-kevésbé elbeszélünk egymás mellett. Különösen jól kitapintható a határ menti országrészek, nevezetesen Stájerország, Ausztria és Nyugat-Magyarország közös történetében. Nekünk először akkor szűrt ez szemet, amikor ugyanazon eseményt a hazai történetírástól teljességgel idegen szakkifejezéssel (*Fehde*) írta le az osztrák szakirodalom. Mindeközben a magyar történeti műhelyek tudomást sem vettek róla.

Ez jutott eszünkbe a 15. század derekán elzálogosított Sopron városkapitányságának története kapcsán is. Mollay Károly pedig már 1963-ban megírta, hogy a *„részletek tisztázásához és megértéséhez azonban jobban kell majd ismernünk Alsó-Ausztria történetét az 1440-1465-ig tartó években”*.¹ Érezte valaminek a nagy hiányát. Egyfelől azt, amit Házi Jenő tanulmányából is hiányolt.² Nem az adatgazdagságot kifogásolta, hanem főleg az adatok, a jelenségek fegyelmezettebb elemzését. Mollay ráadásul ismerte az elérhető osztrák történeti irodalom javát. Ennek ellenére sem ő, sem Házi nem ismerte fel néhány fontos stájer-osztrák (német) intézmény megjelenését a térségben. Ilyen volt példának okáért a *Fehde* jogintézménye. Ilyennek minősíthető az is, hogy a Habsburg-ház belső szabályozásainak (*Hausordnungen*) következményei „átlépték a határt”.

¹ Mollay Károly: Macskakő-Katzenstein. Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén (1441–1465). SSz. 17 (1963), 126. = Mollay: Macskakő.

² Házi Jenő: Macskakő vára. SSz. 16. (1962), 332–340. = Házi: Macskakő vára.

Nem csoda, hogy keményen ütköztek a hazai törvényekkel, szokásjogokkal és jogszokásokkal.

Számunkra tehát az volt a legfontosabb, hogy sikerül-e a Habsburg-zálogra került Sopron történetének összefüggéseit csupán azzal könnyebben értelmezni, hogy ezúttal odahallgatunk arra, hogy számunkra idegen intézmények jelentek meg a térségben.

A 15. századi városkapitányság természetéről

Tudni kell, hogy a városkapitányság eredetileg önkormányzati intézménynek számított, a határszéli és a dinasztikus konfliktusok miatt elvesztette a városi autonómiához kötött funkcióját. Nem annyira rendészeti, hanem inkább katonai jellegű, továbbá nem választott, hanem uralkodói kinevezéshez kötött tisztség lett. Ez az oka annak, hogy a soproni hatalmi elitől legutóbb megjelent tanulmány sem foglalkozik vele.³ A soproni városkapitányság hivatalának IV. Frigyes német-római király (ill. 1452-től III. Frigyes német-római császár) zálogához köthető históriája azonban különös figyelemre érdemes. Két okból is. Egyfelől azért, mert Sopron 1441–1463 között ugyanúgy Habsburg-zálogra került, mint Nyugat-Magyarország számos uradalma és városa. Másfelől azért, mert ennek következtében a klasszikus önkormányzati hatáskörökre (igazgatási, törvénykezési, statútum-alkotási, országrendiségi hatáskörökre) is rávetült Habsburg Frigyes zálogának árnyéka.⁴

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy mind Ausztria, mind Magyarország dologi joga ismerte a zálog természetét. Nevezetesen azt, hogy a magánjogi szempontból zálogra jutott területekkel gyakran együtt jártak az igazgatás, igazságszolgáltatás jogosítványai, s ha kellett, eladományozott uralkodói jogok is (pl. pénzverési jog). Hovatovább a két ország (tartomány) jogintézményeinek egymásmellettiségéről is fogunk példát említeni. Azért fontos mindezt előre bocsátani, mert a kinevezett soproni városkapitányok a felsorolt magánjogi elemeknek hol az egyik, hol a másik birtokába vagy kezelésébe jutottak. Ellátmányuk, fenntartásuk érdeke, vagy pedig az uralkodók kiszolgáltatottsága hozta ezt így.

Egy kapitányi jegyzék tanulságai

Már Kubinyi András is felhívta a figyelmet arra, hogy – miként Habsburg Frigyes (IV. Frigyes német-római király: 1440–1486, III. Frigyes német-római császár: 1452–1493) – Hunyadi Mátyás is magyar, stájer, osztrák és osztrák nemeseket, zsoldosokat helyezett a soproni városkapitány székébe, akik aztán hivatalaikban

³ Goda Károly: A hatalom szociológiája: közéleti városvezető csoportok a 15–16. századi Sopronban. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv. III. Budapest Főváros Levéltára. Bp. 2008. 111–131.

⁴ Bariska István: A Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647. Kismonográfiák. Archivum Comitatus Castriferrei. Szombathely, 2007. 113–135.

városúrként viselkedtek.⁵ A két uralkodó nem ritkán ugyanazokat a személyeket többször is a városkapitányi hivatalba helyezte. Ilyen volt Török Ambrus és Ulrich Grafenecker is.⁶ A Soproni Levéltár „*Nomina capitaneorum Soproniensium*” címet viselő, tanulmányunk függelékeként közreadott jegyzéke a maga nemében az elsőnek tekinthető a városban. Van ennek az értékes forrásnak egy hátoldali jegyzete: „*Der Odenburgischen Span vnnd Heubtleüt namen vnndter was khunigen Sy Hauptmanschaftten verwalten*”.⁷ A jegyzék tehát egyszerre említi a soproni ispánokat és kapitányokat, és hogy melyik királyok alatt igazgatták a kapitányságokat. Anélkül, hogy részleteiben kommentálnánk a névjegyzéket, érdemesnek látszik, hogy felsoroljuk a benne fellelhető, átírt neveket, mégpedig azokkal a hiányokkal, amelyeket a lista sem takar el:

Török Ambrus (1446), Ulrich Grafenecker (1447), Michael Weittmüllner (1449), Török Ambrus (1464), Wilhelm Mischulinger (1465), Siegmund von Weispriach (1475), Ginderisch von Frauenburg (1479), Andreas von Weispriach (1482), Sárkány Ambrus (1505), [?] Giericsko (1511), Georg Cinka (1512), Georg Trenka (1518), Szapolyai János (1515), Hans von Weispriach, Erasmus Teuffl, Pethő János, Hans Choron (1571).

Amint azt a felsorolás is mutatja, vannak olyan nevek, amelyeknél a forrás az évszámot is megadta, vannak azonban jócskán hiányok is. A jegyzék három, 16. századi városkapitány, nevezetesen Hans von Weispriach, Erasmus Teuffl és Pethő János esetében ugyanis elhanyagolta az évszám megjelölését. A legfeltűnőbb azonban az, hogy nem szerepel rajta Cristoph Fladnitz (1440), továbbá Siegmund von Ebersdorf (1441–1442), illetve helyettese Wolfgang Gileis (1445) sem.⁸ Ha Mollay Károlynak igaza van, úgy Siegmund von Ebersdorf hivatalviselése is két szakaszra volt bontható. Az első 1441 áprilisa és 1442 februárja közé esett.⁹ Szerinte Ebersdorfot ekkor 1442–1443 között Albert von Pottendorf követte.¹⁰ Ugyanakkor Mollay nem tett említést arról, hogy Siegmund von Ebersdorf 1443–1445 között újra a soproni kapitányság élére került. Máskülönben hogy lehetne megmagyarázni, hogy ebben a két esztendőben I. Ulászló báróinak familiárisai Ebersdorf soproni városkapitánnyal kötötték meg *Urfehde*-jüket, azaz a *Fehde*-háborút békével lezáró egyezségüket.¹¹ Ennek a

⁵ Kubinyi András: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez. In: Tanulmányok Budapest múltjából. A Budapesti Történeti Múzeum várostörténeti évkönyve. 21. Bp. 1979. 7–48.

⁶ Ulrich Grafenecker nevét még Ulrich von Grafeneck ill. Ulrich Grafeneck formában is olvashatjuk. A bárói (Freiherr Ulrich von Grafeneck) címet azonban csak 1465-ban kapta meg.

⁷ *Nomina capitaneorum Soproniensium* (= *Nomina Capitaneorum*). *Der Odenburgischen Span vnnd Heubtleut namen vnndter was khunigen Sy In Hauptmanschaftten verwalten*. Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára. Lad. V. et E. Fasc. 1. Num. 12. = GYMSML SL *Nomina Capitaneorum*

⁸ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész. – 3. köt. Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig. Sopron, 1924. = Házi: Sopron I/3. köt. 301. sz. 250. Szombathely, 1445. febr. 1.

⁹ Mollay: Macskakő, 126.

¹⁰ Uo.

¹¹ Bariska István: III. Frigyes gyámsági kormányzása és Nyugat-Magyarország. Századok 141 (2007), 1153–1191, itt: 1169–1170. = Bariska: III. Frigyes.

jegyzéknek az alapján nem lehet Ulrich Grafenecker második, 1459–1463 közti hivatalviseléséről és helyetteséről, a németül kifejezetten ijesztő nevet viselő Wolfgang Kadaverről sem olvasni. Végül a soproni városkapitányok legkorábbi listája annak a Mollay-féle vélekedésnek is ellentmond, hogy 1446 decemberétől nem volt Sopron városának kapitánya.¹² Ennek ellentmond, hogy Michael Weitmüllner 1449-ben szerepel a listán. Ráadásul V. László soproni kapitányként. Ez azonban nem lehetséges, hiszen László király ekkor még IV. Frigyes gyámságában volt.

A pontosítás kedvéért érdemes összefoglalni az eddig ismert, legteljesebb Frigyes-féle névsort: Siegmund von Ebersdorf (1441–1442), Albert von Pottendorf (1442–1443), Siegmund von Ebersdorf (1443–1445), Török Ambrus (1446), Ulrich Grafenecker (1447), Michael Weitmüllner (1449), [?] (1450–1458), Ulrich Grafenecker (1459–1463).

Természetesen azokra a személyekre külön visszatérünk még, akiket IV. Frigyes király nevezett ki. Ez a hiányos, továbbá a hivatali időkre vonatkozóan is csonka jegyzék is igazolja azonban Kubinyi Andrást. Egyfelől abban, hogy a városkapitányok 1441–1571 között valóban három nációból kerültek ki, másfelől, hogy ténylegesen uralkodói kegyből jutottak Sopron élére. Ők városurak voltak. A városuraság (Stadt-herr) nem magyarországi kategória. A német és osztrák szakirodalomban elsősorban „a város földesura” jelentésben használatos.¹³ Jól érzékelteti azonban, hogy így a szabad királyi város Sopron igazgatási, igazságszolgáltatási és statútum-alkotási kompetenciája is sérült. Ráadásul, az a tény, hogy a városkapitányság idővel adománnyá vált, jól példázza, hogy Sopronnak ezt a hivatalt 1610-ben úgy kellett 6700 forintért visszaváltani a Choron-örökösöktől.¹⁴ Az akció uralkodói hozzájáruláshoz volt kötve, ez is arra utal, hogy a városkapitányság királyi hivatal lett, s lényegében csak akkor lett soproni városi hivatal, amikor azt Sopron visszaváltotta.

A kapitányi tisztség finanszírozása

Közjogi szempontból sorsdöntőnek bizonyult, hogy Erzsébet királyné 1440 novemberében Utószülött V. Lászlót és a Szent Koronát is IV. Frigyes német-római király gyámságába adta. Azt már Házi Jenő is kiemelte, hogy az özvegy Erzsébet királyné 1441. február 25-én többek között Sopront és jobbágyfalcit is a

¹² Mollay: Macskakő. 129.

¹³ Gliederung der Beiträge: 4. Stadtherr, Stadtwerdung, Stadterhebung. In: Österreichisches Städtebuch. 2. Band. Burgenland. Hg. Othmar Pickl. Burgenland. – Die Städte des Burgenlandes. Red. Ernő Deák. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 1996. S. XV–XVII.; Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz, 1972.

¹⁴ GYMSML SL. Nomina Capitaneorum. „Anno 1601 den 22, Juny ein Rath vnd Gemein alhie [...] von den Tschoromischen erben abgelöst, diese Hauptmanschaft vermüg 1er Khö[niglichen] Ma[ei]st[er] Consens p[ro] 6700 fl.”. Fol. 2.

német uralkodónak, a későbbi III. Frigyesnek zálogosította el.¹⁵ Ezek után a Habsburgok Lipót-ágát képviselő IV. Frigyes német-római király 1441 áprilisában az osztrák örökös tartomány főkamrását, Siegmund von Ebersdorft nevezte ki Sopron városkapitányává.¹⁶ A zálogjogon birtokába került város ezzel szimbolikusan a Habsburgok katonai védelme alá került. A magyar rendek által 1441 júliusában magyar királlyá választott I. Ulászló ebbe persze nem tudott belenyugodni.¹⁷

A soproni városkapitányság létrejötte nem IV. Frigyes soproni zálogkorszakához köthető. Cziráky István királyi kapitány ugyanis 1440. július 21-én íratott levelet Christoph Fladnitz soproni városkapitánynak (*Stadthauptmann*). Ebben Cziráky egy szökött soproni polgár ügyében utasította a soproni városkapitányt.¹⁸ 1441. márciusában Fladnitzot azonban már csak egykori (nem néhai) soproni városkapitányként („Cristoff von Fladnicz weylennt haubtmann der statt zu Odenburg”) emlegették, de Cillei Ulrikot nevezte meg urának. Vele kapcsolatban nagyon fontos forrásrészletre kell figyelmeztetni. Nem arra gondolunk, hogy Cillei Ulrik embere volt, hanem arra, hogy fizetése gyanánt 400 magyar aranyforintot vett fel Soprontól.¹⁹ Később persze az is kiderült, hogy IV. Frigyes városkapitányai Sopron évi Szent György-napi adójából húztak fizetést. Sopronnak tehát magának kellett a városkapitányi hivatalt finanszírozni, attól függetlenül, hogy uralkodói tisztséggé vált. A város nem is sietett az évi adó („yerlich zynnse”) részlete megfizetésével. Sőt, amikor Ulrich Grafeneckernek borban akarták kifizetni, nem fogadta el, hanem ragaszkodott a készpénzhez.²⁰ Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a tényt, hogy IV. Frigyes városkapitányai is ráették a kezüket erre a 400 forintos Szent György-napi adóra. Mint kiderült, nem csak arra.

Sopron és a nyugat-magyarországi *Fehde*

Már évekkel ezelőtt feltűnt, hogy Sopron lényegében az osztrák (német) jogintézmény, a *Fehde* néven ismert nyugat-magyarországi magánháborúk központjába került.²¹ Kérdés persze, hogy ennek mi volt az oka? De ennél is tovább arra is kíváncsiak vagyunk, hogy vajon IV. Frigyes miért telepítette ezt a hazai gyakorlatban idegen jogintézményt az örökös tartományok határán túlra. Tudjuk

¹⁵ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész. – 4. köt. Oklevelek és levelek 1453-tól 1459-ig. = Sopron

¹⁶ Házi: Sopron. I/3. köt. 259. sz. 217. p. H. n. 1441. ápr. 11.

¹⁷ Nagy Imre: Hazai okmánytár (Codex diplomaticus patrius). I–IV. Győr, 1865–1873. IV. köt. 326. Márványkő alatti tábor. 1441. ápr. 11.

¹⁸ Házi: Sopron. I/3. köt. 242. sz. 202. p. H. n. 1440. júl. 21. [?]

¹⁹ Házi: Sopron. I/3. köt. 253. sz. 212–213. p. H. n. 1441. márc. 4.

²⁰ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész. – 5. köt. Oklevelek és levelek 1462-től 1481-ig. Sopron, 1926. = Házi: Sopron. I/5. sz. 50. p. Trautmannsdorf, 1462. nov. 27.

²¹ Bariska István: A Fehde-jog intézménye és Nyugat-Magyarország. Vasi Szemle = VSz. 59. évf. 2005. 3. sz. 291–312. = Bariska: A Fehde-jog.

ráadásul, hogy éppen ez volt az a fogalom, amit a magyarországi történetírás soha nem vett át.

A *Fehde* kifejezésnek nincs magyar megfelelője. Az ököljog fordítás félrevezető, hiszen ez a sértett fél jogát jelentette arra, hogy fegyveresen vegyen elégtételt azzal (azokkal) szemben, akik példának okáért adósai maradtak szolgálataiért vagy kölcsönügyletében. Ezt a jogot akár az uralkodók, hercegek, egyházi vagy világi fejedelmek ellen is lehetett alkalmazni anélkül, hogy a sértett (érintett) felet felségárulás miatt kiközösítés, súlyos szankció fenyegette volna. Szabályai azonban kötöttek voltak, mert 14 nappal korábban magánhadüzenetet kellett küldeni (*Absage, Fehdebrief*), sőt meg is lehetett szakítani. Befejezésekor azonban békeesküt (*Urfehde, Urfecht*) kellett tenni, amelyben a megtámadott eskü alatt ígérte, hogy bosszút nem áll.²² Egyetlen kivétel volt, ha külső ellenség, példának okáért a török támadása fenyegetett: ekkor sem indítani, sem folytatni nem volt szabad ilyen magánháborút. Máskülönben súlyos szankció várt a békeszegőre.²³ Maga IV. Frigyes is ezért kötötték békét I. Ulászló nyugat-magyarországi híveivel, mert a Jagelló uralkodó a török ellen készült.

Ez volt az a jogintézmény, amely eszközt és formát adott IV. Frigyes kezébe Sopron és Nyugat-Magyarország „intézményes meghódítására”. A *Fehde*-eljárás formális elemei a nyugat-magyarországi városok büntetőperes eljárásában is megjelentek. Az eddigi tudásunk szerint Sopronban először, de ott találni ezeket a bírósági esküket (*gerichtliche Urfehde*) Kőszeg, Szombathely, Csepreg és Rohonc 16. századi bírósági gyakorlatában is. Ez történt 1460. február 9-én Nicolaus Schätzel és 1461. július 20-án Pór Imre fertőszentmiklósi lakós soproni büntetőperében is.²⁴

„A *Fehde*, írta a kérdés legjobb stájer ismerője, – ahogy Clausewitz a háborút meghatározta – nemcsak a politika, hanem a jog, a jogviták folytatása is volt más eszközökkel”.²⁵ 1495-ben azonban az ún. örök birodalmi béke (*ewiger Landfriede*) meghirdetésével birodalom- és tartomány szerzte megtiltották a *Fehde* alkalmazását.²⁶ Arra tehát ezután nem nyílt mód többé, hogy az erre feljogosított felek egymással szemben a fegyveres elégtétel eme eszközét alkalmazzák.

Volt azonban ennek magán-háborúsdinak súlyos hátránya is. IV. Frigyes német-római király korában a *Fehde* miatt valósággal lepusztultak a Habsburg örökös tartományok. Ráadásul a *Fehde* alkalmazására jogosult felek azokra is

²² A. Boockmann: *Fehde, Fehdewesen*. In: *Lexikon des Mittelalters*. 4. köt. München–Zürich. 1989. 30–334.

²³ Otto Brunner: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter*. Brunn–München–Wien. 1943. 21–47.

²⁴ Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. I. rész. – 5. kötet. Oklevelek és levelek 1460-tól 1481-ig. Sopron, 1926. = Házi: *Sopron*. I/5. köt. 5. sz. 4. p. Sopron, 1460. febr. 9., valamint 35. sz. 30. p. Sopron. 1461. július 20-án.

²⁵ Schäffer, Roland: *Die Baumkircherfehde (1469–1471)*. In: Andreas Baumkircher und seine Zeit. Sympson im Rahmen der „Schlaininger Gespräche” vom 24.–26. September 1982 auf Burg Schlaining. Burgenländisches Landesmuseum (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland = WAB. 67.) Eisenstadt, 1983. 153.

²⁶ Fuchs, Konrad–Raab, Heribert: *Wörterbuch zur Geschichte*, München, 1972. I. köt. 253.

kiterjesztették az erőszakos elégtételt, akik szövetségesnek számítottak. Ilyennek minősült a IV. Frigyes zálogára került Sopron városa és jobbágyfalvai is. Azaz a Habsburg uralkodó olyan, Magyarországon nem ismert jogközösségbe vonta be a nyugat-magyarországi hivatalvi-selöket, birtokosokat, familiárisaikat és a városokat, így Sopront is, amelyben ő diktálta a szabályokat. Nem lehet nem észrevenni (pedig eddig így esett), hogy 1443–1445 között IV. Frigyes soproni városkapitánya és helyettese I. Ulászló nyugat-magyarországi párthíveit (a Kanizsai-, a Rozgonyi-, az Ország-, a Pálóczi- és Újlaki familiárisait) a *Fehde*-szabályokat pontosan betartó békeesküre (*Urfehde*) kötelezte. Ezek nem egyszerű békepaktumok vagy fegyverszünetek voltak, ahogy azt Házi Jenő értelmezte.²⁷ Minthogy I. Ulászló emberei a béke eme formájába és feltételeibe belementek, így attól a pillanattól kezdve békeszegőknek minősültek, ha nem tartották be a szabályokat. IV. Frigyes német-római király azért akasztatott fel 80 embert Kőszegen, mert azok 1444 decembere és 1445 júliusa között Sopronnal szemben megszegték a *Fehde*-szabályokat.²⁸ A *Fehde*-cselekményeket *Urfehde* (*Urfehcht*)-formulával, tehát Nyugat-Magyarországon is olyan békeesküvel zárták le, amelyben a vesztes kötelezte magát arra, hogy nem áll bosszút a háború végeztével. Ebből fejlődött ki később a bírósági békeeskü fent említett eljárási eleme.

A kettősbirtokosság súlyos következményei

Eltekintve most az eltekinthetetlen tényről, hogy ti. IV. Frigyes V. Lászlót és a Szent Koronát „túszként” kezelte, stratégiai fölénye is vitathatatlan lett Nyugat-Magyarországon. I. Ulászló bárói és előkelői ugyanis kettős megosztottságú hatalmi rendszert építettek ki Sopron és Vas vármegyében. Az Anjou-korban a hatékony védelem érdekében még összevonták a két megye ispánságait.²⁹ I. Ulászló alatt pedig jórészt megosztották mind az ispánságokat, mind pedig a várkapitányi és várnagyi funkciókat. Az is sebezhetővé tette ugyanis Nyugat-Magyarországot, hogy Borostyánkőnek két várnagya volt. Szintén a megosztottság jele volt, hogy Kőszegen két kapitány és két várnagy működött. Hovatovább Szombathelyen is két várnagyot neveztek ki.³⁰

Stratégiai szempontból ez maga volt a kiszolgáltatottság. Nincs mit tehát azon csodálkozni, hogy IV. Frigyes soproni kapitányai, Siegmund von Ebersdorfer

²⁷ Házi: Sopron. 1/3. köt. 280., 283., 287., 288. 296., 297. 301. 307. sz. XXIV–XXVI p.

²⁸ Bariska: A Fehde-jog. 302–303. , valamint Briefwechsel des Enea Silvio Piccolomini. Szerk. Rudolf Wolkan. Wien, 1909–1918. Nr. 180., 185., 187., 188.

²⁹ Engel Pál: Die Grafschaft (Gespanschaft) Eisenburg im XIV. Jahrhundert. In: Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert). In: Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche” vom 24.–28. September 1986 und 1.–4. Oktober 1987. auf Burg Schlaining. Burgenländisches Landesmuseum. WAB. 79. Eisenstadt, 1987. 121., 124–125.

³⁰ Házi: Sopron 1/3. köt. 280. sz., 233. p., 283. sz. 236. p., 286–287. sz. 238–240. p., 288. sz. 240. p., 296. sz. 247. p., 301. sz. 251–252. p., 307. sz. 257. p.

városkapitány és Wolfgang Gileis, a városkapitány helyettese, valamint Sopron városa 1443–1445 között Vági Dénes rohonci és szalónaki kapitányt, Polány László és Heteyi László borostyánkői várnagyokat békekötésre (*Urfehde*) kötelezték.³¹ Azon sem, hogy Bodok László és Polek György kőszegi kapitányokat, további Linkóháti Benedek és Bögötei Bálint kőszegi várnagyokat, végül Rumi János Vas vármegyei alispánt, Senye Tamás szombathelyi várnagyot, nemkülönben Polán Marcinkó és Senye Pál szombathelyi várnagyokat a *Fehde* szabályai szerint kényszerítették térdre.³² Egyenként vagy párban szólították fel őket Sopronból a béke aláírására. A katonai és adminisztratív feladatok Anjou-kori egységének szétverése ekkor és így bosszulta meg magát. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy ezeket a különbéke-kötéseket az is siettette, hogy I. Ulászlót és híveit a török ellen hadba hívták.

Még valamit ehhez. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy IV. Frigyes német-római király soproni városkapitányai mellett maga Sopron városa is a békeokmányok aláíró között volt. Az aláírással ugyanis a IV. Frigyes szövetségeseként a *Fehde*-szabályok szerint Sopron idegen jogközösség részévé vált. Ezzel jobbagyalvait még inkább kitette a magánháború veszélyeinek.

A hivatali és hadakozó nemesség

Ehhez a fejezethez mindenképpen illik egyfajta magyarázat. Megkerülhetetlen ugyanis annak a tisztázása, hogy vajon mi indokolta azt, hogy IV. Frigyes Nyugat-Magyarországra is kiterjessze a *Fehde*-jog intézményét. Az egyértelmű volt, hogy IV. Frigyes meg akarta szerezni a nyugat-magyarországi stratégiai helyeket és jövedelmeket. A gyermek V. László gyámjaként mind annak ausztriai, mind pedig magyarországi örökségét ellenőrizni és használni kívánta. Aki ebben korlátozni akarta, azzal szemben kényszert alkalmazott. Így tett testvéröccsével, VI. Albert herceggel. 1447–1453 között arra szorította, hogy Fraknót, Kaboldot, Kismartont és Szarvköt neki átengedje.³³ Jól érzékelte, hogy Nyugat-Magyarországot I. Ulászló bárói önös érdekből mind stratégiaiilag, mind pedig adminisztratív szempontból megosztották, ezért a török hadjárat elmúltával *Fehde*-háborút kényszerített rájuk. Oly módon, hogy 1445-ben személyesen, fegyverrel foglalta el Bélát, Borostyánköt, Dévényt, Köszeget, Macskaköt, Rohoncot, Szalónakot és Sopronkertest. Ezt követően ennek a hadjáratnak a lezárásához volt szüksége többek között Sopron ausztriai városkapitányára, Siegmund von Ebersdorfra, nemkülönben helyettesére Wolfgang Gileisre.

³¹ August Ernst: Die Habsburger. In: Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. 3. Band. Der Verwaltungsbezirk Mattersburg. 1. Teilband. Allgemeiner Teil. Burgenländische Landesregierung. Eisenstadt, 1981. 219. = August: Die Habsburger.

³² Uo.

³³ Bariska: III. Frigyes 1175–1178.

Van itt azonban egy olyan szempont, amelyet nem árt kellőképpen hangsúlyozni. Ez arra figyelmeztet minket, hogy IV. Frigyes az elfoglalt, felvásárolt vagy zálogba vett nyugat-magyarországi városok, uradalmak jövedelmét is kisajátította. Tudni kell, hogy Habsburg Frigyeset egyfajta pénzügyi konzervatizmus jellemezte, azaz elsősorban a források (királyi, földesúri és városi hasznok, haszonvétek, adók, bírságok, vámok stb.) extenzív kisajátításában volt érdekelt.³⁴ Ennek is megvolt a maga oka. 1283–1462 között a Habsburg-házon belül különféle szabályozásokra (*Hausordnungen*) került sor, amelyek miatt felerősödött a család ágai között, sőt azon belül is létrejött konfrontáció.³⁵ A felosztás után azonban bárki kiszorulhatott a neki jutott területekről. IV. Frigyes például V. László gyámsága címén az Albert-ág ausztriai és magyarországi jövedelmeire vetett szemet.

Ez Habsburg-házon belül létrejött kényszerhelyzet, az egymás közti küzdelem a stájer és ausztriai rendeket is fontos szerephez juttatta. Kiderült azonban, hogy a Habsburgok Lipót- és Albert-ága a rendek helyett a független hivatali és zsoldos nemességre kívánt inkább támaszkodni. Ez azonban sokba került. Ez a nemesség hivatali és katonai szolgálatait, sőt kölcsönei fejében birtokokat és jövedelmeket kapott. Ha az uralkodók (hercegek, tartományfejedelmek) nem tudtak fizetni, a hitelező nemesség az elmaradt hasznot vagy a vissza nem fizetett adósságot a *Fehde* eszközeivel verte ki belőlük.³⁶ Mindezek miatt IV. Frigyes német-római királynak is szüksége újabb volt területekre és jövedelmekre. Nagyon kapóra jött, hogy Erzsébet éppen neki zálogosította el a gazdag Sopront és jobbágyfalvait.³⁷ A Lipót-ág legidősebb tagjaként így valóban megszerezte V. Lászlónak, az Albert-ág legfiatalabb tagjának gyámságát és jövedelmeit. Ebből a szempontból az a dokumentum bizony nagyon tanulságos, amelyben V. László számon kérte IV. Frigyesen, hogy a 12 évnyi gyámság alatt mekkora összegeket és jövedelmet használt fel a saját céljaira.³⁸

Nem kétséges, hogy ebből a szemszögből kell nézni IV. Frigyes király soproni városkapitánya, Siegmund von Ebersdorf hivatalviselését is (1441. ápr.–1442. febr.; 1443. márc.–1445. dec.). Engel Pál feltárta a honorrendszer magyarországi működését. Kimutatta a hivatalviselés és a velejáró birtokadományok, jövedelmek közti összefüggést. Ennélfogva azt is, hogy milyen következménnyel járhatott a hivatalvesztés.³⁹ A IV Frigyesnek szolgálatot tevő nemességgel ugyan más volt a helyzet. Mégis éppen Siegmund von Ebersdorf soproni városkapitány

³⁴ Heinrich Koller: Friedrich III. In: Lexikon des Mittelalters. Band. 4. München–Zürich 1989. 940–941.

³⁵ Erich Scheithauer – Herbert Schmeiszer – Grete Woratschek. Geschichte Österreichs in Stichworten. 2. Teil. Von 1289 zum westfälischen Frieden. Wien, 1972. 65.

³⁶ Gerald Ganser: Landesfürstliche Beamte zur Zeit Andreas Baumkirchers. In: WAB. 67. 184–185.

³⁷ Házi: Sopron. 1/3. köt. 254. sz.213–214. p.

³⁸ Königs Ladislaus P. Ansprüche an Kaiser Friedrich von Zeit der Vormundschaft her. In: Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken. Hrg. Joseph Chmel. LXXXII. 1837. Wien, 2. köt 95–99. = Chmel: Materialien.

³⁹ Mint a 27. sz. jegyz.

esetében lehetünk tanúi többek között annak, hogy miként érte el a nemesi rangú, hivatalviselő ausztriai (nem osztrák!) városkapitány azt, hogy hivatala elvesztése ellenére is megőrizhesse a neki juttatott soproni, sőt egyházi jövedelmeket.

Siegmund von Ebersdorf közben egy év megszakítással 1441–1445 között parancsnokoskodott Sopronban. Éppen azért feltűnő, hogy 1448. február 26-án elismervényt állított ki a soproniaknak az évi adó részleteként befizetett adóról.⁴⁰ Erről még lehet azt állítani, hogy Siegmund von Ebersdorf csak IV. Frigyes „ausztriai főkamarasaként és udvari fizetőmestereként” nyugtázta az uralkodót megillető soproni adót. Ez így első hallásra rendben is lenne. Adódik azonban más magyarázat is, hiszen éppen Cillei I. Ulrik soproni városkapitánya elmaradt adókövetelése mutatta, hogy ezt a Szent György-napi 400 magyar aranyforintot a kapitányi tisztsége ellátására kapta.⁴¹ Fladnitz ugyanis az általa kiadott elismervényben magánjogi kötelezettséget is vállalt arra, örökösei sem fogják a soproni adót a várostól követelni. A Szent György-napi adó átengedését Mollay is megerősítette.⁴² Olyan magyarázat ez, hogy ezzel fel lehetne oldani és meg lehetne magyarázni az ellentmondásokat az idegen hivatalviselő vagy katonáskodó zsoldos nemesség kezére került soproni regálék és földesúri hasznok ügyében.

A tized, törökadó és a haszonvételek

Tudnivaló, hogy először csak az 1463. évi soproni (bécsújhelyi) békeszerződés foglalkozott a zálogra került nyugat-magyarországi *egyházi tizedek*, valamint az ún. törökadó kérdésével. Másként szólva a szerződő felek a győri püspökséget illető tizedjog, s lényegében a török elleni keresztes hadjáratokra fordítandó *passagium generale* (*gemein[er] Zug*) kérdését ebben a paktumban rendezték.⁴³ A lényegyet illetően itt minden mindennel összefüggött. Kezdjük talán a törökadóval, az „általános hadjáratot” finanszírozó adóval. A törökellenes hadjáratok keresztes hadjáratoknak minősültek, amennyiben azokat a pápaság napirenden tartotta. Ilyen értelemben egyházi ügy volt, amelyet Bizánc 1453. évi elfoglalása még tovább aktualizált.

A török elleni hadjárat általános hadjáratnak, azaz a kereszténységet általában érintő kérdésnek minősült. Emlékezzünk, hogy IV. Frigyes ezért volt kénytelen beszünttetni I. Ulászló török ellenes hadjárata alatt a *Fehde*-tevékenységet a nyugat-magyarországi ellenfeleivel szemben. IV. Frigyes tehát alkalmazta és ki is használta a *Fehde*-eszközeit Nyugat-Magyarországon. Ennek a központi figurája

⁴⁰ Házi: Sopron. I/3. köt. 322. sz. 269. p. Bécs, 1448. febr. 26.

⁴¹ Házi: Sopron. I/3. köt. 253. sz. 213. p.

⁴² Mollay: Macskakő. 128.

⁴³ Nehring: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadysch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. Band. 72. (Südosteuropäische Arbeiten 72). München, 1975. Anhang. 205. ; Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin: Magyar békeszerződések 1000–1526. Pápa, 2000. 190–197.

lett 1443. márciusa és 1445. decembere között IV. Frigyes soproni városkapitányaként Siegmund von Ebersdorf. Még hozzá azért, hogy nyugat-magyarországot a német-római király, az ausztriai herceg érdekei szerint pacifikálja. Nem érdektelen az sem, hogy ezeket az esküvel társított békeokmányokat következetesen az ellenfél törzshelyén írták alá (1443: Szalónak, Borostyánkő, 1444: Kapuvár, Borostyánkő, 1445: Szombathely). I. Ulászló török hadjáratának befejezése után, 1445-ben ugyanakkor éppen a Fehde-intézményt felhasználva tört Kőszegre, s foglalta el Nyugat-Magyarország jelentős részét.

A stájer, ausztriai, magyar hivatalviselő és katonai szolgálatra kész nemesség nélkül IV. Frigyes képtelen lett volna az egyébként megosztott nyugat-magyarországi várak elfoglalására. Ennek azonban ugyancsak súlyos ára volt. A foglalt, vásárolt vagy zálogba kapott helyek jövedelmének egy jelentős részét ugyanis fel kellett kínálnia a hivatal-viselő és őt fegyverrel szolgáló nemességnek. Nos, ez az összetett körülmény magyarázza meg a soproni Szent György-napi adó, valamint a macskakői és fertőrákosi egyházi tized körüli konfliktusokat is. Azzal kiegészítve, hogy ez az idegen nemesség az ily módon megszerzett birtokokat és hasznait örökjogon kezdte használni.

Az 1463. évi soproni békében végre szabályozták, hogy a győri püspökség tizedjogát érintetlenül hagyják, a törökadót pedig a nyugat-magyarországi Habsburg-záloghelyekre is kiterjesztették. Ugyanaz a szabályozás teljességgel hiányzik az 1447. évi fegyverszüneti egyezményből. Azt is mondhatnánk, sem a győri püspök tizede (Macskakő, Fertőrákos) vagy Sopron Szent György-napi adója, sem pedig a pápaság által támogatott keresztes háborúk adója nem élvezett különös védelmet, mert a pápaság ekkor még nem harcolta ki azok sérthetetlenségét. IV. Frigyes ugyanis csak 1448-ban kötötte meg V. Miklós pápával az egyház nagyobb befolyását biztosító konkordátumot.⁴⁴ A német-római király azonban pénz- és jövedelem-szűkében volt. Kénytelen volt átengedni, sokszor pedig szemet hunyni afölött, hogy a hivatalviselő és katonáskodó stájer, ausztriai vagy éppen magyar nemeseit városi adókkal és egyházi tizedekkel fizesse ki. Az a körülmény, hogy maga IV. Frigyes is hasonlóképpen szerezte meg számos nyugat-magyarországi birtok hasznait, továbbá, hogy a két „ország” között még szabályozatlan volt példának okáért a győri püspökség joga, lényegében módot adott arra, hogy szabadon éljenek vele. IV. Frigyeset még az sem zavarta, hogy mindeközben a csornai konventtel szentesítse az egyes nyugat-magyarországi szerzeményeit. A gyakorlatban tehát együtt élt, párhuzamosan működött mind a Habsburg-, mind pedig a magyarországi modell.

⁴⁴ Heinrich Koller: Neuere Forschungen zur Epoche Kaiser Friedrichs III. In: 15. Historikertag Salzburg 1984. Tagungsbericht. Salzburg. é. n. 42–57.

Házi Jenő példának okáért szemére hányta Siegmund von Ebersdorfnak, hogy kapitányi kinevezését haszonszerzésre használta fel.⁴⁵ A vele sok részletben vitatkozó Mollay Károly hívta fel a figyelmet arra, hogy az új soproni kapitány I. Ulászló bárója, Pálóczi Simon főlovászmester és Sopron vármegyei ispánnal szemben szerezte meg a soproni dézsmát.⁴⁶ Látható pedig, hogy itt két gyakorlat összeütközésével van dolgunk. Nevezetesen azzal, hogy I. Ulászló is le akarta kötelezni híveit, ugyanakkor IV. Frigyes is ki akarta fizetni az ez idő tájt őt szolgáló idegen és magyarországi hivatali és katonáskodó nemességét (Siegmund von Ebersdorf, Wolfgang Gileis, Török Ambrus, Ulrich Grafenecker, Michael Weitenmüllner). Mindkét igényt az jellemezte, hogy egyházi tized jogát vindikálta magának. A különbség persze az, hogy ki volt hatalmi helyzetben.

Pálóczi Simonnak tehát igaza volt, amikor arra hivatkozva kérte és kapta a soproni bordézsmát a győri püspöki szék üresedésekor, hogy az Magyarországhoz tartozik.⁴⁷ Abban azonban nem, hogy ő csak egyházi jövedelemre jelentette be az igényét. Sopron és környéke államjogi státuszában persze soha nem is történt változás. A Habsburgok azonban magánjogilag akarták átírni a térséget. Valljuk meg, ekkor még messze volt az a pillanat, hogy 1453-ban a magyar rendek végre közösen lépjenek fel. Az akkor már császár III. Frigyeset ugyanis arra kérték, hogy a zálogterületeken tartsa be a magyar törvényeket, szokásjogokat és jogszokásokat.⁴⁸ Vajon szükség lett volna erre a kérésre, ha a Habsburgok figyelembe vették volna a hazai követelményeket? Bizonyos értelemben ezt a kérdéskört elemzi Szende Katalin is, amikor a *fidelitas* toposzának történetét vizsgálta Sopron históriájában.⁴⁹ A szerző lényegében arra volt kíváncsi, hogy mit takart Sopron lojalitása az évszázadok során. Mindenesetre nagyon beszédes Habsburg Frigyes 1441-ben tett kijelentése, miszerint megőrzi Sopron kiváltságait, amennyiben „*az a jog, amelyet ugyanezen záloggal felettte* (ti. Sopron felett, kiem. a szerz.) *bírunk, ép és sértetlen*” marad.⁵⁰ Nocsak, milyen egyértelmű beszéd volt ez! IV. Frigyes ebben ugyanis egyértelművé tette, hogy felülbírál minden soproni kiváltságot, ha azok a zálogjogának ellentmondanak. Csakhogy a zálogjogot senki sem definiálta, nem ismerjük a mibenlétét. Úgy működött ezért, mint egy kitöltetlen csek.

⁴⁵ Házi: Macskakő vára. 332.

⁴⁶ Mollay: Macskakő. 128.

⁴⁷ Mollay: Macskakő. 125.

⁴⁸ Chmel: Materialien. 46.

⁴⁹ Szende Katalin: *Fidelitas* és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban? SSz. (2001), 343–354.

⁵⁰ Házi: Sopron. 1/3. köt. 254. sz. 214. p. Bécsújhely, 1441. márc. 6.

Ulrich Grafenecker és a városkapitányág

A fent ismertetett városkapitányi jegyzék olyan neveket is tartalmaz, akikre semmiféle más forrásadat sem találtunk. Mint láttuk, 1450–1458 között üresedés volt a soproni városkapitányság hivatalában. Okát nem tudjuk, de nagyon is feltűnő, hogy ennek nagyobb része V. László korszakára esik (1453–1457). Sokkal valószínűbb, hogy III. Frigyes csak meghatározott feladatokra nevezett ki kapitányt. Akkor is csak úgy, ha erre megvolt a megfelelő embere. A jegyzékben elsoroltak közül azonban ki kell emelni idősebb Ulrich Grafeneckert, aki valószínűleg 1447-ben, bizonyosan azonban 1459–1463 között volt Sopron városkapitánya és főispánja.⁵¹ Elkerülhetetlen, hogy megismerjük Ulrich Grafenecker pályáját, hogy megértsük, mi történt ekkor Sopronnal.

Egyik életrajzírója, Brigitte Haller-Reiffenstein szerint, akinek eddig a legteljesebb Grafenecker-pályaképet köszönhetjük, a család Svábföldről (Schwaben) származott.⁵² Egyike volt azoknak a hadviselő zsoldos nemeseknek, akik részt vettek IV. Frigyes 1445. évi Fehde-típusú hadjáratában Nyugat-Magyarországon. Ennek fejében kapta 1446-ban Sopronkertes (Baumgarten) kisuradalma zálogát, ahová külön várnagyot nevezett ki ügyei vitelére.⁵³ Ha a kapitányi jegyzék igazat mond, úgy egészen bizonyos, hogy 1447-ben ennek okán jutott Sopron városkapitányi tisztéhez is.⁵⁴ Az 1447. évi regedei fegyverszüneti egyezmény után azonban Sopronkertest már adományba kapta. 1449-ben állítólag Michael Wittenmüllner parancsolt Sopronban, de a jegyzéken kívül működése nem igazolható.⁵⁵ Ulrich Grafeneckert 1451-ben Kőszegre nevezték ki kapitánynak.⁵⁶ Hivatalát itt 1454-ig látta el.⁵⁷ Ebben a minőségében jelentősen megerősítette Kőszeg vár-város erődítményét. III. Frigyes császár ekkor adóslevelet töltött ki neki. Ezzel ismerte el, hogy a kőszegi kapitány saját jövedelmeiből végeztette el az erődítéseket, sőt hadinépét is pénzelte. Idővel megszaporodó jövedelméből arra is tellett, hogy Bécsújhelyen házat vásárolhatott. 1452-ben, a császárrá koronázott III. Frigyes hazatértekor Bécsújhelyet védi a rendi felkelőkkel szemben. Egy esztendővel később Cillei Ulrik oldalán találni, az ő közvetítésével állt III. Frigyessel szemben a Habsburgok Albert-ága utolsó férfitagja, V. László, magyar király szolgálatába.

⁵¹ Érdekes, hogy a források mindvégig a „Span” és „Spanschaft” kifejezést használják. 1463-ban viszont Wilhelm Mischulinger soproni alispánt valóban „vnderspan ze Ödenburg” kifejezéssel illetik. A főispán megjelölés tehát a „Span” esetében indokolt. Igaz, csak akkor, ha van helyettese. Ugyanakkor semmi sem utal arra, hogy ezzel Mischulinger megkapta volna a városkapitány-helyettes hivatalát is.

⁵² Brigitte Haller-Reiffenstein: Ulrich von Grafeneck und seine Nachkommen – Ein Parallelfall?. = Haller-Reiffenstein: Grafeneck. In: Andreas Baumkircher. Erben und Nachfolger. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche” vom 20.–24. September 1989 auf Burg Schlaining”. WAB. Heft 88. 119.

⁵³ Harald Prickler: Burgen und Schlösser im Burgenland. Wien, 1972. 13.

⁵⁴ GYMSML SL. Nomina Capitaneorum. 1. fol.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Házi: Sopron. 1/3. köt. 392. sz. 333–334. p. Kőszeg, 1451. okt. 5.

⁵⁷ Bariska István: A Fehde-jog intézménye és Nyugat-Magyarország. Vasi Szemle. 2005. 3. sz. 309.

Ez a zsoldos-mentalitás mindig a hasznát kereste, így Grafenecker 1455-ben többed-magával III. Frigyes ellen vonult, hogy *Fehde*-jogát alkalmazva behajtsa kinnlevőseégeit. 1456 júliusában Sopron azonban szabályosan megvásárolta a békét az V. Lászlót szolgáló Ulrich Grafenecker és Andreas Baumkircher zsoldosvezérektől.⁵⁸ Ezúttal ő és zsoldosvezér-társai támadtak a császári rezidenciára. III. Frigyes erre rendelte el, hogy a soproniak nyújtsanak segítséget Sopronkertes bevételéhez, és foglalják le Grafenecker bor- és gabonatermését.⁵⁹ Grafenecker 1457 nyarán V. László nevében a Lajta menti Bruckot vette be, amelyet a császár más Albert-ági birtokkal együtt tartott a kezében.⁶⁰

Cillei Ulrik és V. László halála után Grafenecker is újra a császár mellé szegődött. 1458-ban azonban VI. Albert herceg csábította el, hogy megszerezhesse V. László ausztriai birtokait. III. Frigyes egyelőre a Habsburg-házban szokásos háromoldalú szerződéssel tartotta távol Albert herceget az Albert-ág örökségétől.⁶¹ Ennek egyik nem publikált záradéka szerint III. Frigyes 1458 júniusában kibékült a VI. Albertet támogató zsoldos-nemességgel, így Ulrich Grafeneckerrel is.⁶² Alig fél ével korábban Hunyadi Mátyást magyar királlyá választották. Ekkor a zsoldos-nemesség már olyan erős volt, hogy politikacsináló szerepet is vállalt. Ennek volt köszönhető, hogy 1459 februárjában Németújvárott a magyar rendek Mátyás-ellenes frakciójával III. Frigyes is magyar királlyá választották. A zsoldos nemesség, így többek között Ulrich Grafenecker is feltette Mátyástól a nyugat-magyarországi zálogbirtokait és a jövedelmeket. Ulrich Grafenecker 1459. szeptember 12-én éppen III. Frigyes körül szerzett érdemeiért kapta az alsó-ausztriai Trautmannsdorfot, ahol főúri udvartartását is be rendezhette. Ezúttal nem zálogba, hanem örökös adományként. Sőt, ami ritka, III. Frigyes a birtok egyházi hűbérét is átengedte.⁶³ Grafenecker visszatérése kapóra jött a császárnak, akinek már volt mit aggódnia Sopronért. Így került sor arra, hogy Ulrich Grafeneckert 200 lovassal Sopron védelmére rendelte. Ugyanakkor Jan Vitovec szlavón bánt, továbbá Berthold Ellerbachot és Andreas Baumkirchert is erre utasította.⁶⁴ Hasonló parancsot kapott az ifjabb Ulrich Grafenecker is.⁶⁵ Idővel kiderült, hogy Sopron védelme újra városkapitányért kiált. 1459. szeptember 20-án III. Frigyes végül úgy döntött, hogy kettős funkciót ruház Ulrich Grafeneckerre, akit így soproni kapitánnyá és ispánná léptetett elő.⁶⁶

⁵⁸ Házi. Sopron. I/4. köt. 138. sz. 112–113. p. Mannersdorf, 1456. júl. 13.

⁵⁹ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész – 4. köt. Oklevelek és levelek 1453-tól 1459-ig. Sopron, 1925. 218. sz., 180. p. Bécsújhely, 1457. máj. 3.

⁶⁰ Házi: Sopron. I/4. köt. 242. sz. 199. p. Bruck a. d. Leita, 1457. jún. 24.

⁶¹ Chmel: Materialien. Ausgleich der Erbansprüche an König's Ladislaus Verlassenschaft. Nr. CXXV. H.n. 1458. jún. 27. 154–157.

⁶² Haller-Reiffenstein: Grafenecker. 123.

⁶³ Haller-Reiffenstein: Grafeneck. 125.

⁶⁴ Házi: Sopron. I/4. köt. 444. sz. 358. p. Bécs, 1459. jún. 18., továbbá 450. sz. 362. p. Bécs, 1459. júl. 1.

⁶⁵ Házi: Sopron. I/4. köt. 446. sz. 360. p. Bécsújhely, 1459. jún. 20.

⁶⁶ Házi: Sopron. I/4. köt. 485. sz. 390. p. 1459. szept. 20., valamint 489. sz. 393–394. p. Bécs, 1459. szept. 22.

Feladata egyértelműen az volt, hogy stratégiaiilag biztosítsa Sopront. Minthogy személyesen nem tudta hivatalát azonnal átvenni, a maga képében Wolfgang Kadavert küldte megfelelő számú lovassággal a városba.⁶⁷ 1460-ban zálogosként Grafenecker is kedvezményezettje volt a Cillei-birtokoknak, amikor azok császár kezére jutottak.⁶⁸ Nem csoda, ha újabb házat vásárolhatott Bécsújhelyen, hovatovább III. Frigyes címerbővítésben is részesítette.

A császár egy esztendővel később azt a feladatot bízta rá, hogy a korszak egyik legnevezetesebb *Fehde*-cselekményében, az ún. Gamaret Fronauer-*Fehde*-ben III. Frigyes nevében rontson rá osztályostársára. VI. Albert herceg, a császár testvéröccse ezt a helyzetet akarta kihasználni III. Frigyes ellen, hogy 1461 júniusában visszavegye a szerinte neki járó alsó-ausztriai örökséget. A testvérharcban, amely lényegében testvérek között folyó *Fehde* volt, Mátyás király VI. Albert mellé állt. Az összecsapást Podjebrad György cseh király közvetítésével ugyan elhárították, de nem odázhatták el. 1462 végén ugyanis újra fellángolt a Habsburg-ház Lipót-ágán belüli örökösödési harc. Ennek során Grafenecker nyújtott menedéket a menekülő császári családnak.⁶⁹ Ekkor már Wilhelm Mischulinger soproni alispán helyettesítette Ulrich Grafeneckert.⁷⁰ Grafenecker a bécsi kalandért óriási számlát nyújtott be III. Frigyesnek, hiszen neki is hitelezni kellett a zsoldosait. Valószínű ekkor volt pályája csúcsán, hiszen a császártól pénzverési jogot is kapott, Bécsben pedig házat vásárolhatott.⁷¹ Báróságát csak 1465-ben érte el, ettől kezdve „Ulrich Freiherr von Grafeneck” címzés járt neki. VI. Albert váratlan halála után, továbbá II. Pius pápa hathatós közvetítésével megnyílt az út arra, hogy III. Frigyes és Hunyadi Mátyás diplomatái a Szent Korona és az elzálogosított nyugat-magyarországi városok ügyében tárgyalásztalhoz üljenek.⁷² Az 1463. július 19-én létrejött soproni (bécsújhelyi) békével a korona és Sopron visszakerült Magyarországhoz. Ezzel megszűnt Ulrich Grafenecker soproni kettős funkciója is, így III. Frigyes utolsó soproni kapitánya is leköszönt.

1463-ban résztvevője volt III. Frigyes császár és VI. Albert herceg testvérharcának. Báróságát 1465-ben érte el, a Grafeneck-törzsbirtokot azonban mind a mai napig nem tudta a kutatás pozícionálni.⁷³ Grafenecker tett ugyan még egy kísérletet, hogy járandóságait Sopronon behajtsa, de Mátyás király ezt már nem engedélyezte.⁷⁴ Grafenecker további pályája most közömbös számunkra, noha 1487-ben Mátyás királyt szolgálva halt meg.

⁶⁷ Házi: Sopron. I/4. köt. 488. sz. 392–393. p. Bécs, 1459. szept. 22.

⁶⁸ Haller-Reiffenstein: Grafeneck: 127.

⁶⁹ Házi: Sopron. I/5. köt. Sopron, 1926. 59. sz. 51. p. Korneunburg 1462. dec. 14.

⁷⁰ Házi: Sopron. I/5. köt. 65. sz. 56. p. H. n. 1463. febr. 3.

⁷¹ Haller-Reiffenstein: Grafeneck: 130. , Házi: Sopron. I/5. köt. 66. sz. 56. p. Trautmannsdorf, 1463. febr. 4.

⁷² Bariska István: II. Pius és az 1463. évi békeszerződés. VSz. 2008. 4. sz. 423–438.

⁷³ Johann Christian Lünig: Teutsches Reich-Archiv: XXII. Leipzig. 1719. 227.

⁷⁴ Házi: Sopron. I/5. köt. 89. sz. 72. p. Bécsújhely, 1463. jún. 19. , 94. sz. 75. p. Sopron, 1463. júl. 19.

Nem hinnénk, hogy Ulrich Grafenecker 1445–1463 közti pályáját felesleges lett volna részletezni. Ugyan, hogyan is értenénk meg, hogy neki Sopronban egyszerre kellett III. Frigyes császár érdekeit Mátyással, ugyanakkor VI. Albert herceggel szemben is érvényesíteni? Ám az egész folyamatot csak a szomszédos stájer és ausztriai hivatalviselő és zsoldos nemesség, valamint a Habsburgok Lipót- és Albert-ága (V. László), végül szomszédos és hazai rendek konfrontációján keresztül lehet értelmezni. Ezen belül is csak az olyan ausztriai (német) és Habsburg intézmények keretén belül volt lehetséges az elemzés, mint amilyenek a *Fehde*-jog és a Habsburg-házszabályok voltak.

Ez utóbbiakhoz, nevezetesen az 1283–1462 között létrejött Habsburg-házszabályokhoz kell sorolnunk példának okáért a mindenkori legfiatalabb herceg gyámságának jogát, a Habsburgok közti örökösödést, valamint az elővásárlási jog gyakorlásának kérdését. Tudnivaló, hogy Habsburg Frigyes mind a három Habsburg-házi intézményt alkalmazta mind Alsó-Ausztriában, mind pedig Nyugat-Magyarországon. Így vette el VI. Albert hercegtől V. László gyámsági jogát. Noha a szabályok szerint V. Lászlót 16 éves korára el kellett volna engedni, a Hunyadi Jánossal kötött titkos egyezmény alapján ezt 18 évre tölték ki.⁷⁵ Ez állt ugyanis Hunyadi érdekében is. A Habsburg-ház házszabályai alapján tartotta kezében V. László alsó-ausztriai és magyarországi érdekeltségeit. Ezt ültette át az 1463. évi soproni békeokmányba is. Így szorította ki VI. Albertet is Alsó-Ausztriából, noha Albert herceg 1462 végére már a kezében tartotta azt.⁷⁶ Ugyanakkor az elővásárlási jog alapján mondatta le közvetlenül vagy közvetetten VI. Albertet nyugat-magyarországi szerzeményeiről (Fraknó, Kabold, Kismarton, Szarvkő). Gondoljunk csak bele, maga Erzsébet királyné is úgy adta át fiát, V. Lászlót másodszorra IV. Frigyes király gyámságába, továbbá Sopron zálogát, hogy ezeknek a Habsburg háziszabályoknak engedelmeskedett.

Tudjuk, hogy a városkapitányság intézménye nem Habsburg-találmány volt Sopronban. Azt is, hogy a 16. század elején készült soproni „Nomina Capitaneorum” Frigyes-kori kapitányai egy jó részével még nem is foglalkoztunk (Albert von Pottendorf, Török Ambrus, Michael Weittmüllner). Egyszerűen azért nem, mert a Frigyes-kori funkcióik nincsenek érdemben adatolva. Más szóval további kutatásokat igényelnek. Az azonban több mint világos, hogy Siegmund von Ebersdorf szerepe főleg az 1443–1445 között folyó nyugat-magyarországi Fehde-harcok során IV. Frigyes érdekeit szolgáló pacifikálásában merült ki. Ulrich Grafeneckeré pedig annak a Sopronnak a stratégiai védelmében, amelynek igen fontos szerep jutott a császári rezidencia, Bécsújhely előterének védelmében

⁷⁵ Bariska: III. Frigyes. 1187.

⁷⁶ Ferdinand Opll–Richard Perger: Kaiser III. und die Wiener 1483–1485. Wien, 1993. 11.

(Macskakő). Ha ezeket a fent említett, kifejezetten Habsburg-intézményeket IV. (III.) Frigyes nem telepítette volna át az általa ellenőrzött Nyugat-Magyarországra, Sopronba és Kőszegre, esélye nem maradt volna arra, hogy a maga szempontjából jogszerűvé tegye a foglalásait és vállalásait. Így érti az osztrák kutatás is *de iure*, azaz jogszerű uralomnak Frigyes soproni zálogát.⁷⁷ Végeredményben így alapozta meg az 1463. évi békeszerződést is. A különbség Ebersdorfer és Grafenec-ker kapitánysága között magánjogi természetű volt. Ebersdorfer ugyanis nyugat-magyarországi birtokok világi és egyházi hasznait sajátíthatta ki. Grafeneckernek még az sem sikerült, hogy a soproni békeokmány aláírása napja, 1463. július 19-e után beszédje a neki járó évi adót. A soproni dézsma ügyében is csak bérlethez jutott.

Grafeneckernek és a hozzá hasonló zsoldos-nemességnek pályája jobbra nem politikai természetű, hanem fegyveres zsoldos-szolgálat. Erről tanúskodnak a legutolsó intézkedései, továbbá a neki adott parancsok is.⁷⁸ Annak ezért nem sok értelme van, hogy velük politikai lojalitásról beszéljünk. Pályája során többször hagyta el Habsburg Frigyes, az uralkodó pedig mindaddig visszafogadta, amíg bel- és külhoni, dinasztikus vagy rendi okok miatt szüksége volt rá. III. Frigyes így bízta rá 1459-ben a soproni városkapitányságot is. Pedig Ulrich Grafenecker három évvel korábban zsoldosvezértársaival még kivásárolta Sopron III. Frigyes iránti „hűségét”.⁷⁹ Van, aki kapitányi kinevezését mindössze abban láttatja, hogy Konrad Weitraher, Macskakő ausztriai ura a „cseh testvéreket” hívva segítségül III. Frigyes ellenfeleihez csatlakozott.⁸⁰ Minthogy Macskakő Bécsújhelyért, az alsó-ausztriai Lajta menti Bruck és Trautmannsdorf pedig a Bécs és Sopron közti térségért felelt, ezt a szempontot nem lehet kizárni. Ha VI. Albert 1462–1463 fordulóján nem indított volna újabb *Fehde*-háborút III. Frigyes ellen Bécs és Alsó-Ausztria megszerzéséért, előbb zárultak volna le a tárgyalások Mátyás királlyal a Szent Koronáért és Sopronért. VI. Albert váratlan halála azonban teljességgel megoldotta V. László ausztriai dinasztikus hagyatéka ügyét. Alsó-Ausztria is a Lipót-ág legidősebb tagjának ölébe hullt. III. Frigyes pedig II. Pius pápa kedvéért, a török háborúra való tekintettel beszüntette a Sopron körüli *Fehde*-tevékenységet. Sőt, Mátyás királlyal közös törökellenes háború terveit fontolgatták.⁸¹

Az 1463. évi soproni béke Ulrich Grafenecker soproni kapitányságába került. A közös hadjárat elmaradt, folytatódott a Habsburg-, a Jagelló-ház, valamint

⁷⁷ Martha Keil: Hitközségek a határ mentén: a bécsújhelyi és a soproni zsidóság kapcsolata a késő középkorban. SSz. (1998), 20.

⁷⁸ Házi: Sopron. I/5. sz. 69. sz. 58. p. Bécsújhely, 1463. febr. 15., 71. sz. 59. p. Bécsújhely, 1463. márc. 4., 74. sz. 61. p. Bruck a. d. Leitha, 1463. márc. 22., 76. sz. 62–63. p., Trautmannsdorf, 1463. márc. 26., 80. sz. 65–66. p. Trautmannsdorf, 1463. ápr. 19.,

⁷⁹ August: Die Habsburger. 226.

⁸⁰ August: Die Habsburger. 225.

⁸¹ Haller-Reiffenstein: Grafeneck. 132.

Hunyadi Mátyás harca a közép-európai fennhatóságért. Ebben maga Mátyás király is felhasználta az idegen zsoldos-nemességet, sőt *Fehde*-típusú háborúkat is indított ellenfeleivel szemben. Többek között éppen Ulrich Grafeneckerrel. Függelék

„Der gewesnen haubtleut zw Ödenburg. Namen vnnd bey wellichen Khunigen dieselben Ire Hauptmanschaftten Verwalten Erstlich ist Wilhalbm Mischunger durch Mathiaß Khunig zu ainem Hauptman zw Ödenburg geordent worden Anno etc. im 1465 Jar

Ambrosy Turckh ist auch bey Khunig Mathiaß zeitten ain Hauptman zw Ödenburg gewesen Anno etc. im 1446 ist[en]⁸²

Vlrich Graffennegkher ist gleichfals zw Khunig Mathias Regierung Hauptman zw Ödenburg gewesen Anno etc. im 1447 ist[en]⁸³

Gundersich von Fraunsperg ist auch ain Hauptman bey Khunig Mathias zeitten zw Ödenburg gewesen Anno etc. im 1479 ist[en]

Herr Andre von weisprach bey Khunig Mathias ain Hauptman zw Odenburg gewesen Anno etc. im 1482 ist[en]

Michell Weittenmullner ist bei Khunig Ladislaen Hauptmann zu Odenburg gewesen Anno etc. im 1449 ist[en]

Sigmundt von weisprach ist Hauptman zw Ödenburg bey Kunig Mathiaß Zeitten gewesen Anno etc. im 1475 ist[en]

Theodericus a Harditsch Anno 1530⁸⁴

Ambrosy Sarkhan ist zu Prespurg vnnd Ödenburg ain Span bey Khunig Wladislao gewesen Anno etc. im 1505 ist[en]

Georg Czinkha ist bey Khunig Ladislao Hauptman gewesen Anno etc. im 1512 Jar

Georg Trenkha ist bey Khunig Ladislaen vnnd Khunig Ludwigen ain Hauptman zu Odenburg gewesen Anno etc. im 1518

Der Edl Gerytschkho ist auch ain Hauptman zu Odenburg gewesen Anno etc 1511

Egregius D[o]min[us] Johannes de Zapolya Comes perpetuus terrae Scepusien[is] etc. fuit Comes Sopronien[is] Anno 1515

Herr Hannß von Weisprach

Herr Erasm[us] Teuffl

H[err] Hans Pethew Frey[herr]

H[err] Choram 1571 isten

Anno 1610 den 22 Juny hat ein E[rsamer] Rath vnd Gemein alhie auß Verwilligung vnd genad Mathi[a]e des Andern Khönig von den Tschoronischen

⁸² A Mátyás királyra való hivatkozás miatt elképzelhető, hogy az évszám elírás, 1466 helyett.

⁸³ A Mátyás királyra való hivatkozás miatt elképzelhető, hogy az évszám elírás, 1467 helyett.

⁸⁴ Láthatóan utólagos betoldás.

erben abgelöst, diese Hauptmanschafft vermig Ier Khö[nigliche] M[aies]t[ä]t
gegeben Consens P[ro] 6700 Fl[oren]”⁸⁵

⁸⁵ GYMSML SL Nomina Capitaneorum. A listán szereplő nevek átírása: „Wilhalbm Mischungen = Wilhelm Mischulinger, Ambrosy Turckh = Török Ambrus, Vlrich Graffennegkher = Ulrich Grafeneck, Gundersich Fraunsparg = Gundersich Frauenburg, Andre von weispach = Andreas von Weispriach, Michell Weitmüllner = Michael Weitmüllner, Sigmundt von weispach = Siegmund von Weispriach, Theodericus a Harditsch = Theodor Hardics, Ambrosy Sarkhan = Sárkány Ambrus, Georg Czinkha = Georg Zinka, Georg Trenkha = Georg Trenka, [?] Gyerytschkho = [?] Giericsko, Johannes de Zapolya = Zápolya János, Hannß von Weispach = Hans von Weispriach, Erasm Teuffl = Erasmus Teuffl, Hans Pethew = Hans Pethő, [?] Choram = Choron János.

A magyar történetírás, illetve hadtörténetírás a Nyugat-Dunántúl, és ezen belül is Sopron kuruc kori történetének feldolgozásával vajmi keveset foglalkozott. Ez annak tulajdonítható, hogy a Bécshez és Alsó-Ausztriához – főként gazdasági téren – ezer szállal kötődő Rábán túli térség lakossága egészen máshogy élte meg II. Rákóczi Ferenc rendi-függetlenségi harcát, mint a mozgalom központjával szolgáló Felső-Magyarország. Sopron mindvégig aulikus magatartást tanúsított, bízva abban, hogy a császári csapatok védelmezni fogják javait a kuruc támadásokkal szemben.² Így talán nem meglepő, hogy az 1704 és 1708 között a Magyar Királyság e területére vezetett hadjáratok közül mindössze az 1704. január–áprilisről,³ valamint az 1707. évről készült monográfia.⁴ Az itt lezajlott eseményekről és harcokról a kuruc mozgalom egyes híres-hírhedt személyiségeiről írt munkákból szerezhethetünk még adatokat. Gondoljunk csak az Ocskay Lászlóról,⁵ Bezerédj Imréről,⁶ Károlyi Sándorról,⁷ Béri Balogh Ádámról⁸ vagy Bottyán Jánosról⁹ készült életrajzi művekre. Emellett a kuruc kort is feldolgozó több dunántúli várostörténet, illetve a Veszprém vármegye 1703 és 1711 közötti múltját bemutató munka szolgálhat érdekes és fontos adalékokkal.¹⁰

¹ Szeretnék köszönetet mondani Dominkovits Péter soproni levéltáros kollégámnak és Mészáros Kálmánnak azért a sok segítségért, amely nélkül ez a tanulmány nem születhetett volna meg. A tanulmány elkészítéséhez szükség volt arra, hogy Bécsben kutassak, így köszönöm az Ösztöndíjbizottságnak, hogy egy Collegium Hungaricum pályázat keretében erre lehetőséget biztosított.

² Bánkúti Imre: A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január – április). Bp., 1975. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új Sorozat; 78.) (=Bánkúti 1975.) 48.; Dominkovits Péter: Tolnay Dániel levele Kőszeg 1705. december 8-i ostromáról. Kőszegi Lapok. Helytörténeti folyóirat. (2000) 2. sz. (=Dominkovits 2000.) 1.

³ Bánkúti 1975.

⁴ Thaly Kálmán: Dunántúli hadjárat 1707-ben. Bp. 1880. Még ezekhez csatlakozik Markó Árpád két rövid közleménye: Markó Árpád: Károlyi harmadik dunántúli hadjárata. Magyar Katonai Szemle. 5. (1935) 9. sz. 211–221.; Markó Árpád: Dunántúl szerepe II. Rákóczi Ferenc háborújában. Győri Szemle. 13. (1942) 1. sz. 2–13.

⁵ Thaly Kálmán: Ocskay László, II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigádéros a és a felső-magyarországi hadjáratok 1703–1710. I. köt., Bp. 1905. (=Thaly 1905.)

⁶ Bariska István: Egy különös áruházi történetéhez. Bezerédj Imre kuruc brigádéros hitszegéséről. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1995. (Zalai Gyűjtemény; 36/1.) (=Bariska 1995.) 79–143.

⁷ Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Kiadja: Szalay László. Pest, 1865. (Magyar Történelmi Emlékek; 4.) (=Károlyi 1865.); Kovács Ágnes: Károlyi Sándor. Bp. 1988. (Magyar História, Életrajzok) (=Kovács 1988.)

⁸ Tóth Gyula: Balogh Ádám kuruc brigádéros. Bp. 1958. (=Tóth 1958.)

⁹ Thaly Kálmán: Bottyán János, II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka. Bp. 1865. (=Thaly 1865.); Várkonyi Ágnes: Vak Bottyán. Bp. 1951. (=Várkonyi 1951.); Pálffy Géza: Bottyán János életpályájának néhány megoldatlan kérdéséhez. Limes. Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle. (1996) 1–2. sz. 93–117.

¹⁰ Kőszeg: Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. 2. köt. Szombathely, 1878. (=Chernel 1878.) passim; Bariska István: Kőszeg hadikronikája. [Kézirat, Kőszeg, 1988.] (=Bariska 1988.) passim; Dominkovits 2000. 1–2. Pápa: Bánkúti Imre: Pápa története a török uralom végétől a szatmári békéig (1683–1711). In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 201–224.; Heckenast Gusztáv: Adalékok Pápa történetéhez a Rákóczi-szabadságharc idejéből. In: Tanulmányok Pápa város

Az egykorú források közül kiemelkedik a szemtanú, Johann Georg Ritter soproni polgár krónikája, amely a Bottyán János vezette két kuruc ostromról részletes beszámolót ad.¹¹ Thaly Kálmán is az ő munkája alapján írta meg 1865-ban a kuruc tábornok életrajzának ezen részét.¹² Emellett Bottyán és Bercsényi szintén Thaly által közreadott levelezésében is számos adat, utalás található a témára.¹³ A bécsi levéltárakban őrzött iratok témánkhoz kapcsolódó anyaga azonban máig feldolgozatlan, a magyar hadtörténetírás a primer források helyett többnyire megelégedett a Savoyai Jenő herceg hadjáratait bemutató, 19. század végi osztrák hadilevéltári kiadványsorozat vonatkozó részeinek citálásával.¹⁴

Munkámban azt a célt tűztem ki, hogy a fent említett feldolgozások és forráskiadványok mellett a Soproni Levéltárban, illetve a bécsi Kriegsarchiv anyagában található iratok segítségével rekonstruáljam a város történetét 1704. január közepe és március vége, valamint 1705. december vége és 1706. január közepe között.

Az első dunántúli kuruc hadjárat és Sopron, 1704. január–március

A hadjárat kezdete, Ocskay László megjelenése Sopronban

Károlyi Sándor kuruc generális az előző napi sikertelen kísérlet után,¹⁵ 1704. január 11-e éjjelén a rossz időjárás ellenére körülbelül 5 000 katonájával átkelt a befagyott Duna jegén a Dunántúlra, és serege az első nap estéjére már Pápához érkezett. Két nappal később innen szólította fegyverbe a lakosságot,¹⁶ és innen

történetéből 2. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1996. 99–104.; Bánkúti Imre: Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban. Veszprém, 2005. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai; 18.)

¹¹ Ritter János György soproni krónikája / Johann Georg Ritter: Beschreibung und Geschichte der Königlichen Freien Stadt Ödenburg 1701–1719. In: Thaly Kálmán: Történelmi naplók 1663–1719. Bp. 1875. (Monumenta Hungariae Historica: Magyar Történelmi Emlékek. II. o. Írók.; 27.) 487–513. (=Ritter 1875.)

¹² Thaly 1865.

¹³ Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli Thaly Kálmán. I. köt. 1704–1705., II. köt. 1706–1708. Bp. 1875–1877. (Archivum Rákóczipia. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. I. osztály: had- és belügy IV–V. köt.) (=AR IV–V.) és (=AR IX.)

¹⁴ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions-Krieg. Feldzug von 1706. Bearbeitet: Emil Freiherr Mayerhofer von Grünbühl – Camillo Freiherr Komers von Lindenbach. Series I. Band VIII. Wien, 1882. (=Feldzüge 1882.) passim.

¹⁵ Január 10-én az első átkelési kísérletet a magyaróvári császári őrség heves muskétatűzzel akadályozta meg, majd a Duna jobb partján feltörték a jeget is mielőtt visszavonultak volna a várba. Károlyi 1865. 71.

¹⁶ Károlyi 1865. 71–72.; Ritter 1875. 448.; Thaly 1905. 36.; Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. In: A magyar katona vitézségének ezer éve. Szerk.: Pilch Jenő. I. köt. Bp. 1933. (=Markó 1933.) 407.; Tóth 1958. 40–41.; Bánkúti 1975. 44–48.; Heckenast Gusztáv: A Rákóczi-szabadságharc. In: Magyarország hadtörténete I. köt.. Főszerk.: Liptai Ervin. Bp. 1985. (=Heckenast 1985.) 347.; Bariska 1988. 194.; Kovács 1988. 48. a Savoyai Jenő életéről készített Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoya szerint az átkelésre január 13-ról 14-re virradó éjjel került sort. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704. Bearbeitet: Gustav Ratzenhofer. Series I. Band VI. Wien, 1879. (=Feldzüge 1879.) 131. Károlyi seregének az összetételéről, egy a generális által február 14-én Sopronba küldött levélből kaphatunk információkat, amely német fordítást Siegbert von Heister tábornagya, majd január 30-tól mezei marsall (Feldmarschall), a magyarországi császári haderő parancsnoka küldött meg 1704. február 21-én az Udvari Haditanácsnak. Eszerint a kuruc haderő magyar, svéd, lengyel, kozák, tatár és török katonákból állt. Károlyi Sándor hódoltató levele

küldte el Sopron meghódoltatására Ocskay Lászlót 500 lovassal.¹⁷ Az ezereskapitány a pápai Tallián Sándort¹⁸ küldte be tárgyalni a város vezetőivel Károlyi feltételeiről, míg ő maga „nem az ország hasznos dolgait forgatván, hanem az pohárt és éjjeli nappali tánczot, ordere ellen sok rendbeli preatensiókat és exactiókat kívánt a városon; melylyel meg-idegenyedvén a város.”¹⁹ Károlyi vélekedése szerint tehát ez állította a soproni vezetőket a császár oldalára. Thaly is megemlíti, hogy a Bercsényi Miklós mindezért nagyon megneheztelt Ocskayra, bár véleménye megváltozott, amikor a helybeliektől részletesen értesült a dunántúli eseményekről, s 1704. április 18-án Semp térről Rákóczinak küldött levélében már a következőket írta: „Károli is jó volt, míg nem praedált; az hajamszála áll fel, miket hallok most ellene! Sopronyon kért 50000 frt sarczot, és minden fegyver és munitiójokot, az tette őket labanczczá.”²⁰ A helyzetet megoldhatná a Ritter krónikában lévő bejegyzés, ám nem teljesen egyértelmű, hogy a nagy követelést, amelyet megemlít a szerző, Károlyi vagy az „almáriumnyitogatást” szintén nem megvető Ocskay támasztotta a várossal szemben.²¹ Természetesen felmerül a kérdés, hogy az ezereskapitány vagy a kuruc főgenerális túlzott követelései állították-e a várost ténylegesen a király oldalára? Véleményem szerint ebben a döntésben egyikőjük sem játszott igazán szerepet, sőt igazán döntéshelyzet sem alakulhatott ki. Mint ahogy már a bevezetőben említettem, Sopron németajkú lakossága ezer szállal kötődött Alsó-Ausztriához, Bécshez, és nem kívántak eltérni az uralkodóhoz való hűségtől.

A város vezetői Ocskay kurucai miatt azonban egyelőre nem mertek szint vallani, de igyekeztek őket lekenyerezni: malmaikra, külső jóságaira darabonként 4 forintért oltalomleveleket vásároltak az ezereskapitánytól, katonáinak pedig néhány vég posztót és száz pár csizmát adtak. Thaly szerint mindezt azért tették, hogy két követet küldhessenek Károlyihoz a feltételekről tárgyalni Lébényszentmiklósról, ahol ő Bercsényivel és Széchényi Pál kalocsai érsekkel tárgyalt.²² Ocskay január 20-én elvonult a város alól és csak Török Istvánt

Sopronhoz, 1704. február 14. Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA) Kriegsarchiv (=KA) Hofkriegsratakten (=HKRA) Karton 88. Expedit (=Exp.) 1704. február No. 4 f. 4r-v.

¹⁷ Károlyi 1865. 74.; Ritter 1875. 448–449.; Thaly 1905. 36–37.; Kovács 1988. 51–52. Pálffy János horvát-szlavón bán és lovassági tábornok is értesítette arról az Udvari Haditanácsot, hogy a kurucok Sopron alá érkeztek, s ő úgy tudta, hogy Károlyi 20000 katonával készül Bécsújhely megtámadására. ÖStA KA Hofkriegsrat (=HKR) Protocollum (=PR) Exp. Band 423. f. 56r. No. 106.

¹⁸ Ritternél helytelenül szerepel Tallián neve, hiszen ő Ferencre keresztelte át. Ritter 1875. 448.; Tallián életéről: Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán. Bp. 2005. (=Heckenast 2005.) 427. Ritter szerint Ocskayval tartott Sopron alá Bezerédj is, ez azonban nem lehetséges, mert ő ekkor még nem csatlakozott a kurucokhoz. Bariska 1995. 84.

¹⁹ Károlyi 1865. 74. Hasonló véleményt fogalmaz meg Károlyi a 76. oldalon is, hiszen szerinte a soproniak álnok praktikáját Ocskay viselkedése váltotta ki, de mint ahogy megjegyezte: „nekünk is nagy hátramaradásunkra volt, de magok az városiak is nem százszor bánták meg.” Károlyi 1865. 76.

²⁰ AR IV. 8.; Thaly 1905. 39.

²¹ Ritter 1875. 449. Hasonlóan hozzám Bánkúti Imre sem tudta pontosan meghatározni, hogy Károlyi vagy Ocskay állt-e elő hatalmas követeléssel a város felé. Bánkúti 1975. 56.

²² Károlyi 1865. 75.; Thaly 1905. 37.; Kovács 1988. 52.

hagyta ott katonáival.²³ Így nem volt szemtanúja annak, hogy Kovasich György belső tanácsos és Reichenhaller külső tanácsos a következő napon elindult a kuruc generálishoz. Velük egy időben, titokban indult el egy másik követség is Ferdinand Dobner polgármester vezetésével Bécsbe, hogy segítséget kérjen az uralkodótól.²⁴ Ez utóbbi követség sikerrel járt, míg az előbbi Ritter szerint lefoglalták a kurucok, amikor látták a császári katonákat bemaszírozni a városba.²⁵ A két soproni polgár elfogatásáról január 30-án Tasner György és Bogyai Miklós is jelentést küldött Károlynak Kapuvárról. Eszerint Kovasich és Reichenhaller két nappal korábban, Hidegségen került áristomba, amikor vissza kívántak térni a lébenyszentmiklósi – vélhetőleg – sikertelen tárgyalásokról.²⁶ Ezzel szemben Károlyi önéletrrásában az szerepel, hogy ötödnapi, azaz január 26-án, biztató válasszal érkeztek vissza Sopronba.²⁷ Munkájában ez utóbbi állítást vette át Thaly Kálmán és Kovács Ágnes is.²⁸ Meglepő, hogy a 19. és 20. század fordulóján élt historikus mind a Ritter krónikát, mind az Archivum Rákócianumban található jelentést figyelmen kívül hagyta, holott mindkettő az ő gondozásában került kiadásra. Thalytól azonban nem állt messze a tényeknek a kurucok számára kedvezőbb színben történő feltüntetése. Így nem tartom elképzelhetetlennek, hogy ezt a nem túl lovagias cselekedetet egyszerűen elhallgatta, és Károlyi önéletrrását vette csak figyelembe.

Sopron őrsége, védműveinek állapota és megerősítése, valamint a védelem megszervezése

Ahogy már említettem Dobner követjárása az udvarnál szerencsével járt. Már január 22-én az Udvari Haditanács jelezte Pálffy János horvát-szlavón bánnak, lovassági tábornoknak,²⁹ hogy helyt adnak a soproniak kérésének, a várost őrséggel kívánják ellátni.³⁰ Két nappal később, szintén vele közölte a hadügyekért felelős udvari kormányiszerv, hogy a téli szállásra rendelt katonákat hívják vissza, és ezekből állítsanak össze garnizont Sopron védelmére.³¹ A horvát-szlavón bán hamarosan jelezte Bécs felé, hogy egy csapatot összeállított, de a mostoha időjárás miatt csak lassan tudtak a kijelölt állomáshelyük felé vonulni. Így csak január 26-án érkeztek meg.³² De mekkora volt is ez az egység? Ebben sem teljesen

²³ Károlyi 1865. 74–75.; Thaly 1905. 37–38.

²⁴ Károlyi 1865. 74.; Ritter 1875. 449.; Bánkúti 1975. 53–54. E követség a tagja volt Károlyi szerint egy bizonyos Baumgartner is.

²⁵ Ritter 1875. 450.

²⁶ II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. I. köt. 1703–1706. Pest, 1873. (Archivum Rákócianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. I. osztály: had- és belügy; 1.) (=AR I.) 97–98.; Bánkúti 1975. 55–56.

²⁷ Károlyi 1865. 75–76.

²⁸ Thaly 1905. 37.; Kovács 1988. 52.

²⁹ Heckenast 2005. 323.

³⁰ ÖStA KA PR Registratur (=Reg.) Band 426. f. 54r. No. 279.

³¹ ÖStA KA PR Reg. Band 426. f. 63r. No. 333.

³² ÖStA KA PR Exp. Band 423. f. 62r. No. 150.; ÖStA KA PR Exp. Band 423. f. 74r. No. 234.; AR I: 94–95.; Ritter 1875. 449.; Thaly 1905. 38.; Kovács 1988. 52.

egységesek a források. A legáltalánosabban elfogadott szám a megérkezett reguláris katonaság létszámát illetően a 400 fő, amelyet a Bagni gyalogezred századosa, báró von Blumberg³³ vezetett.³⁴ Ezzel szemben Tasner kuruc kapitány Balról január 26-án azt jelentette Török Istvánnak, hogy „Soprony felől szemközben jön 400 gyalog német, 60 lóval lévén, meg nem lehetett vélek verekedni, mivel azokat 400 lovas követte.”³⁵ Ezt a jelentést vette alapul a későbbiekben mind Thaly, mind pedig Kovács.³⁶ Ez a szám azonban véleményem szerint túlzó, és az Udvari Haditanács protokollumának adatai alapján is az első variáció a helyes. A Sopronba küldendő őrség létszámáról három különböző adatot is találunk, amelyek mindegyike a Pálffytól származó jelentések rövid kivonata. A legelső bejegyzésben 400 katonáról esik szó,³⁷ majd a következő erre vonatkozó utalás szerint a bán 300 főt kíván beküldeni a városba.³⁸ Egy újabb jelentés már arról tájékoztatta az udvart, hogy a soproniak által kért 100 lovaszt az Udvari Haditanács utasítására elküldte.³⁹ Véleményem szerint tehát a reguláris katonaság létszáma 400 fő lehetett, amely 300, a Bagni ezredből származó gyalogosból,⁴⁰ és 100 lovasból állt.⁴¹ Ezt az őrséget azonban a város parancsnoka elégtelennek tartotta a nagy kiterjedésű külvárosok megvédésére, így február 14-én Siegbert von Heisternek, magyarországi főpa-rancsnokának⁴² írt levelében további erősítéseket kért, mindhiába.⁴³

A város védelméből nem csupán a reguláris katonaság vette ki a részét. Ritter krónikájából tudjuk, hogy von Blumberg megérkezése után katonai rend szerint tizedekbe osztotta be a város hadra fogható férfilakosságát. Egy-egy konstabler, vagyis tiszt vezetése alatt 11, 12 vagy 13 fő szolgált. Maga Ritter, Hans Kollmann

³³ Blumberg később alezredesi kinevezést kapott augusztus 10-én, és Thürheim ezredhez helyezték át 1704. október 23-i hatállyal, de míg nem vette át a helyét Sopron parancsnokaként szolgált. ÖStA KA PR Exp. Band 423. f. 537v. No. 387.; ÖStA KA PR Reg. Band 426. f. 816r. No. 106.; ÖStA KA PR Reg. Band 426. f. 1083r. No. 371.

³⁴ ÖStA KA PR Exp. Band 423. f. 62r. No. 150.; Károlyi 1865. 76.; Ritter 1875. 449.; Feldzüge 1879. 135.; Markó 1933. 408.; Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. 18. Köt. Bp. 1941. (=Bánlaky 1941.) 95.; Bánkúti 1975. 54.

³⁵ AR I: 94–95.

³⁶ Thaly 1905. 38.; Kovács 1988. 52.

³⁷ ÖStA KA PR Exp. Band 423. f. 62r. No. 150.

³⁸ ÖStA KA PR Exp. Band 423. f. 74r. No. 234.

³⁹ ÖStA KA PR Exp. Band 423. f. 78r. No. 252.; ÖStA KA PR. Reg. Band 426. f. 83v. No. 433.

⁴⁰ Sopron város levéltárában fennmaradt egy irat, amelyet von Blumberg 1704. november 22-i keltezéssel adott át a tanácsnak. Eszerint ekkor a Bagni gyalogezred 4 századában, összesen 206 fő szolgált a városban. Blumberg levele a városi tanácshoz, 1704. november 22. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltár (=SL), Sopron Város Levéltára (=SVL) Litteralia de Tumultibus Rákócziánis, Lad. XIII. et N. Fasc. II. No. 72.

⁴¹ Ritter említést tesz dragonyosokról a városban, illetve arról, hogy a kitörésekben és a portyákban a lovasság is részt vett. Ritter 1875. passim.

⁴² Heckenast 2005. 185.

⁴³ Von Blumberg levele Siegbert von Heisterhez, 1704. február 14. ÖStA KA HKRA Karton 88. Exp. 1704. február No. 4 f. 7–8v.

irányítása alatt lett beosztva az úgynevezett Fodor-házhoz.⁴⁴ A polgárőrség pontos számára azonban a krónika szerzője nem tett utalást.

Emellett a környező falvakból, leginkább Sopron szabad királyi város jobbágyszalmaiból,⁴⁵ jelentős számban menekültek a városba.⁴⁶ Bár a menekültek pontos számát sem ismerjük, az azonban bizonyos, hogy von Blumberg a polgárokhoz hasonlóan őket is mind a védelembe, mind a falak és védművek megerősítésére beosztotta.⁴⁷ Erre nagyon nagy szükség volt. A város falai és védművei ugyanis képtelenek lettek volna egy módszeres ostromnak ellenállni, így a városba érkezett von Blumberg rögtön hozzálátott azok megerősítéséhez. A városba menekült parasztokkal rőzsekötegeket és sánckosarakat készíttetett. A helyben található anyagokból a belváros összes bástyáját megmagasították és földdel, valamint kövel megerősítették. Míg az ide állított lövegek mellé sánckosarakat helyeztek el a tüzek fedezésére. A külvárosok falait szintén rőzsekötegekkel, kövel és földhányásokkal megerősítették, az itteni rondellákat is megmagasították, mivel von Blumberg úgy ítélte meg, hogy ezek olyan rossz állapotban lévők és alacsonyak, hogy a kurucok ezeket könnyedén megmászhadják. A város falai még mindezek ellenére is gyengék maradtak. Vizenyősségük miatt előfordult, hogy egy-egy falszakasz leomlott, és az ott lévő ágyúk az árokba csúsztak. Ezen a helyzeten az sem sokat változtatott, hogy a falak alapjait is mindenhol igyekeztek pillérekkel megerősíteni. A külváros kapuit palisádokkal vették körül, és a hasonló védműveket, illetve az utcákon keresztben spanyollosokat helyeztek el. Két-három házanként pedig védett megfigyelő posztokat hoztak létre, ahonnan szükség esetén tüzet is lehetett nyitni a támadókra. Vizesárok csak a belvárost vette körül. Ezért von Blumberg a védelem megerősítése érdekében úgy rendelkezett, hogy a külvárosokat is vegyék körül ezzel, ami meg is történt.

A városparancsnok nem csupán a védművek megerősítéséről gondoskodott, hanem megszervezte a védelmet is. Megérkezése után azonnal minden kapuhoz őrséget állítatott, és parancsba adta, ha föltűnnek a kurucok minden felszólítás nélkül tüzet kell nyitni. A külvárosokban összesen öt ütegállást hozatott létre: a Szent Mihály templomnál, a régi úgynevezett Mészáros templomnál (Szt. Jakab-kápolna) kettő (az itt felállított két vasból készült lövegnek a szemben lévő Köhidát és a völgyet kellett pásztáznia),⁴⁸ a Pócsi kapunál kettő, az evangélikus temető sarkán kettő (a Hosszúsor árkanak /Langen-Zeiler-Graben/a fedezésére)

⁴⁴ Ritter 1875. 451.

⁴⁵ Az 1574. évi Sopron vármegyei porta-összeírás szerint a városnak összesen 8 jobbágyszalma volt. Dominkovits Péter: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. Századok, 139. (2005) 4. sz. 2005. 869.

⁴⁶ Ritter 1875. 452.

⁴⁷ Von Blumberg levele Siegbert von Heisterhez, 1704. február 14. ÖStA KA HKRA Karton 88. Exp. 1704. február No. 4 f. 7–8v. Ritter 1875. 450. Bánkúti Imre úgy vélte, hogy a város védelmére rendelt katonák, polgárok és felfegyverzett jobbágyok összesen 2–3000 főnyi hadrafogható embert jelentettek. Bánkúti 1975. 58.

⁴⁸ Ld. Nováki Gyula: A Szent Mihály temető második csontház-kápolnája" SSz 17. (1963), 75–77.

és az úgynevezett Fodor-házban (ez a ház a külváros falához épült) három ágyút helyeztek el. Emellett vágó állatokat, bort, szénát és lisztet hordatott be a városba a város parancsnoka, hogy az ellátást lehetőség szerint biztosítsa.⁴⁹

Sopron kuruc körülzárása 1704 februárjában és márciusában

Miután Ocskay január 20-án elhagyta Sopront és portyázni indult Kőszeg felé, Török István katonáit hagyta a város környékén.⁵⁰ Ezek láthatták, ahogy von Blumberg egysége január 26-án bevonult, de mivel nem érezték magukat elég erősnek, nem avatkoztak közbe.⁵¹ Érdekességként jegyzem meg, hogy Török István másnap Keszőről Károlynak írt levelében azt írta, hogy „Én vékony ítéletem szerint nem vélem, hogy azon németeket a soproniak bebocsátottak volna; az valóságos, hogy őket látták Sopron felül, de sietve hozzám jüvén, bementeleket csak másoktól hallották.”⁵² Ennek ellenére Tasner híre igaznak bizonyult.

Sopron megszerzéséről azonban nem mondtak le a kurucok, hiszen például Csery Mihály ezereskapitány azt javasolta január 31-én Károlynak, hogy „sokára ne hagyja Nagyságtok [...] a mint hallom, egy része Sopronnak feladná magát, de attul félnek, úgy ne járjanak, mint a kismartoniak.”⁵³ A kuruc generális februárban kétszer is megkísérelte nem a város ostromát, hanem inkább megijesztését, és rábeszélését az átpártolásra.⁵⁴ Így nemsokára von Blumberg védelmi intézkedései fölöttébb szükségesnek mutatkoztak. Károlyi ugyanis február 2-án körülbelül 3000 katonájával indult meg.⁵⁵ A város vezetői a környék parasztjaitól értesültek a kurucok jöveteléről. A kézműveseket, inasokat és a parasztokat beosztották a védelembe, számukra fegyvert (sisakokat, puskákat és szablyákat) és lőszert osztottak szét. A Pocsi kaput pedig kövel és fával eltorlaszolták,⁵⁶ de ekkor még nem történt összecsapás.

Február 15-én Kismartonból újra megjelentek Károlyi csapatai – Ritter szerint mintegy 12000 fő⁵⁷ – Sopron alatt, és a környező réteken és szántókon vertek tábort. Éjjel a városból látni lehetett a tábortüzeiket, valamint hallani trombitáik és üstdobjaik hangját. Von Blumberg válaszul szintén megverette gyalogsága dobjait és megfúvatta dragonyosai trombitáit, amivel állítólag nagyon felbőszítette a

⁴⁹ Von Blumberg levele Siegbert von Heisterhez, 1704. február 14. ÖStA KA HKRA Karton 88. Exp. 1704. február No. 4 f. 7–8v.; Ritter 1875. 450–452.

⁵⁰ Ritter 1875. 449.

⁵¹ AR I: 94–95.

⁵² AR I. 97.; Bánkúti 1975. 55.

⁵³ AR I. 99.; Bánkúti 1975. 56.

⁵⁴ Bánkúti 1975. 57.

⁵⁵ Károlyi 1865. 76.; Thaly 1905. 38.; Kovács 1988. 52.

⁵⁶ Ritter 1875. 453.

⁵⁷ Heister február 16-án Ebenfurthból az Udvari Haditanácsnak küldött levelében jelezte, hogy Károlyi Kismartonból elindult Sopron felé, s félelmei szerint pátense nyomán akár 60 ezresre is duzzadhat serege, neki viszont csak 2500 katona áll a rendelkezésére. Sigbert von Heister levele az Udvari Haditanácsnak, 1704. február 16. ÖStA KA HKRA Karton 88. Exp. 1704. február No. 4 f. 1–3v.

kuruc generálist. Károlyit valószínűleg az még inkább felbőszítette, hogy a Sopronba egy nappal korábban Kismartonból küldött hódoltató levelére elutasító válasz érkezett.⁵⁸

Február 18-án a kuruc lovasok a Bécsi kapu irányába támadtak. A városőrség lovassága és gyalogsága kitört, és heves összecsapás vette kezdetét. A túlerőben lévő kurucok azonban visszaszorították őket. A harcban egy németet (valószínűleg környékbeli paraszt lehetett, aki Sopronba menekült) levágtak Károlyi lovasai, egy helybeli lakos fiát pedig elfogták és magukkal hurcolták táborukba, de másnap szabadon engedték.

Még ugyanezen az éjszakán a sötétséget kihasználva néhány kuruc a város falain kívül (a mai Erzsébet-kert mellett) lévő sörfőzdéig és malomig lopódzott, hogy kikémlelje a várost. Az őrszemek, amint észrevették őket, löni kezdtek és riadóztatták az őrséget. A falakra érkező védők és a kurucok között heves tűzpárbaj alakult ki, ám a támadók számát nem tudták megállapítani, mert az ott lévő kerítés és istállók közé, valamint a sörfőzdébe rejtőzködtek el. Majd amikor látták, hogy semmit sem tehetnek, csendben visszahúzódtak.

Másnap korán reggel von Blumberg egy különítményt küldött ki, hogy a városon kívüli fedezéket adó építményeket, valamint a sörfőzde, a malom és az úgynevezett Engel ház tetejét elbontsák és magukkal vigyék. A kurucok, amikor ezt észrevették, bár a falakról ágyútűzzel fogadták őket, 9 és 10 óra között lovasokat és gyalogosokat küldtek ennek a megakadályozására. Ennek ellenére nem vonultak vissza, hanem az úgynevezett Neuheller malom mögötti hosszúsori árokba (Langen-Zeiler-Graben)⁵⁹ húzódtak a gyalogság, ahol a Csáky-kertben lévő fal biztos védelmet nyújtott a számukra, míg a lovasság az épület fedezékébe vonult. Heves tűzpárbaj vette ismét a kezdetét, és a talpasok felgyújtották a Neuheller és Egidius Prisomann városbíró malmát, valamint a Csáky-kertben álló házat, az úgynevezett Angol kertben épült kerti lakot és a kórházat (Lazarett) annak a reményében, hogy a tűz majd továbbterjed. Ezt kihasználva kívánták megrohanni a falakat, amelyhez a környék falvaiban található összes létrát összegyűjtötték. Ritter megfogalmazása szerint csak Isten kegyelme akadályozta meg a kurucok ezen szándékának megvalósulását, hiszen egész nap szélcsend volt egészen éjfélig. Ekkor hatalmas fürgeteg támadt, ám addigra a tűz kialudt, s nem tett kárt Sopronban. A heves tűzpárbaj mindeközben nem lanyhult, egészen éjfélig tartott. A kurucok mikor látták, hogy nem tudnak elérni semmit, és a hideg is egyre erősödött, visszavonultak. A védők közül

⁵⁸ Károlyi Sándor hódoltató levele Sopronhoz, 1704. február 14. ÖStA KA HKRA Karton 88. Exp. 1704. február No. 4 f. 4r-v.

⁵⁹ A nevezett árok a Rák-patak vízmosság-szerű ősmédré volt a mai Deák téren. A Rák-patak mély árkat és a külvároستól DNy-ra levő kerteket, amelyek a kurucoknak búvóhelyül szolgálhattak, jól ábrázolja Daniel Suttinger 1681-ben készített metszete, ld. Rózsa György: Daniel Suttinger soproni látképe 1681-ből. Művészettörténeti Értesítő XLVII. (1998), 137–141.

ketten vesztették életüket: egy diák a falakon kapott fejlövést és másnap belehalt sérülésébe, míg egy szállásmester (Furier) a kitörés során kapott halálos lövést.

Másnap (február 20-án) Károlyi egész táborát felgyújtatta és elvonult Sopron alól. Csapatai egy részét blokádul Bánfalvára (Wandorf) és a környező falvakban hagyta, míg ő a sereg zömével Kismartonhoz vonult, és Ritter szerint a sikertelenség felett érzett dühében mindent kirabolt és magával hurcolt, amit csak tudott.⁶⁰

A Sopron megfigyelésével a kuruc generális Csery Mihály ezereskapitány hajdúezredét bízta meg. A körülxárás azonban nem volt teljes, mert a tiszteket azzal vádolták, hogy a városban lévők szabadon ki-be járnak. Csery magát mentetgetve Károlyihoz március 6-án Hidegségből írt levelében arra hivatkozott, hogy ha Harkán is lennének katonák, akkor „nem lát pórnémetet senki sem.”⁶¹ De az ezereskapitány saját hasznát is kereste, hiszen Csányi Mihály szerint ajánlatot tett a Soproniaknak, hogy 2000 hajdújával, mivel azoknak úgy sincs semmi dolguk, fizetésért megkapáltatja és metszeti a polgárok szőlőit, hiszen kár volna értük. Ha azonban elutasítják ajánlatát, akkor tövestől vágatja ki a tőkéket, a karókat pedig eladja Stájerországba.⁶²

A város a „a nyugtalan vendégektől”⁶³ Heister 1704. március 21-i⁶⁴ ellentámadása után szabadult meg. A Kismartonban felvert kuruc előrs futása magával rántotta a nezsideri táborban lévő főszereget, és Károlyi csapatai néhány nap leforgása alatt elhagyták a Dunántúlt.⁶⁵ A császári mezei marsall győzelmének a híre akkor érkezett meg a városba, amikor értesülést szereztek arról, hogy Bánfalvánál egy 180 szekérből álló kuruc hadtáposzlop áll. A városból a portyázókat addig azonban nem engedték ki, míg biztos híreket nem kaptak. Így csak 3 és 4 óra között indultak el egy gyalogosokból és lovasokból álló csapatot, de már csak a kisebbik részét találták meg a szekereknek, mivel a zöm továbbindult Somfalvára (Schattendorf). Rajtuk ütöttek, s heves küzdelem után megszalasztották őket. Hatalmas zsákmányt szereztek, amit teljesen csak másnap tudtak a városba szállítani és kótyavetyére adni (mindenki aki részt vett az akcióban 4 és 17 krajcár közötti összeget kapott). A kurucok közül 40 halottat számoltak össze. Saját veszteségük pedig egy halott (bizonyos Luteránus István, akit harcicsákánnyal vertek fejbe) és egy sebesült (egy horvát cipész, akit lábon löttek) volt.⁶⁶

Heister kismartoni sikere után von Blumberg üldözni és figyeltetni akarta a kurucokat. Ezért húsvét vasárnapján, március 23-án, egy több, mint 500 fős

⁶⁰ Ritter 1875. 453–457.; Thaly 1905. 38.; Bánkúti 1975. 58.; Kovács 1988. 52.

⁶¹ AR I. 304. Bánkúti 1975. 60.

⁶² Bánkúti 1975. 60.

⁶³ ÖStA KA PR Exp. Band 423. f. 153v. No. 183.

⁶⁴ Ritter szerint ez zöldcsütörtökön, tehát a húsvétot megelőző csütörtökön történt, amely azonban ebben az évben március 20-ra esett.

⁶⁵ Feldzüge 1879. 141–142.; Markó 1933. 408.; Bánlaky 1941. 97–101.; Bánkúti 1975. 122–130.; Heckenast 1985. 347.

⁶⁶ Ritter 1875. 457–459.

csapattal rajtaütött a Kópházánál álló 300 talpason. A kuruc gyalogság házakba és gödrökbe bújva hevesen védekezett, de a túlerő legyűrte őket. Nagyrészüket elesett, 60 foglyot ejtett a soproni őrség, amelyek jelentős része sebesült volt. Saját veszteségük Ritter szerint elenyésző volt, hiszen egy bizonyos Kifjaczy és egy idegen szakács halt meg, míg 10 vagy 12 ember megsebesült.⁶⁷

Az uralkodó Sopron helytállásáért és hűségéért 1704. március 29-én kelt levelében mondott köszönetet.⁶⁸ Ezzel az eseménnyel zárult le a Sopron elleni első kuruc támadás, ám mint látni fogjuk, a város nem menekülhetett a sorsa elől, s még nagyobb szenvedéseket és megpróbáltatásokat kellett átélni egy valódi ostrom alkalmával.

„*Vak Bottyán, du Teufelsbrutt*” (Vak Bottyán, te ördögfatty).⁶⁹ 1705. december – 1706. január

Bottyán seregének hadmozdulatai a dunántúli hadjáratban Sopron ostromáig

Bottyán János 1705 novembere és 1706 januárja közötti rendkívül sikeres dunántúli hadjáratához a legfontosabb feltételt a császári hadvezetés biztosította. A magyarországi császári haderő élére 1705. május 10-én kinevezett Louis Herbeville tábornagy⁷⁰ ugyanis a kurucok által elfoglalt Erdély visszaszerzésére, a Nagyszebenbe szorult Jean Louis Rabutin de Bussy⁷¹ tábornagy, erdélyi főparancsnok megsegítésére kapott parancsot. Miután Herbeville sikeresen kicsúszott a kurucok által számára állított kelep-céből, felmentette Lipótvárat az ostromzár alól, és augusztus 11-én Pudmericnél vereséget mért a Rákóczi vezette kuruc főseregre, nyár végén az eredeti haditervnek megfelelően Erdély felé vette útját. Augusztus 25-én Komáromnál átkelt a Duna jobb partjára, majd a Budán talált készletekből felszerelkezve, mintegy 4000 szekérnyi élelemmel és munícióval a következő hónap 17-én megindult Erdély irányába. Az örökös tartományok védelmére Pálffy János horvát-szlavón bán, lovassági tábornok maradt Pozsonyban, míg Hannibal Joseph Heister vezérőrnagy⁷² Szentgotthárd környékén állomásozott néhány ezer emberével.⁷³

Herbeville marsall Duna-Tisza közén vonuló seregét Bottyán csapatai nyugtalanították portyáikkal. Miután azonban október 10-én a császári hadsereg akadály nélkül átkelt a Tiszán Szegednél, Rákóczi október 12-én elrendelte, hogy

⁶⁷ Ritter 1875. 459–460.; Feldzüge 1879. 142.

⁶⁸ ÖStA KA PR Registratur (Reg.) Band 426. f. 302v. No. 607.

⁶⁹ Soproni gúnyversike Bottyán Jánosról. Ritter 1875. 501.

⁷⁰ Heckenast 2005. 188.

⁷¹ Heckenast 2005. 350.

⁷² Heckenast 2005. 184.

⁷³ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1705. Bearbeitet: Josef Rechberger Ritter von Rechcron. Series I. Band VII. Wien, 1881. (=Feldzüge 1881.); Markó 1933. 424–425.; Tóth 1958. 108.; Heckenast 1985. 354–356.

Bottyán hagyjon fel az üldözéssel, és törjön be a kevéssé védett Dunántúlra.⁷⁴ A kuruc hadsereg legrátermettebb generálisa⁷⁵ november 2-án indult el csapataival Kecskemétről a leghíresebb hadjáratára. A tüzéséggel egyáltalán nem rendelkező, körülbelül 5000 fős had⁷⁶ két nappal később Soltnál átkelt a Duna jobb partjára és még aznap bevette Földvárt. Innen a mocsarakkal körülvett Simontornya alá vonult, amit november 11-én bevett, az őrséget pedig felkoncolta.⁷⁷ Innen északra fordult, és mint az Pálffynek egy 1705. november 26-án Magyaróvárból az Udvari Haditanácshoz írott leveléből kiderül, először Székesfehérvár környékén táborozott,⁷⁸ majd Tata alá vonult. Az erősséget november 20-án harc nélkül megszállta, mert annak magyar őrsége feladta azt, s beállt a kurucok közé.⁷⁹ Rajtaütéssel megkísérelte bevenni Esztergomot is, ám ez nem járt sikerrel.⁸⁰ A következő napokban Bercsényi Miklós⁸¹ és Bottyán haditanácsot tartott Zsitvatoroknál (november 26–29.), amelyen kidolgozták a hadjárat további terveit. Tárgyalásukon döntés született arról, hogy a kuruc hadak főgenerálisa Csáky Mihály generális-főstrázsamester⁸² vezetésével csapatokat küld át a Dunántúlra azzal a feladattal, hogy kiegészülve Bezerédj, Béri Balogh és Ebeczky István brigadéros⁸³ egységeivel, akadályozza meg Heister és Pálffy egyesülését. Bottyánnak pedig tovább kellett előretörnie nyugati irányban, majd Sopron vármegye erősségeinek meghódítá-sára erőik egyesítését adta parancsba a haditerv.⁸⁴

Bottyán ezek után Pápa alá vonult, amelyet Tullius Miglio ezredes 800 német gyalogossal és 2 század rác könnyűlovassal védett. Az erősség december 9-én adta meg magát, miután parancsnoka elesett a védelemben.⁸⁵ Bottyán még aznap

⁷⁴ Markó 1933. 425.; Tóth 1958. 102.; Heckenast 1985. 356–357.

⁷⁵ Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. Bp. 2006. (= Mészáros 2006.) 69.

⁷⁶ Az éppen Pozsonyban tartózkodó Johann Thiel, az Udvari Haditanács titkára november 19-én írt levelében tájékoztatta Bécsset erről. ÖStA KA Alte Feldakten (=AFA) 1705/11/9. Thielről lásd: Heckenast 2005. 432.

⁷⁷ Thiel november 26-i levelében írt az Udvari Haditanácsnak Földvár, Paks (?) és Simontornya elestéről. Lásd: ÖStA KA AFA 1705/11/12. AR IV. 739.; Bottyán János vezénylő tábornok levelezése s róla szóló más emlékezetreméltó iratok 1685–1716. Közli: Thaly Kálmán. Bp. 1883. (Archivum Rákócziánium. I. osztály: had- és belügy IX. köt.) (=AR IX.) 283.; Feldzüge 1881. 470.; Bánlaky 1941. 329.

⁷⁸ ÖStA KA AFA 1705/11/13.; Bánlaky 1941. 329.

⁷⁹ Bánlaky szerint Tata november 22-én kapitulált. Bánlaky 1941. 329.

⁸⁰ Bottyán esztergomi sikertelen rajtaütéséről Thiel küldött jelentést az Udvari Haditanácsnak 1705. november 30-án. ÖStA KA AFA 1705/11/14. Tata elestéről és az esztergomi rajtaütésről az Udvari Haditanács Protocollumában decemberben található két (a második Pálffy Jánostól) bejegyzés a bejövő iratok között. ÖStA KA HKR PR Exp. Band 432. f. 1603r. No. 189 és 1605v. No. 203. Pálffy János hajón 100 főt küldött Esztergomba a Sickingen ezredből erősítésként még a rajtaütést megelőzően. Feldzüge 1881. 471.; Tóth 1958. 114–115.

⁸¹ Heckenast 2005. 57–58.; Mészáros 2006. 68., 93–99.

⁸² Heckenast 2005. 94–95.; Mészáros 2006. 71.

⁸³ Heckenast 2005. 125; Mészáros 2006. 72.

⁸⁴ Bánlaky 1941. 330., Tóth 1958. 115.; Heckenast 1985. 357.

⁸⁵ Bánlaky 1941. 330. Várkonyi 1951. 38.; Louis Lemaire: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. In: Rákóczi tükr. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a

a pápai táborból küldte szét hódoltató leveleit egész Sopron vármegyébe.⁸⁶ Ezzel egy időben Csáky, Ebeczky István⁸⁷ és Bezerédj kuruc generális ezek után Sopron vármegye irányába folytatta az előrenyomulást, amelynek hírére Pálffy Magyaróvárról Bruck an der Leitháig és Hainburgig vonult vissza,⁸⁹ a kapuvári őrség pedig ellenállás nélkül megadta magát.⁹⁰ A hadjárat folytatásaként Bercsényi Magyaróvár megtámadását adta parancsba, amit Louis Lemaire francia hadmérnök brigadéros fel is derített,⁹¹ azonban mégsem ez történt, hiszen Bottyán Sopron alá vezette seregét.

Ostromlók és ostromlottak

Mielőtt az ostrom tárgyalására térnék, vizsgáljuk meg, hogy milyen erők álltak egymással szemben. Sajnos, az egykorú forrásokban csak ritkán találunk pontos, megbízható számadatokat, s ezek híján legfeljebb óvatos becslésekbe bocsátkozhatunk. A védők létszámát Thaly Kálmán Bercsényi 1706. január 8-án Rusztról Rákóczinak írt levele alapján 5000 főre teszi.⁹² E számba nem csupán a császári helyőrség és az odavezényelt egységek, hanem a hadra fogott soproni polgárok is beleértendőek. A reguláris katonaság döntő többségét Tobias Freiherr von Hasslingen ezredének⁹³ 400 katonája adta.⁹⁴ Ez az egység az Udvari Haditanács rendeltének értelmében már 1705. szeptember 12-én a városban volt.⁹⁵ Valószínűleg rájuk vonatkozik az az adat is, miszerint a Bruckhoz visszavonuló Pálffy őrséget hagyott Sopronban.⁹⁶ Nem zárható ki azonban, hogy mindehhez további császári zsoldban álló csapatok csatlakoztak, s legalább némi rác katonasággal is számolnunk kell.⁹⁷ Emellett egy, az ostromlottakhoz december 19-i keltezéssel küldött udvari haditanácsi üzenet szerint a soproni polgármester

naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta: R. Várkonyi Ágnes – Köpeczi Béla. Ford.: Szávai Nándor. 2. köt. Bp. 1973. (Magyar Századok) (=Lemaire 1973.) 210.

⁸⁶ ÖStA KA Hofkriegsratakten (=HKRA) Karton 91. Exp. 1706. január No. 158. f. 3r.–5r.; Ritter 1875. 487–492.; AR IX. 274–278.

⁸⁷ Heckenast 2005. 125.; Mészáros 2006. 72.

⁸⁸ Chernel 1878. 150–155.; Bánlaky 1941. 331–332.; Várkonyi 1951. 38.; Bariska 1988. 202–204.; Dominkovits 2000. 1–2.

⁸⁹ Thaly 1905. 69.; Bánlaky 1941. 332.

⁹⁰ Az Udvari Haditanács 1706 januárjában Kőszeg és Kapuvár átadásának kivizsgálására külön bizottságot állított fel, amelynek jelentése fennmaradt. ÖStA KA HKRA Karton 91. Exp. 1706. január No. 401. f. 1r.–27v. Lemaire 1973. 210.

⁹¹ AR IV. 747–748.; Lemaire 1973. 210–211.

⁹² AR V. 7.; Thaly 1905. 71.

⁹³ Wrede, Alphons von: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Band I. Wien, 1898. (=Wrede 1898.) 189.

⁹⁴ Feldzüge 1882.; Bánlaky 1941. 337.; Lemaire 1973. 212.

⁹⁵ ÖStA KA PR Reg. Band 434. f. 1046r–v. No. 202.

⁹⁶ Feldzüge 1881. 471.

⁹⁷ Ritter 1875. 501.; Bánlaky 1941. 337.

által kért⁹⁸ erősítést megkapja a város: 300 katona fog útra kelni Julius Heinrich Graf von Friesen⁹⁹ezredéből, Pozsonyból.¹⁰⁰ Nem tudjuk biztosan, de úgy tűnik, hogy ez az egység már nem érkezett meg az ostrom előtt.

Sopront újra saját polgárai is védték, de ez alkalommal is nehéz lenne megbecsülni, hogy ők mennyien voltak. Az azonban bizonyos, hogy jelentős szám lehetett, hiszen erre többször tesz utalást Ritter krónikája.¹⁰¹ A városi számadásokból pedig kiderül, hogy 1705. december 29. és 1706. március 7. között a tanácsurak a mester nélküli inasoknak és egyéb szegényeknek, akik a falakon teljesítettek szolgálatot, napi hét dénárt fizettek ki, amelynek végösszege 284 rénes forintra és 77 krajcárra rúgott.¹⁰² Az ostromban részt vett Lemaire pedig azt írta beszámolójában, hogy ötszáz polgárőr századokba osztva, saját zászlója alatt állt a védelmet irányító parancsnok rendelkezésére.¹⁰³

A város védelemének irányításával az Udvari Haditanács Berthold Freiherr von Weitersheim ezredest¹⁰⁴ bízta meg. Pálffy János december 9-én kapott utasítást, hogy az ezredest az öregecske Schamberg alezredest¹⁰⁵ helyére Sopron parancsnokául rendelje.¹⁰⁶ Nem szabad azonban elfeledkeznünk Ferdinand Dobner polgármesterről sem, aki ugyancsak jelentős szerepet játszott a védelem megszervezésében, irányításában.¹⁰⁷

„Vak” Bottyán ostromra rendelt csapatainak létszámát sem egyszerűbb meghatározni. Az Udvari Haditanács már említett 1705. december 9-i keltezésű levelének tanúsága szerint a Sopronhoz vonuló kuruc had 15–20000 fős lehetett, s ágyújuk és mozsaruk is volt.¹⁰⁸ A január elsején az ostromhoz visszatérők létszámát a közel egykorú Theatrum Europaeum 6000 gyalogosban és 2000 lovasban határozta meg.¹⁰⁹ Thaly és Markó ugyanezeket számokat adta meg a

⁹⁸ ÖStA KA PR Exp. Band 432. 295. f. 1711v.

⁹⁹ Wrede 1898. Band II. 204–205.

¹⁰⁰ ÖStA KA PR Reg. Band 434. 272. f. 1372r.

¹⁰¹ Ritter 1875. passim.

¹⁰² SL SVL Sopron Város Kamarási Hivatalának iratai, Kammeramtsrechnungen 1706. passim. – Aapidíj alapján azért nem vállalkozhatunk pontosabb becslésre, mert nyilvánvaló, hogy az említett időszakon belül lényegesen eltérő létszámokkal számolhatunk. A december–januári módszeres ostrom alatt, főként a kurucok rohamainak visszaverésekor bizonyára minden fegyverfogható polgár kivette részét a védelemből, míg a következő hónapokban feltehetően jóval kisebb számú őrség teljesített szolgálatot a falakon.

¹⁰³ Lemaire 1973. 212.

¹⁰⁴ Wrede 1898. Band II. 205.; Heckenast 2005. 454.

¹⁰⁵ Schamberget 1705. március 15-én nevezte ki Sopron élére mindaddig, amíg ott garnizon van. ÖStA KA PR Reg. Band 433. 390. f. 344v.

¹⁰⁶ ÖStA KA AFA 1705/12/3.; ÖStA KA PR Reg. Band 434. 133. f. 1322r.; ÖStA KA PR Exp. Band 432. 215. f. 1608r.; Ritter 1875. 492.

¹⁰⁷ Theatri Europaei Siebenzehender Theil (Band 17.) oder ausführlich fortgeführte Friedens und Kriegsbeschreibung (...) 1704–1706. Frankfurt am Main, 1718. (=Theatrum Europaeum 1706.) passim.; Ritter 1875. passim.; Bánlaky 1941. 337.; Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása III. köt. Szerk.: Kincses Katalin. A latin szöveget gondozta, fordította, szövegkritikai jegyzeteket készíttette: Tóth Gergely. Sopron, 2006. (Sopron város történeti forrásai; C. sorozat; 4.) (=Bél 2006.) 149.

¹⁰⁸ ÖStA KA AFA 1705/12/3.

¹⁰⁹ Theatrum Europaeum 1706. 60.

január 6-án támadásba lendült kuruc rohamoszlopok létszámaként.¹¹⁰ Bánlaky lényegében ugyanezt az adatot oly módon szerepelteti munkájában, hogy 6 gyalogos- és 2 lovasezredből álló ostromsereget említ.¹¹¹ Lemaire már említett beszámolójában pedig az található, hogy a január 6-i rohamra összesen 5000 emberből szerveztek rohamoszlopokat.¹¹² Egy dolog azonban bizonyos: Bottyán a pápai, kőszegi és kapuvári császári őrségből mellé álltakból a Fodor László parancsnoksága alatt szervezett gyalogezeredet is bevetette Sopron vívásakor.¹¹³ Ezek létszámát sem tudjuk azonban biztosan, Ritter szerint december 24-én 200-an, majd a január 6-i rohamban 400-an vettek részt közülük.¹¹⁴

Sopron ostroma

1705. december 22-én és a következő napon is biztos hírek érkezett a városba, miszerint a környező falvakban jelentős számú kuruc lovasság és gyalogság gyűlt össze. A védők fel is készültek az ostromra: a falakra vontatták az ágyúkat és eltorlaszolták a kapukat.¹¹⁵ A soproni tanácsülési jegyzőkönyvbe 1705. december 24-ére vonatkozólag a következő bejegyzés került: „Reggel 9 óra körül az ellenség vagy a kurucok már elkezdtek megszállni a Szent Lénárd-dombot, [s] dél körül már bombákkal és tüzes golyókkal lődöztek.”¹¹⁶ A Theatrum Europaeum szerint aznap 30 ágyúgolyót és robbanó lövedéket lőttek az ostromlók a városra.¹¹⁷ Az ágyútűz emberéletben nem tett kárt, azonban a város három különböző utcájában is tűzvész keletkezett, amelyben az ott felhalmozott gabonakészlet elégett. A pusztulásról Bottyán Károlynak december 27-én írt levelében a következőképpen számolt be: „mind külső s belső városának nagyobb részit bumbák által megégettem.”¹¹⁸ A hadra fogható lakosok a falakról látták javaik, vagyonuk pusztulását. A tűz továbbterjedésének a megelőzésére a nők és a szolgálatot nem teljesítők elkezdtek lebontani a bel- és a külváros házainak tetejét, a megmaradt muníciót pedig elásták. Ebben a műveletben sebesült meg három ember. A kurucok közül azonban többen meghaltak és megsebesültek.¹¹⁹

A következő napon 7 és 8 óra között az ostromlók tovább folytatták Sopron lövetését. Ritter szerint délelőtt 11 óra körül egy sopronkeresztúri parasztot küldött be Bottyán egy levéllel, amely az ellenállás megszüntetésére és a

¹¹⁰ Thaly 1905. 71.; Markó 1933. 427.

¹¹¹ Bánlaky 1941. 337., Várkonyi 1951. 42.

¹¹² Lemaire 1973. 212.

¹¹³ AR IV. 747–748.; AR IX. 284.; Feldzüge 1881. 472.; Thaly 1905. 72.; Bánlaky 1941. 338–339.; Várkonyi 1951. 38.; Lemaire 1973. 213.

¹¹⁴ Ritter 1875. 494., 506.

¹¹⁵ Theatrum Europaeum 1706. 59.; Ritter 1875. 493.

¹¹⁶ SL SVL Sopron város tanácsának irati, Tanácsülési jegyzőkönyvek 114. kötet. f. 137.

¹¹⁷ Theatrum Europaeum 1706. 59.

¹¹⁸ AR IX. 280. V.ö.: Thaly 1865. 99.; Bánlaky 1941. 337. A tűzvészről egy az Udvari Haditanács által Sopronba 1705. december 31-én küldött levele is tanúskodik. SL SVL Lad. XIII. et N. Fasc. I. No. 17.

¹¹⁹ Theatrum Europaeum 1706. 58.; Ritter 1875. 495–498.

meghódolásra szólított fel, ellenkező esetben pedig a város felprédálást helyezte kilátásba. Ám a város vezetői Weitersheimmel egyetértésben elutasították ezt.¹²⁰

A következő napon tábornok bontottak a kurucok és elvonultak Harkára azzal a fenyegetéssel, hogy rövidesen visszatérnek. A soproniak azonban megtudták, hogy Bottyán seregének elfogyott a tüzérségi lőszer, ezért volt kénytelen felhagyni az ostrommal időlegesen.¹²¹ Valószínűleg ez és Pálffy csapatainak Sopron felé történő elnyomulása ösztönözte arra a generálist, hogy elvonuljon a város alól. A császári lovassági tábornok egységeit azonban – többek között Csáky és Bottyán együttműködésének hiánya miatt¹²² – nem sikerült megsemmisíteni. Balogh Ádám sikeres műnzdorfi rajtaütése után pedig Pálffy János óvatosságból visszahúzódott Bruckba, várva a további fejleményeket.¹²³

Bottyán tehát újra visszatért Sopron alá. A város vezetői már 1705. december 31-én értesültek a kuruc had közeledtéről. A következő napon pedig meg is jelentek az ostromlók újra a Lénárd-dombon. Sáncokat ástak, és az addig Magyaróvárnál álló tüzérséget, 8 löveget és 5 mozsarat magukhoz rendelve, 1706. január 2-án reggel újra elkezdték Sopron lövetését.¹²⁴ Az ostromlottaknak az eddigieknél is nagyobb szörnyűségeket kellett kiállniuk. A várost négy napon keresztül lőtték a kurucok Jean-François Rivière alezredes és Lemaire brigadéros hadmérnökök¹²⁵ irányításával, ezen ostrommal csupán néhány órára hagytak csak fel. Az ágyúzás hevességére jellemző volt, hogy az addig még épségben maradt házak január 4-én leégtek és a jezsuita templom 13 találatot kapott.¹²⁶ A város egyenlőre nem sok segítségre számíthatott, hiszen az 1705. december 26-án kért lőszerutánpótlás sem érkezett be.¹²⁷ Az Udvari Haditanács csak az ellenállás további folytatására tudta buzdítani a soproniakat,¹²⁸ s báró Dillherr ezredest, a Morva határ védelmével megbízott ezredest rendelte felmentésükre 1706. január 7-én.¹²⁹ A sors azonban Sopron segítségére sietett. Bottyán tüzérségének lőszerkészlete szinte teljesen kiapadt és a hadmérnökök a lövés hatástalanságát

¹²⁰ Theatrum Europaeum 1706. 60., Ritter 1875. 499–500.

¹²¹ Theatrum Europaeum 1706. 60.; Ritter 1875. 501.

¹²² AR IV. 760.

¹²³ AR IX. 280.; Tóth 1958. 120.

¹²⁴ Az Udvari Haditanácsot 1706. január 4-én értesítette Pálffy, hogy Sopront újra ostromolják a kurucok. ÖStA KA PR Exp. Band 437. 47. f. 74r. A Theatrum Europaeum szerint csak január 3-án kezdődött meg a lövés 8 löveggel és 6 mozsárral. Theatrum Europaeum 1706. 60.; Ritter 1875. 502–503.; AR V. 3.; Feldzüge 1882.; Thaly 1905. 70.; Várkonyi 1951. 42.; Lemaire 1973. 212.; Bél 2006. 143.

¹²⁵ Mészáros 2006. 111–112.; A két francia jelenlétéről: AR V. 4.; Thaly 1905. 71.

¹²⁶ Theatrum Europaeum 1706. 60.; Ritter 1875. 503–504.; AR IX. 284.; Thaly 1905. 71.; Bánlaky 1941. 337–338.; Várkonyi 1951. 42. Az adott időben a belvárosi Szent György templom volt a jezsuiták temploma.

¹²⁷ ÖStA KA PR Exp. Band 432. 351. f. 1722r.

¹²⁸ ÖStA KA PR Reg. Band 440. 111. f. 31v. A Soproni Levéltár anyagában fennmaradt összesen 4 irat (január 7., január 9., január 11., január 12.), amelyben az Udvari Haditanács további ellenállásra buzdított. SL SVL Lad. XIII. et N. Fasc. I. No. 18., No. 19., No. 20., No. 21.

¹²⁹ ÖStA KA PR Reg. Band 440. 108. f. 30r. Dillherre lásd: Markó Árpád: Báró Dillher-Althann [Altmann] Ferenc császári tábornok feljegyzései a kuruc felkelés idejéből. Magyar Katonai Közlöny, 18. (1930) 3. sz. 298–302., 4. sz. 403–407., 5. sz. 494–498., 6. sz. 615–618., 7–8. sz. 754–758.

látva rohamot ajánlottak. Ezt el is fogadta a generális, s január 6-ára támadást rendelt el, amelyhez 100 ostromlétrát is kiosztottak.¹³⁰

A rohamra kijelölt és három¹³¹ rohamoszlopba szervezett katonaság az éjszaka leple alatt elfoglalta a kiindulási helyét. Az előrenyomulás megkezdésére két löveg, három trombita és az üstdobok adták meg a jelet. Az első vonalban az átállt német katonák támadtak gránátokkal. Őket követte a gyalogság második hulláma, szintén gránátokkal felszerelve és feltűzött szuronnyal. A támadó oszlopok harmadik vonalát a lóról szállt dragonyosok és huszárok adták.¹³² Ritter leírása szerint Bottyán azzal próbálta lelkesíteni övéit, hogy minden a városba jutott katonának 100 forintot ígért. A lelkesítés egy másik eszközét is kiemelte a soproni krónikás: szerinte ugyanis a kuruc katonák pálinkától teljesen berúgva próbáltak felkapaszkodni a falakra.¹³³ A roham egy fél óra múlva összeomlott a védők heves védekezésének és tüzeinek köszönhetően.¹³⁴ Még Ritter is kiemelte a kurucok közül Horváth Mihály kapitány bátorságát, aki személyesen vezette embereit, és állítólag még Rákóczi zászlaját is kitűzte a város-falra, de halála után pánikba esett katonái meghátráltak.¹³⁵

Az ostromlók rendkívül nagy veszteségeket szenvedtek. A *Theatrum Europaeum* és a soproni krónikás 1000 főben határozza meg a halottak és sebesültek számát egy következő napokban tartott mustra alapján.¹³⁶ Egy másik közel egykorú német nyelvű forrás szerint azonban 700-ra becsülte a kurucok veszteségét.¹³⁷ Az aznap Rusztra érkezett Bercsényi azt írta a fejedelemnek január 8-án, hogy „feles jó embert elvesztett [ti. Bottyán], sebessel több száz ember kárt vallottunk.”¹³⁸ Thaly egy egykori levélre hivatkozva 300 főben határozta meg a támadók veszteségét.¹³⁹ Nehéz tehát ismét igazságot tenni az adatok között és erre ezúttal sem vállalkoznék, de véleményem szerint valóban jelentős áldozatot követelt a roham, hiszen egyrészt újabbra nem vállalkoztak a kurucok. A soproniak vesztesége ezzel szemben elenyésző volt, hiszen néhány halotról és sebesültről számolnak be az egykorú források.¹⁴⁰

¹³⁰ Ritter 1875. 505.; Thaly 1905. 71.; Bánlaky 1941. 338.; Lemaire 1973. 212.

¹³¹ Lemaire szerint összesen négy támadó oszlopot szerveztek a katonákból. Lemaire 1973. 212.

¹³² Lemaire 1973. 213.

¹³³ Ritter 1875. 506. Thaly ezt a momentumot a fegyvertény végrehajtásának fegyelmezett körülményei alapján lábjegyzetben igyekszik cáfolni: véleménye szerint legfeljebb „valami kis melegítő szeszes ital” kiosztásáról lehetett szó.

¹³⁴ Lemaire beszámolójában egyszerűen a kuruc katonák gyávaságát tartotta a kudarc fő okának. Lemaire 1973. 213.

¹³⁵ *Theatrum Europaeum* 1706. 61.; Ritter 1875. 505–508.; Thaly 1905. 71–73.; Bánlaky 1941. 338–340.; Várkonyi 1951. 42–43, Hetyéssy István: Sopron kuruc ostroma és a labanc megtorlás Sopron megyében. SSz 20. (1966), 84–87.

¹³⁶ *Theatrum Europaeum* 1706. 61.; Ritter 1875. 505–508.; Bánlaky 1941. 340.

¹³⁷ Des neueröffneten historischen Bilder-Saals. Siebender Theil. In welchem die allgemeine Welt-Geschichte vom Jahr 1705 biß 1714, von Kaiser Joseph I., biß auf Kaiser Carl VI. (...) Nürnberg, év nélkül. 91.

¹³⁸ AR V. 7.

¹³⁹ Thaly 1905. 73.; Bánlaky 1941. 340.

¹⁴⁰ *Theatrum Europaeum* 1706. 61.; Ritter 1875. 505–508.; Bánlaky 1941. 340.

Mint már említettem, a támadás napján érkezett Rusztra Bercsényi, aki még aznap este követel levelet küldött Sopronba, amelyben a városnak fegyvernynyugvást ajánlott fel. Másnap pedig egy meghódolásra felszólítót is küldött, amely megválaszolására Weitersheim és Dobner két-három nap türelmet kért. Bár Bercsényi nem bízott a kedvező válaszban, de nem volt már más választása. Az ostromló sereg demoralizálódott, a tüzérség löszere pedig teljesen elfogyott.¹⁴¹ A következő napon a védők ágyúval adták meg a választ a főgenerális felszólítására. A kurucok erejéből pedig napi egy-két lövésre és tüntető felvonulásokra tellett csupán. Így nem csoda, hogy január 10-én a kurucok felhagytak Sopron módszeres ostromával és táborukat felgyújtva elvonultak.¹⁴² 1706. január 18-án pedig Weitersheimet arról tudósította az Udvari Haditanács, hogy a kurucok átkeltek a Rábán, tehát elmúlt a közvetlen veszély.¹⁴³

Szeretném felhívni még egy dologra figyelmet az ostrommal kapcsolatban. A magyar történetírásban vándorlegendaként tovább hagyományozódott az, hogy Weitersheim már Bercsényi január 7-i felszólítására fel akarta adni a várost, de ebben a felháborodott polgárok és Dobner megakadályozták.¹⁴⁴ A történet azonban csak félig igaz. Valóban volt egy hasonló eset, ám ez a kuruc sereg elvonulása után történt, amikor a császári őrség el kívánt vonulni az ezredes vezetésével és csak a polgármester erélyes fellépésének lehetett köszönni, hogy Sopron nem maradt védtelen.¹⁴⁵

Bercsényi Miklós és Sopron ostroma

A magyar történetírás eddig egyáltalán nem foglalkozott, illetve tudomást sem vett arról, hogy az 1705 novemberében kezdődött dunántúli kuruc hadjáratban a főgenerális egyáltalán nem volt megelégedve Bottyán katonai teljesítményével és döntéseivel.¹⁴⁶ Bercsényi Nagyszombatból Rákóczinak írt november 7-i levelében konkrét hadászati célokat fogalmazott meg. Eszerint: „Bottyán az gyalogság- s munitioval bajoskodjék Esztergommal, Tatával minél előbb-előbb, – lehessen egykor két-három helyen valóságos passzusunk.”¹⁴⁷ A biztos és jól védett dunai átkelők megszerzését és ezáltal a Dunántúl biztosítását elsődleges fontosságúnak találta a főgenerális. Ugyanebben a levélben kifejtette, hogy „Bottyán Uramnak...megírtam: gyűjön túl Komárom eleire; ha Isten az hajókat kézre adja:

¹⁴¹ Bottyánnak Bercsényi levele szerint csak 20 ágyúgolyója maradt. Míg a Theatrum Europaeum szerint összesen 14. AR V. 9.; Theatrum Europaeum 1706. 61.

¹⁴² Theatrum Europaeum 1706. 61–62.; Ritter 1875. 509–511.; Thaly 1905. 73–74.; Bánlaky 1941. 340.; Várkonyi 1951. 43.

¹⁴³ ÖStA KA PR Reg. Band 440. 302. f. 76r–v. Három nappal korábban (1706. január 15.) az Udvari Haditanács köszönőlevelet küldött a városnak hűségéért és kitartásáért. SL SVL Lad. XIII. et N. Fasc. I. No. 22.

¹⁴⁴ Bánlaky 1941. 340.; Várkonyi 1951. 43.

¹⁴⁵ Ritter 1875. 512–513.

¹⁴⁶ Lemaire Bottyánt egyenesen tudatlannak és az akkori ostromtechnikában járatlannak tartotta. Lemaire 1973. 212–213.

¹⁴⁷ AR IV. 730–731.

próbálják bombardírozni Esztergamot, kit Le Mer 24 órára böcsül.”¹⁴⁸ 1705. november 25-én Érsekújvárból Rákóczihoz írott levelében – ennek megfelelően – újra az érseki székhely ostromának fontosságát hangsúlyozta: „Mivel Bottyán ma ide Esztergam eleire érkezett, szörnyen sollicitálja az gyalogot, – ugyan ahhoz kell inkább nyúlnom; könnyebb lesz Esztergamot, mint mást próbálnunk.”¹⁴⁹

Az események azonban nem úgy alakultak, mint ahogyan azt Bercsényi eltervezte. Bottyán egy időre el is tűnt előle, hiszen nem küldött neki semmiféle tájékoztatást a hadjárat menetéről, mint ahogyan ezt december 16-án Nagyszombatból Rákóczinak meg is írta. Így csak hallomásokból tudta meg, hogy a generális Pápát elfoglalta.¹⁵⁰

1705. december 20-án Bercsényi Nagyszombatból jelentette, hogy Bottyán levélben értesítette őt Sopron elleni támadásának szándékáról. A kuruc hadak főgenerálisa azonban Pálffy kiszorítását az országból, és a stratégiai fontosságú Magyaróvár ostromát sokkal fontosabbnak vélte, így a generálist ezzel a feladattal kívánta megbízni.¹⁵¹ Hasonlóan vélekedett erről Lemaire is, aki a már többször említett beszámolójában szintén úgy vélekedett, hogy ennek az erősségnek az elfoglalása jelentős hadászati előnyöket biztosíthatna a kurucok számára.¹⁵²

Kilenc nappal később Bercsényi ismét Nagyszombatból azt írta Rákóczinak, hogy „Én azon volnék, hogy Bottyánt Esztergom és Buda tájékára felküldjem, mind az ráczok hódítását tekintve, (kivel nekik nagy confidentiajok), mind pedig Erdélyből kijövő ráczságnak, úgy Schlick¹⁵³már is Szegedben lévő valamely compániának vigyázására.¹⁵⁴ Még ugyanazon a napon a kuruc főgenerális egy igen keserű hangvételű levelet írt a fejedelemnek. Ekkor kapta ugyanis kézhez Csáky Mihály jelentését, amely arról számolt be, hogy Pálffyt nem sikerült Brucknál csatára kényszeríteni. Éles kirohanást tett Bottyán ellen is, „mert Soprony valet pro praeda, másként nihil, mi most nehezen vesszük, s majd könnyen veszítjük.”¹⁵⁵

A Rákóczinak december 30-án Nagyszombatból küldött újabb levélben Bercsényi ismét azzal indokolta a soproni ostrom felett érzett haragját, hogy legalább három jól védhető átkelő megszerzését tartotta volna fontosabbnak, s ezért próbálta Bottyánt egy Esztergom elleni támadásra parancsolni, sikertelenül. Majd már kevésbé pallérozott formában a következőképpen vázolta további terveit: „Soprontúl Sárvár felé indítom Bottyánt, s consequenter Esztergamhoz,...

¹⁴⁸ AR IV. 730.

¹⁴⁹ AR IV. 743.

¹⁵⁰ AR IV. 744–745.

¹⁵¹ AR IV. 747–748.

¹⁵² Lemaire 1973. 210–211.

¹⁵³ Leopold Graf von Schlick főhadbiztos (General Kriegs Commissar). Heckenast 2005. 376.

¹⁵⁴ AR IV. 751. Schlick Erdélyből történt kivonulásáról lásd: Tóth 1958. 124.

¹⁵⁵ AR IV. 753.

Esztergamtúl legyen Földvár által vigyázással az Tisza felé való hírekre, s ha az ellenség által gyün: takarodjék Bottyán Földvárhoz.”¹⁵⁶ Bercsényi haragját tovább növelte egy, a levele elküldése előtt Bottyántól kapott írás: „micsuda levelét veszem Bottyánnak; már soha nem értem, mert Csáki Uram azt írja: Sopronnak ment Pruktúl az gyalogság, – ez meg azt írja: Soprontúl Pruckhoz gyün. Már mellik téríti meg egymást? Nem tudom. Mikor parancsoltam, akkor nem gyütt Bottyán, – most már az én parancsolatomra hatta oda Sopront! Soha azt sem hattam: odamenjen, s azt sem tudtam: mit csinál?”¹⁵⁷

Csatajról 1706. január 2-án küldött levelében a főgenerális azt írta Rákóczinak, hogy „megtért Bottyán Csáky Mihály Urammal Soprony alá, kinek elhagyását rossz consequentiának tartották. Már azúltá miben vadnak? Nem tudom; de valóban nagy confusiókban vadnak egymás között, az tisztek mindenekben Bottyán Uram értetlenségét okozzák. Kire nézve látván, lehetetlen már azoknak jól együtt lenni, s lehetetlen csak írás által ordereznem.” Majd ismét kifejtette, Sopron ostromáról a véleményét: „mert azzal késni káros, s már ott hadni bajos, s ha nem akarja, nem adja [ti. Isten], – nem tartozik vele Bottyán Uramnak bizony!”¹⁵⁸

Három nappal később Bercsényi immáron Somorjáról azt adta hírül, hogy „Bottyán Uram eszít senki sem penetrálhatván: ha jót mondana, sem hiszi más, s ő sem másnak. Csak vesztegetik egymást, s az üdöt.”¹⁵⁹ A Rusztra érkezett főgenerális január 8-án megírta, hogy a hadművelet irányítását a kezébe kell, hogy vegye, mert Bottyán „Sopront tágítani nem akarván, nemcsak minden munitiómot nyakokban hányatta, hanem tegnapelőtt, annak fottával ostromot tett maga is.” A sikertelen január 6-i roham pedig tovább erősítette benne azt az elképzelést, hogy a kuruc hadaknak inkább Magyaróvárt kellett volna megostromolniuk.¹⁶⁰ Öt nappal később ismét Somorjáról keltezett levelében Bercsényi már megírhatta a fejedelemnek, hogy a kuruc hadak végre fölthagytak Sopron ostromával.¹⁶¹

Mint láthattuk Bottyán meglehetősen önfejűen viselkedett a hadjáratot, de legfőképpen Sopron megostromlását illetően: figyelmen kívül hagyta mind a kuruc hadak főgenerálisának parancsait, mind pedig Lemaire hadmérnök az ostrom hiábavalóságáról tett kijelentését.¹⁶² Bercsényi hiába panaszkodott azonban mindezekről a fejedelemnek, ő személy szerint is hibás volt ebben, hiszen megkísérelte a távolból, Alsó-Magyarországról irányítani a hadműveleteket, de azok teljesen kicsúsztak a kezéből. Amikor már személyesen jelent meg a

¹⁵⁶ AR IV. 757–758.

¹⁵⁷ AR IV. 760.

¹⁵⁸ AR V. 3–4.

¹⁵⁹ AR V. 5.

¹⁶⁰ AR V. 7.

¹⁶¹ AR V. 9.

¹⁶² Lemaire 1973. 211–212.

hadszíntéren 1706. január 8-án, akkor tekintélyével és vélhetőleg erőteljes fellépésével le tudta állítani a stratégiai elképzeléseibe nem illő ostromot.

*

Végezetül Sopron itt bemutatott kuruc támadásai kapcsán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a Rákóczi-szabadságharc történetéhez mind a nyugat-dunántúli levéltárakban (Kőszeg, Sopron vagy Szombathely), mind pedig a bécsi Kriegsarchivban, a Haus-, Hof- und Staatsarchivban és a Hofkammerarchivban rengeteg feldolgozatlan, ám annál érdekesebb irat várja a korszak kutatóit. Ezek megismerésével és felhasználásával mind a régió 18. századdal foglalkozó kutatói, mind pedig a magyar történetírás jelentős újdonságokhoz juthat, amelyek nélkül ismereteink rendkívül egyoldalúak lennének, és eddig voltak.

Feljegyzések hiányában nem tudjuk, hogy 1705 karácsonyán fedte-e hó a soproni háztetőket vagy nem. Az azonban bizonyos, hogy a város lakói 1705. december 24-én fekete karácsonyra virradtak, ugyanis ezen a reggelen II. Rákóczi Ferenc fejedelem generálisa, Bottyán János csapataival szoros ostromzár alá fogta Sopron városát, és megindította annak ágyúzását. A Sopron történetében fontos szerepet betöltő ostromnak a közelmúltban volt 300 éves évfordulója, ez is indokolja, hogy ebben a tanulmányban elevenítsük fel e régen volt eseményeket.¹

A Rákóczi felkelés 1703/4. évi katonai sikereinek eredményeként a Dunántúl kivételével, amelyet gr. Károlyi Sándor seregei bár elfoglaltak, de tartósan birtokolniuk nem sikerült, a kurucok kezébe került szinte az egész ország területe. Így joggal nevezte gr. Esterházy Antal kuruc generális a Dunántúlt számukra „*fatalis terra*”-nak.² A nagytáj újabb meghódításával a kuruc hadvezetés Bottyán János tábornokot bízta meg.³

Bercsényi vezetésével a kuruc vezérek 1705. december 22-én Ruszton haditanácsot tartottak, ahol elhatározták, hogy a Lajta vonalának biztosítására megostromolják és beveszik a még császári kézen lévő Sopront. Míg a Lajta védelmét Andrassy Pálra és Ebeczky Istvánra bízta, Kisfaludy Györgyöt és Kiss Gergelyt a stájer határ védelmére küldték, 1705 karácsonyán Sopron falai alatt Bottyán tábornok vezette a kuruc csapatok jelentek meg. E ruszti döntést már a tanácskozáson résztvevő francia katonatiszt, Lemaire Rákóczi fejedelem számára a hadjáratról írt beszámolójában is keményen kritizálta.⁴

Sopron városa a 17. század végén

Sopron a 17/18. század fordulóján az ország jelentős városai közé tartozott, szorgalmas kereskedő, céhes kézműiparos és mezőgazdaságból élő lakossággal

¹ Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani Fényes Gabriella régésznek, Czigány István történésznek, Mészáros Kálmán történésznek, Winkler Gábor építésznek és Dávidházy Istvánnak, továbbá a Soproni Levéltár, a Soproni Múzeum, a Széchenyi István Városi könyvtár, valamint a Hadtörténeti Intézet, Múzeum és Könyvtár munkatársainak a tanulmány megírásához nyújtott segítségükért, hasznos tanácsaikért.

² R. Várkonyi Ágnes: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Századok 86 (1952), 397–436, különösen 414. (= R. Várkonyi 1952.)

³ Az 1705. évi dunántúli hadjáratra és eddigi irodalmára I. Bagi Zoltán e számban megjelent tanulmányát. (Szerk.)

⁴ A Rákóczi fejedelem szolgálatában álló francia Lemaire emlékirata: Markó Árpád: La Maire francia-kuruc brigadéros emlékirata II. Rákóczi Ferenchez 1706 elején. Hadtörténelmi Közlemények 67 (1955), 155–183, különösen 171–172. (= Le Maire 1955.) A fegyelmezett katonát nagyon irritálta a parancsnoki viszonyok tisztázatlansága és az össze-vissza kiadott parancsok. (Az eredeti haditerv szerint ugyanis a kuruc csapatoknak Magyaróvár bevétele lett volna a feladatuk) Talán ismerte azt a francia mondást: ordre+contre-ordre=désordre (parancs+ellenparancs=szervezetlenség).

rendelkezett. Polgársága, lakói gazdasági, társadalmi, rokoni kapcsolatok ezer szálával kötődtek Bécshez. Döntően német anyanyelvű lakosságát Thirring Gusztáv 5500 főre becsülte.⁵ Az oszmán háborúk időszakát és a Bécs elleni 1683-as hadjáratot (Thököly seregmozgását) viszonylag szerencsésen átvészelő Sopronhoz ekkor nyolc jobbágyfalu tartozott.

A belvárost erős, hármassal falgyűrű vette körül, melynek védelmi erejét egy széles vizesárok is növelte. A középkori, 14. században épített falakat a 17. században nagyobb alapterületű, nehezebb lövegek elhelyezésére alkalmas rondellák és ó-olasz rendszerű bástya építésével igyekeztek korszerűsíteni.⁶ A belvárosi falak hossza kb. 1100 méter volt. E század első felében a külvárosokat is fallal kerítették be.⁷ E fal vastagsága azonban mindössze 0,5-0,6 méter, és magassága sem volt több 3 méternél, míg hossza kb. 4300 méter lehetett. A város korabeli látképét ábrázolja Zacharias Michel közismert metszete, melyen jól láthatók a várost körülvevő bel- és külvárosi falak.⁸

A korszerűsítés ellenére a város erősítései a 18. század elejére már elavultak. Sopron nem állt a török elleni harc fő védővonalában, ezért az Udvari Haditanács 16–17. századi várépítő tevékenysége e városra nem terjedt ki. Erősítéseinek korszerűsítését a város a saját pénzéből fedezte. A védelmi jellegű építkezéseihez, az ó-olasz rendszerű, délkeleti sarokbástyát kivéve, valószínűleg nem hívott meg szakképzett hadmérnököt. Ennek következtében a védelmi építmények nem képeztek szerves egészet, és nem tették lehetővé az összefüggő, zárt tűzrendszer kialakítását. A falak, az ostromtechnika több évszázados fejlődését követve folyamatosan épültek ki, és magukon hordozták a korábbi korok védelmi megoldásait. A régészeti kutatások eredményeként mára már ismert, hogy a belváros középső fala teljes egészében a római kori falakra épült rá olyannyira, hogy e falak erősségét fokozó kis alapterületű rondellák is a római kor vasaló alaprajzú tornyainak kiosztását követik.⁹ A sűrűn, 30 méterenként elhelyezkedő rondellák ebben az időben már talán inkább akadályozták, mint elősegítették a falak oldalazását. A város erősítményei nem feleltek meg az ekkor korszerűnek

⁵ Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939, 5., 99.

⁶ A soproni középkori városfalak építéséről lásd Holl Imre: Sopron középkori városfalai. Archaeológiai Értesítő (=ArchÉrt) 94 (1967), 158–183.; Uő: Sopron középkori városfalai II. ArchÉrt 95 (1968), 188–204; Uő: Sopron középkori városfalai III. ArchÉrt 98 (1971), 24–42; Uő: Sopron középkori városfalai IV. ArchÉrt 100 (1973), 180–205. A belvárost körülvevő fal korszerűsítéséről szóló bejegyzések találhatók a Payr-krónikában: Payr György és Payr Mihály krónikája. Jegyzetekkel ellátta Heimler Károly. SSz. 6 (1942), (=Payr 1942.) 11., 21., 23., 30.; Nováki Gyula: Adatok a soproni vár rondelláinak történetéhez. SSz 16 (1962), 57–62.

⁷ Faut Márk krónikája szerint a külvárosi fal építését 1616-ban határozták el: Kovács József László: Faut Márk és Klein Menyhért krónikája (1526–1616). Sopron város történeti forrásai C sorozat 1. kötet, Sopron–Eisenstadt 1995. 162. A Payr krónika feljegyzése szerint a külvárosi fal építését 1617-ben kezdték meg: Payr 1942. 12.

⁸ A metszet az elmúlt évtizedekben számos alkalommal megjelent a Soproni Szemle hasábjain és más kiadványokban is, ld. pl. Sági Éva: A soproni táj változásainak vázlatos története a 18. századtól napjainkig. SSz. 63 (2009), 149; Askercz Éva: Sopron anno – ahogy a festők látták. H.n., 1995, 30. (= Askercz 1995)

⁹ Holl Imre – Nováki Gyula – Póczy Klára: Városhalmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt. ArchÉrt 89 (1962), 47–67.

tekintett Vauban-féle¹⁰ erődítési rendszernek (bástyák, pajzsgátak, árokolló, fedett út, stb. hiánya), igaz, a kurucok sem a neves francia hadmérnök módszere szerint vezették az ostromműveleteiket. Erre sem a kuruc hadvezetőség, sem a kuruc katonaság nem volt alkalmas, és az anyagi, technikai feltételeik is hiányoztak. Sopron erődítésekkel ellátott város volt és nem erődváros, mint például Győr vagy Érsekújvár. A Lackner Kristóf polgármester kezdeményezésére az 1617–1626 években a külvárosok védelmére épített fal csak a portyázó ellenséges csapatok pusztításainak megakadályozására készült.

A fenti leírás ellenére a többszörös védelmi vonal, a belvárosi falakon sűrűn elhelyezkedő kis alapterületű rondellák, a széles vizesárok, az ostromtüzérség ellen a magas ágyúállás szerepét is betöltő nagy rondella és bástya, végezetül, de nem utolsó sorban az otthonát védő soproni polgárság hősiessége egy támadó részére sem ígért könnyű győzelmet. A védelmi készülétek ellenére a soproni polgárság általában igyekezett elkerülni a harcot, és okos politizálással a legtöbb esetben sikerült városát megoltalmazni a pusztítástól.

A kuruc seregek harcértéke a szabadságharc eddigi menetében elért sikerei ellenére alacsony színvonalú volt. Rákóczi Ferenc Emlékiratában keserű szavakkal emlékezik meg a hadseregéről. Nincs nyugati módra kiképzett fegyelmezett gyalogság, nincs a katonai kiképzésben oly fontos altiszti kar, nincsenek képzett, tanult tisztek, a tábornoki kar tagjai nem katonai teljesítményeik alapján kapták meg rangjukat. A csapatok és vezetőik még mindig a török háborúk alatt alkalmazott irreguláris harcmódot akarták és tudták alkalmazni.

Az erős falakkal védett Sopron mindkét hadban álló fél számára fontos stratégiai szereppel rendelkezett. A kurucok a várost portyázó csapataik hadműveleti bázisul kívánták felhasználni, ide vonulhattak volna vissza az örökös tartományokban megszerzett zsákmánnyal és foglyaikkal, itt tárolhatták volna élelmiszer és fegyverkészleteiket, illetve készülhettek volna fel az újabb támadásokra az örökös tartományok ellen. A város erődítéseinek védelmében eredményesen szállhattak volna szembe az üldöző császári csapatokkal.

A város fegyveres ereje

A város korabeli fegyverzetéről Pellikán Ignác Lőrinc városi fegyvertáros 1692. évi számadása tájékoztat.¹¹ E forrás szerint Sopron ekkor 41 db löveggel rendelkezett, igaz, ezek döntő többsége kis kaliberű, 1-3 fontos volt. A leltárban felsorolt fegyverek többsége használhatatlan állapotú volt (kiégett gyújtólyukak, tönkrement ágyútálpak, stb.), némelyik kora már elérte a 150 esztendőt is. A város közvetlenül az ostrom előtt még további 6 db vasból öntött tarackot kapott Bécsből, igaz ágyútálp és kerekek nélkül.

¹⁰ Sebastien Le Prestre de Vauban marsall (1633–1707) századi francia hadmérnök, az újkori erődépítéssel legnagyobb hatású alakja.

¹¹ Szabó Jenő: Pellikán Ignatz Lőrinc városi fegyvertáros számadása az 1692 évről. SSz. 35 (1981), 331–343.

Meredek röppályájú mozsárágyúból a leltár szerint mindössze 1db kiskaliberű, 12 fontos példány állt rendelkezésre. Nagyobb kaliberű lövegek közül 1db 14 fontos negyedes „quartaun” és 1db 20 fontos „falkon” szerepel a leltárban. Rendelkezett még a városi fegyvertár 3db többcsövű ún. „orgonalöveggel”, más néven seregbontóval; hogy ez hány csőből volt összeállítva, arra nincs adat. A török veszély elmúltára utal, hogy ebben az időben a város a leltár szerint igen kevés puskaporról, ólommal és kanóccal rendelkezett. Ezeket a készleteket az ostrom kezdetére természetesen a szükséges mértékben feltöltötték. Jelentős a város gyalogsági fegyverkészlete is. A fegyvertárban 1326 db muskéta található a hozzátartozó töltényövekkel együtt. Leltár szerint tűzkő nincs készleten, ellenben nagyobb mennyiségű kanócot tároltak, amiből arra következtethetünk, hogy ezek a muskéták még kanócos závarzáttal rendelkező régebbi típusok voltak. A puszkavillák alacsony száma (13 db) viszont azt jelzi, hogy ezek a korábbi időszakban használtakkal szemben már könnyebb kivitelűek lehettek, vagy eleve a várfalakra, tehát feltámasztott helyzetű lövésre szánták őket. Meglepően alacsony viszont a kor nehéz lövészfegyverének számító szakállas puszkák száma. Ezekből mindössze 141 db volt raktáron, nagyobb része romlott vagy ágyazatlan, különféle gyújtási rendszerrel. Az ostromra minden bizonnyal ezeket is kijavították. Töltetlen kézigránátból 665 db-ot tároltak. Ezeket csak az ostrom előtt töltötték meg puskaporról és látták el kanóccal. Nem hiányoznak a hidegfegyverek sem. A fegyvertárban 223 db buzogány, 482 db kard és 34 db pika volt raktáron. Ezekon kívül valószínű, hogy a polgárság tulajdonában is sok egyéni tűz- és szálífegyver lehetett.

A császári helyőrség korszerűbb fegyverzettel rendelkezett; ebben az időben már áttért a kovás lakatú, szuronyos puszkák használatára. Ezek a fegyverek a polgárok muskétáinál kisebb súlyúak, könnyebben kezelhetők voltak. A szuronyt viszont még mindig az ún. Szent Péter kése jelentette, amit a puszkacsőbe kellett tűzni, így a feltűzött szuronyú puszkával nem lehetett tüzelni. E puszkákhoz már papírcsomagolású, előre gyártott töltényeket használtak, amelyben együtt volt a löpor, az ólomgolyó és a fojtás.¹²

A város császári helyőrsége a Hasslinger regiment 400 német és rác gyalogosból állt, parancsnokuk Berthold Freiherr von Weitersheim ezredes volt.¹³ A város lakossága az ostrom idejére a környékbeli menekültekkel jelentősen felduzzadt, ami megnövelte a fegyverfogásra alkalmas személyek számát. A Bottyán ostromseregében jelenlévő Lemaire francia hadmérnök Rákóczi részére készített jelentésében 2000-3000 főre becsülte a fegyveres polgárokat,¹⁴ de a védelmezendő falak hosszát és a külváros területét tekintve ez a létszám bizony nem volt túl sok.

¹² Kren, Peter: Die Handfeuer Waffen des Österreichischen Soldaten. Graz, 1985, 69., 71., 103.

¹³ Kriegsschronik Österreich-Ungarns Kriegsarchiv. Wien, Teil II. 1887. 199.

¹⁴ Le Maire 1955. 170.

A kurucok fegyveres ereje

Még nagyobb a bizonytalanság van Bottyán János ostromseregét illetően. A történeti munkák megegyeznek abban, hogy a Dunántúl felszabadítására indult kuruc sereg létszáma, ahogy említettük, mintegy 7-8000 ezer főre tehető, akiket két lovas- és három gyalogezredbe szerveztek.¹⁵ A hadjárat tervezése során Bottyán számított a Dunántúlon visszamaradt kuruc alakulatokra és a bujdosókra is. Ezek létszáma nem lehetett kevés, mert a Ritter krónika feljegyzései szerint Sopront az itt először 1704 elején megjelenő kurucok folyamatosan zaklatták,¹⁶ függetlenül attól, hogy a császári csapatok éppen kiverték-e a Dunántúl területéről Károlyit, avagy nem. A sikeres hadjárat során a kuruc sereg létszáma a dunántúli csatlakozókkal és a Felvidékről Bercsényi által a Dunán átküldött két hajdúezreddel együtt végezetül 30 000 főre szaporodott. Hogy e létszámból hányan voltak a Sopront körülvevő ostromseregben, az ma már nehezen határozható meg. Lemaire szerint az 1706. január 5-i rohamban 5000 fő vett részt. A városbeliek a rohamozók létszámát 6000 főre becsülték.¹⁷ A védők 2-3000 fő körüli létszámához viszonyítva a rohamban résztvevők száma nagyon kevés volt. Egy erődített helyen védekező ellenséggel szemben a támadó a sikert csak jelentős, legalább háromszoros létszámfölény esetén remélheti, ez esetben viszont a roham alkalmával a fölény alig haladta meg a kétszerest. Az ostromsereg részét alkották az elfoglalt dunántúli várakból a kuruc sereghöz átvált császári katonák is, ők mintegy 400-an, Fodor László gyalogezredében kerültek bevetésre.

A kuruc sereg tüzérségének ereje és összetétele is bizonytalan. Lemaire szerint a kurucok a várost 8 ágyúval, 6 mozsárral és 6 gyújtóbombát vető mozsárral lötték.¹⁸ A Ritter krónika az ostrom kezdetén 4 ágyút és 2 mozsarat említ,¹⁹ melyek száma az ostrom során 8 ágyúra és 6 mozsárra gyarapodott. Ezeket a lövegeket egyes verziók szerint Bottyán hozta magával az Alföldről, míg Lemaire szerint a kurucok a Felvidékről a Dunán Gútánál épített hadihídon keresztül hozták át 8 db ágyút és 6 db mozsarat.²⁰ A darabszám egyezése alapján azt feltételezhetjük, hogy talán ezeket használták a kurucok Sopronnál. Az ágyúk ugyanakkor kis kaliberű tábori lövegek, elsősorban nem faltörésre valók. Közülük a legnagyobbak is mindössze 8 fontosak. Egy osztrák történeti munkában 8 db „karthaunen” löveget említenek.²¹ Mivel e lövegtípus a legnehezebb ostromágyúk

¹⁵ R. Várkonyi 1952. 424.

¹⁶ Ritter, Hans Georg: Odenburger Chronik, herausgegeben von Ivan Paur. Oedenburg, 1874, 16–51. (= Ritter 1874.)

¹⁷ Kovachich, Martin Georg: Sammlungen kleiner, noch ungedruckter Stücke. Buda, 1805, 45. (= Kovachich 1805.)

¹⁸ Le Maire 1955. 168.

¹⁹ Ritter 1874. 74.

²⁰ Le Maire, Louis: Beszámoló mindarról, ami magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. Közli: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi Tükör. Budapest, 2004. 184. (= Le Maire 2004.)

²¹ Mayerhofer – Komers 1882. VIII. 408.

(lövédéksúly 12-48 font) kategóriájába tartozik,²² az említett adat nyilvánvalóan téves lehet. Ilyen kaliberű ágyúkkal a kurucok igen rövid idő alatt rést lőhettek volna az alig fél méter vastagságú külvárosi falakon, sőt az erős belvárosi falakat is eredménnyel rombolhatták volna.

A mozsarak sem lehettek nagyobbak 30 fontosnál. (A Templom utca 3 sz. ház falában befalazva ma is látható két, a soproni hagyomány szerint a kurucok által belőtt lövedék. Ezek egyike a mérete alapján egy 3-4 fontos tömör ágyúlövedék, a másik, pedig egy 10-12 fontos mozsárlövedék, bomba.) A kemény téli időben, elegendő vonóállat hiányában nem volt könnyű a lövegek és a lőszer szállítása. A híradás gyújtóbombát vető mozsarakról is szól. Ez arra utal, hogy a kurucok a szokványos lőporral töltött bombák, és a tüzesített golyók mellett még gyújtóanyaggal töltött ún. tüzes labdákat is használtak a város felgyújtására. A vasvázba szerelt és gyújtóanyaggal megtöltött tüzes labdák súlya kisebb volt, mint a hagyományos bombáké.²³ Így fordulhatott elő, hogy a bombázás során a Kurucdombi mozsártelepről kilőtt gyújtó lövedékek azok nagyobb lőtávolsága miatt a város középpontján átrepülve még az Újteleki utcát (Neustift Gasse) is felgyújtották.

A rendelkezésre álló lőszer mennyisége kevés volt. A kurucoktól dezertáló egyik volt császári tüzér a városban elmondta, hogy az ostrom kezdetén az ostromtüzérség csövenként 100 golyóval, 150 bombával és sok gyújtólövedékkel rendelkezett.²⁴ Lemaire szerint az egész hadjárat során a kurucok 15 000 kg lőport és 400 db bombát használtak fel.²⁵ A téli időjárás nem tette lehetővé a Felvidékről az utánpótlás gyors biztosítását. Az is befolyásolhatta az alkalmazott löveganyag nagyságát és kaliberét, hogy Rákóczi ebben az időben már Esztergom 1706. évi ostromára készült, és bizonyára nem akarta megkockáztatni a nagyobb kaliberű faltörő lövegek Sopron alatti esetleges elvesztését.

A kuruc gyalogság egyéni fegyverzete nem volt olyan egységes, mint a császáriaké. A Rákóczi szabadságharc kezdetén a kuruc seregek fegyverzete még igencsak szedett-vedett volt. Használták a kanócos muskétát, a keréklakatos puskát és a kovás puskát is. Lemaire írja, hogy a kuruc hadvezetőség a Pápánál és máshol átállt császári katonáktól elvette azok jó puskáit, és helyettük rossz minőségűeket adatott nekik.²⁶ Mind a városiak, mind a kurucok nagy számban alkalmazták az üvegből, cserépből vagy öntöttvasból készített kézigránátokat. A kuruc lovasság jórészt már elhagyta a végvári időkben előszeretettel használt kopját. Fegyverzete a török háborúk során kialakult szablya, a hegyes tör, a csákány, az elterjedő pisztoly és a karabély. Bár a kurucok ismerték a várostromok nagyhatású fegyverét, a petárdát, de nincs feljegyzés arról, hogy Bottyán dunántúli hadjáratára készülő seregét ezzel felszerelték volna.

²² Anton Dolleczeck: Geschichte der Österreichischen Artillerie. Wien, 1887. 158.

²³ Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1974. 185–186.

²⁴ Kovachich 1805. 457.

²⁵ Le Maire 1955. 174.

²⁶ Le Maire 1955. 181.

Parancsnokok a városban és a kurucoknál

A város katonai parancsnoka a már említett báró Weitersheim ezredes volt, aki nemrégén váltotta a korábbi parancsnokot, báró Blomberg ezredest. Weitersheimről keveset tudunk, Lemaire szerint a spanyol örökösödési háború során a Rajnánál részt vett Landau ostromában.²⁷ „Állhatatosságára” jellemző, hogy az ostrom egy késői fázisában, (január 10-e után) nem bírván a nélkülözéseket, felsorakoztatta a császári helyőrség katonáit azzal a szándékkal, hogy a Magyar kapun át elhagyja a várost. Tervének végrehajtásában a polgárság és a helyszínre érkező Dobner polgármester akadályozta meg. A védelem lelke a szilárdan királyhű Ferdinand Dobner polgármester volt, aki nemcsak hős városvédő és okos diplomata, hanem nagynevű elődjéhez, Lackner Kristófhoz hasonlóan költő és városépítő is. Parancsnoki tevékenységében a következő személyek támogatták: az Újteleki kapunál (Neustift Tor) Emrich Ranner parancsnok és Adam Steiner százados, a Bécsi kapunál (Wiener Tor) Paul Greiner parancsnok és Masch százados, a Szent Mihály kapunál (Michaelis Tor) Kolleris parancsnok és Ursprung százados, a Balfi kapunál (Schlipper Tor) Horváth parancsnok és Peter Reisch százados, a Magyar kapunál (Potsche Thor) Georg Poch parancsnok és Nikolaus Hackelberger százados.²⁸

Sopron ostromát a legendás híró Bottyán János tábornok vezette. Helyettese Csáky Mihály tábornok volt. Rákóczi Emlékiratában így jellemezte Bottyánt: „Nem volt sem jó származású, sem művelt, ezért igen nyers volt, de józan, éber és szorgalmas. Szerette a népet, és az is rendkívül szerette őt, mert katonáit szigorú fegyelemben tartotta, de mindenkor igazságot szolgáltatott nekik, amikor igazuk volt.”²⁹ Bottyán mellett serege alvezérei Ocskay László brigadéros, Bezeredy Imre, Fodor László és Cziráky László ezredesek voltak. Bottyán törzséhez tartozott még két francia hadmérnök, Jean De La Rivière alezredes és a már említett Louis Lemaire brigadéros, akik az ostrom tüzérségi és műszaki irányítóiként tevékenykedtek. Meg kell még említeni a tisztek közül Horváth Mihályt, Fodor László gyalogezredének egyik századosát, aki később, a január 6-i rohamban elesett.³⁰

Az ostrom leírása

Sopron ostroma a hadiesemények alapján két szakaszra osztható. Az első az 1705. december 24-től 1706 január 10-ig terjedő, amit a város tüzérségi lövetése és a gyalogsági rohamok jellemeztek. A második az ettől az időponttól 1706. március 6-ig tartó időszak, amely alatt a szomszédos falvakban téli szálláson lévő kuruc csapatok távoli blokádnak tartották a várost.

²⁷ Le Maire 1955. 171.

²⁸ Ritter 1874. 94.

²⁹ Rákóczi 1978. 353.

³⁰ Ritter 1874. 93.

Az ostrom harci eseményeiről a soproni városi iratok nagyon szűkszavúan számoltak be. Az 1705. évi városi tanácsüléseket rögzítő jegyzőkönyv utolsó bejegyzése december 24-én, az ostrom kezdő napján kelt. Leírták: a kuruc tűzéréség a Sankt Leon-hards Bergen elfoglalta állásait, és megkezdte a város lövetését, amely nagy tüzeket okozott. Az elkövetkező hetekben a jegyzőkönyvbe az ostrom menetéről további bejegyzés nem került, a legközelebbi már 1706. február 8-án – tehát az aktív ostromműveletek után – íródott, és egy polgárjog megadásáról szólt.³¹

Az ostrom lefolyásáról két szemtanútól maradt ránk részletes leírás. Az egyik a már említett Ritter János soproni polgár, aki a városon belül részt vett a védelemben és pedig éppen az Újteleki utcai kapu védelmében (krónikája szerint az itt elhelyezett lövegek egyik kezelője volt), a másik a kuruc ostromtűzéréség egyik parancsnoka, a már szintén említett francia Lemaire, aki két írásában számolt be az ostromról. Az ostrom menetének most következő leírását az említett szerzők munkái alapján idézem.³²

A ruszti tanácskozást követő napon (december 23-án) a város felderítői már jelentették, hogy kurucok csapatösszevonásokat végeznek a környéken. A gyalogság Kópházán, Sopronkeresztúron (Deutschkreutz) és Harkán helyezkedett el, míg a lovasság – fedezve az ostromsereget – a város Bécs felőli oldalán fekvő falvakban: Bánfalván, Ágfalván és Kelénpatakon (Klingenbach) foglalta el állásait. Sopron fel volt készülve az ostromra, hiszen 1704 tavasza óta folyamatosan ki volt téve a kuruc csapatok meg-megújuló támadásainak. Időnként kuruc portyázók jelentek meg a város falai alatt, elrabolták a polgárok legelő marháit, foglyul ejtették a városfalakon kívül tartózkodókat, összecsaptak a császári fegyveresekkel és megsarcolták a szüretet. Az ostromot megelőző két év során a polgárok a város védőfalait kijavították, a külvárosi falakat körülárkolták. A hat külvárosi kapu közül négyet földdel és kövel eltorlaszoltak. A Bécsi kapu és a Magyar kapu előtt mély árkot ástak, amely felett felvonóhidat építettek. Ezzel meghagyták egy nyugati vagy keleti irányú kirohanás, az aktív védelem lehetőségét. Az ostrom költségeit is tartalmazó városi számadáskönyvi bejegyzés szerint de Dumont mérnökkari alezredesnek a redoute-ok (földsáncok) kiépítéséért június 18. és november 24. közötti időre 194 forintot és 65 dénárt fizettek ki a város pénztárából.³³ Redoute épült a belváros gyengébben erősített Hátsó kapuja előtt is, létesítéséhez a város 253 cölöpöt vásárolt 15 forint és 60 dénárért.³⁴ Ez a külső erő-dítmény bizonyára úgy volt kialakítva, hogy egyben védelmezze a vizesárok itt elhelyezett leeresztő zsilipjét is. Talán ennek az erősítésnek a maradványa látható Leopold Werner 1750-ből származó ismert

³¹ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL) Sopron Város Levéltára (=SVL). Tanácsülési jegyzőkönyvek 1705. 137, 1706, 1.

³² Ritter 1874. 75–97.; Le Maire 1955., 170–172.

³³ SL SVL Sopron Város Kamarási Hivatalának iratai Kamarási számadások / Kammeramtsrechnungen (=KAR). 1706. 79.

³⁴ SL SVL KAR 1706. 80.

rézmetsetén a vizesárok külső oldalán.³⁵ A városban élő szabókkal zsákokat varrattak, melyeket homokkal megtöltöttek és belőlük a falak tetején fedett lövészállásokat alakítottak ki. A várostoronyban figyelőszolgálatot szerveztek a kuruc csapatmozgások szemmel tartására. Nappal vörös zászlóval, éjjel lámpával mutatták a veszély irányát. A riadó jelzésére a várostoronyba üstdobokat is elhelyeztek. A védők másik fontos figyelőpontja a Szent Mihály-templom tornyában volt. Innen a külváros északi fala előtt lévő Virágvölgybe nyílt jó ki-látás.

A védelem érdekében a polgárőrség mellett a kézműves segédekből, a kapásokból és az idegen polgárokból is csapatokat szerveztek, tizedekre beosztva őket. Részükre a város 7 krajcár zsoldot fizetett naponta. Parancsnokuknak, Zinner János asztalosnak a december 29-től március 7-ig terjedő időre a város 284 forint és 76 2/3 dénár zsoldot fizetett ki a már említett számadáskönyv szerint.³⁶ Az adatokból kiszámítható, hogy ennek a csapatnak a létszáma 284 fő körül lehetett. Bevonták a védelembe a jobbágyfalvak fegyverfogható lakosságát is. Részükre fegyvert és muníciót osztottak ki. Tűz esetén az őrségbe beosztott polgároknak az őrhelyükön kellett maradniuk, viszont az ácsoknak, kőműveseknek, lakatosoknak, kovácsoknak és más hasonló foglalkozásúaknak halálbüntetés terhe mellett a tűz oltásához kellett fogniuk.

Még december 10-én az új parancsnok, Weitersheim ezredes megérkezésével egy időben a tüzérség erősítésére érkezett tarackok mellett sok gránátot, puskaport, ólmot, kanócot, kartácsot is küldtek Bécsből. A soproniak a környékbeli falvakból sok élelmiszert és bort begyűjtöttek a városba. Hogy a városfalak elleni rohamot megnehezítsék, előrelátóan még a létrákat is összeszedték a falvakból. Rengeteg építőfát és tűzifát halmoztak fel az őrhelyek és a bástyák mellett. A rohamveszélyes helyeken spanyollosokat helyeztek el. A város jobbágyfalvaiban rőzsekötegeket és sánckosarakat készítettek, melyeket földdel megtöltve az ágyúk védelmére állítottak fel.³⁷ A külváros falán a Zacharias Michel metszetén ábrázoltnál lényegesen kevesebb volt a falak oldalozására alkalmas bástya, ezért az ostrom előtti erősítési munkák során három helyen, a Balfi kapunál lévő ún. Balog kertnél, a kis Pócsi kapunál és az Újteleki kapunál földbástyát (Bollwerket) is készítettek. A város védelmét nagyon megnehezítette, hogy a város fölé két helyen dombok magasodnak. Keletről a Kurucdomb, míg észak felől a Bécsi domb. A város szintjénél ezek a dombok 20-25 méterrel magasabbak, ezért mindkét helyről mind a belátás, mind a belövés lehetséges volt a falak mögé. A Kurucdomb peremétől (a kuruc ostromtüzérség löveg-állásaitól) a külvárosi kis Pócsi kapu távolsága mindössze 200 méter, a belváros középpontja sem több mint 800 méter. Még ennél is kedvezőbb lehetőség adódott volna a kuruc ostromtüzérség elhelyezésére a Bécsi dombon. Itt a külváros fala a domb gerincétől a város középpontja felé terjedő

³⁵ Askercz 1995, 31.

³⁶ SL SVL KAR 1706, 78.

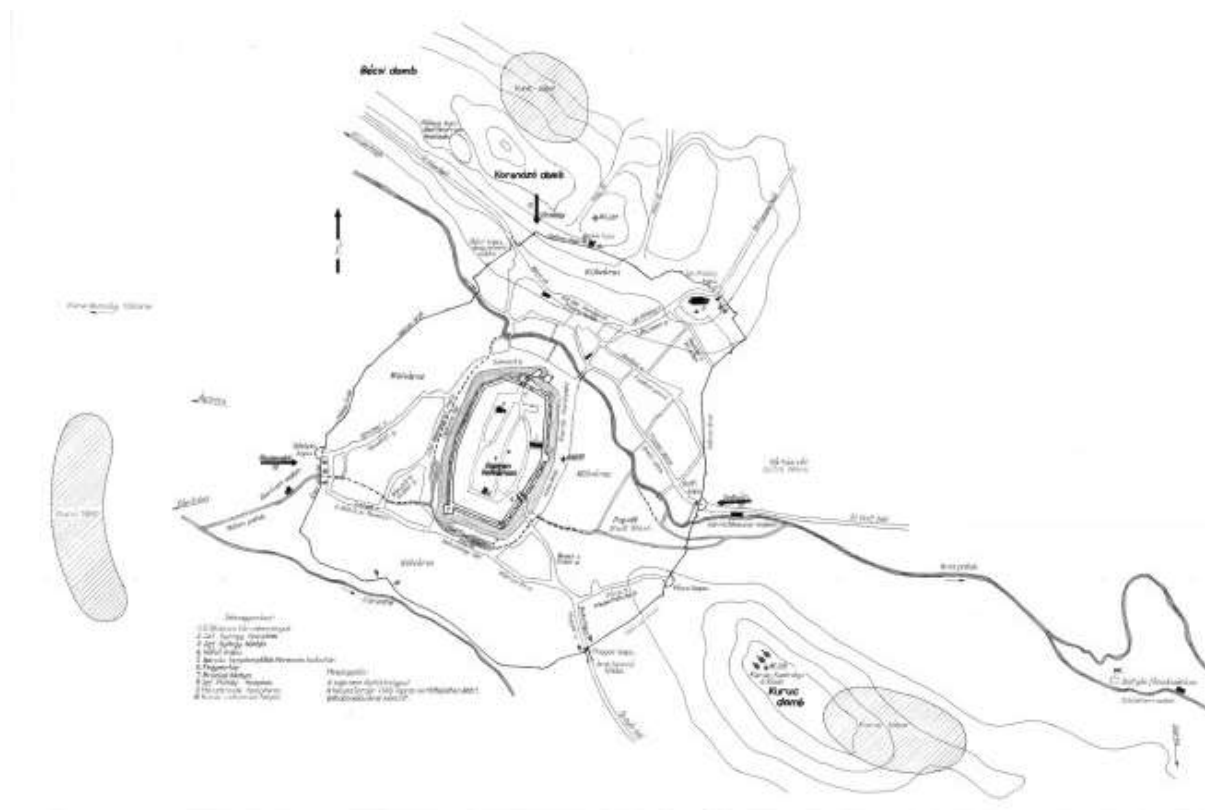
³⁷ A jobbágyfalvak védelmi építményeiről lásd még Nováki Gyula: Kuruckori erőd Sopronbánfalva felett. In: Tanulmányok Csatai Endre emlékére. Szerk. Környei Attila – Szende Katalin. Sopron, 1996, 135–148.

lejtőn húzódott, tehát a városfalakról nem volt kilövés és kilátás a Bécsi domb túloldalán húzódó völgybe (a mai Virágvölgy területére). A városiak e hátrányos helyzetű falszakasz megerősítésére még az ostrom előtt a Fövényveremnél egy blokkházat (gerendaházat) építettek, melyet két ágyúval szereltek fel. Ezen ágyúknak a szerepe az itteni falak oldalazása és a dombgerinc pásztázása volt. Nyoma a blokkháznak nem maradt, de a terep bejárása során a valószínű helye azonosítható a mai Bástya utcai sarokrondella és a Szent Mihály temetőnél lévő rondella közötti várfal szakaszon, a dombtetőn, a városfal iránytörésénél.

Az ostromlottak a támadásra készülve két nagy vaslöveget helyeztek el a régi Szent Mihály-temetőnél az ún. Mészárosok templománál (azaz a Szt. Jakab-kápolnánál), a Kőhida felé lejtő völgy lövetésére. A Magyar kapunál további két, a Balfi kapunál egy, a régi evangélikus temetőnél, a faltörésnél két löveget, az Éles saroknál (a II. Rákóczi Ferenc utca végén) a falra épített kazamatában három löveget helyeztek el. A több mint 4300 méter hosszú külvárosi falak védelmére ez a 12 löveg bizony nem volt túl sok. Az előrelátó Dobner polgármester és Weitersheim ezredes a lövegek többségét bizonyára a belváros védelmére tartálékolta. A belvárosi Elő- és Hátsókapuk egyoldalú elhelyezkedése a belvárosba való esetleges visszavonulás szempontjából nagyon kedvezőtlen volt. A külvárosok elvesztése esetén az itt felállított ágyúk könnyen az ostromlók kezébe kerültek volna. A gyalogsági erők elosztásáról a korabeli adatok sajnos nem tájékoztatnak bennünket, de a kuruc rohamok kemény és gyors visszaverése arra utal, hogy a védők gyalogsági erőik jelentősebb részét a külvárosban állomásoztatták és el voltak szánva a külvárosok megvédésére is.

Az ostromlottak és az ostromlók elhelyezkedését az 1. képen látható helyszínrajz mutatja be.

A kuruc seregek három helyen ütöttek táborn. Az egyik seregrész a Ritter krónika szerint a Kurucdombon telepedett le. Ritter több helyen leírja, hogy Bottyán naponta fellovagolt a tüzéségéhez a Kurucdombra és személyesen határozta meg, hogy a város mely részeit kell bombázni. A kuruc főhadiszállást a város lövegeinek lőtávolságán túl, a Kurucdomb keleti lábánál az Ikva patakra épített, s legutóbb a város tulajdonát képező Schönherr-malomban helyezték el (a mai Schönherr-malom utca végén). Innen könnyen lehetséges volt a Kurucdombi tüzéségi állások naponkénti meglátogatása. A főhadiszállást éjjel-nappal nyeregben ülő 300 lovas védelmezte. A helyi hagyomány is azt igazolja, hogy a kuruc sereg egy része valóban ezen a dombon táborozott.

1. kép Az ostrom helyszínrajza

A táborokat a kurucok ügyesen, a korábbi kőbányászat során keletkezett üregekben helyezték el, s így ezek védelmet nyújtottak a városiak lövései elől. További táborok voltak még a mai Koronázódombon és a város nyugati oldalán egészen az erdőkig.

December 24-én a városvédő polgárság és a császári helyőrség katonái felkészültek a harcra. A legveszélyesebb helyekre fegyvert, löszert és kézigranátokat hordtak. Ezen a napon délelőtt 11 óra körül a két zászlóval felvonuló kuruc gyalogság és a 200 fős császári dezertőrből álló alakulat elfoglalta harcállását a Kuruc dombon a ma is álló szélmalom helyén. Itt is voltak a kőbányászat során keletkezett gödrök, melyeket a kurucok átalakítottak ágyúállásokká, ezekben négy ágyút és két mozsarat helyeztek el, és azonnal megkezdték a város lövetését. A várostoronyból felhangzó riadójelre a gyerekek és az asszonyok a belvárosba menekültek, a fegyverforgatók a falakra siettek elfoglalni kijelölt őrhelyeiket

Az első bombák nem sok kárt okozva a beépítetlen Paprétre estek. A kurucok hamarosan növelték a mozsarak lőtávolságát és bombáik már a város lakott területeire csapódtak be. Egy 3/4 2-kor becsapódó bomba hamarosan tüzet is okozott, amely áterjedt a mai Balfi és Halász utcák területére. További becsapódó bombák a Városmajort, a Balfi utcát és a Vörös Ökör vendégfogadót találták el, illetve gyújtották fel. A bombák egy órán belül olyan tűzveszt támasztottak melyben az Ötvös utca és a Pócsi utca nagy része elhamvadt. A külváros felgyújtása annál is könnyebben megtörténhetett, mivel e házak többsége szalmával volt fedve. A város lakossága csak ekkor kezdett hozzá a tűzveszélyes háztetők leveréséhez. Éjjel 11-kor egy gyújtógolyó már a belváros túlsó oldalára, az Ógabona térre (Kornmarkt) esett, egy további pedig az Újteleki utcára (Neustift Gasse). Több tűzgolyó a mai Rákóczi utcát (Lange Zeile) érte el. Ez azt jelentette, hogy a kuruc tüzérség a Kurucdombról gyakorlatilag tűz alatt tarthatta az egész várost. A becsapódó gyújtógolyók rövidesen ezt a külvárost is tűzbe borították. Égett a mai Rákóczi utca, a Széchenyi tér déli fele, a Móricz Zsigmond utca és a Magyar utca. A tüzek hatására veszélybe került a Magyar kapunál felhalmozott lőszerkészlet is, melynek megóvására Dobner polgármester parancsára azokat földbe ásták. A kapu környezetében is lebontották az őrbódék tűzveszélyes tetőit. A becsapódó bombák robbanását, a tüzesített ágyúgolyók becsapódását, az égő város füst- és tüztengerét a város lakóinak jajveszékelése kísérte. Rövidesen a bombák már a belvárosban is tüzeket okoztak.

December 25-én, karácsony napján az ostromlók tüzérése már kora reggel, 7-8 óra között megkezdte a város bombázását és tüzes golyókkal való lövetését. Délelőtt 11 órakor egy parasztember jelentkezett a Magyar kapunál, és átadott egy Bottyán tábornok által küldött latin nyelvű levelet a város parancsnoksága részére. A város katonai parancsnoka tájékoztatta a levélről a polgármestert és városi tanácsot. A városi tanács nevében Dobner polgármester közölte Weitersheim ezredessel, hogy a városi tanács megmarad eddigi urának hűségén. Bottyán levelére az ezredes írásban válaszolt, az ostromlók tudomására hozva, hogy az utolsó csepp vérig védik a várost. Az elutasító válasz kézhezvétele után a kuruc tüzérség ismét elkezdte munkáját, és egész délután bombázta a belvárost,

ágyúinak tüzes golyóival a Gazda utca, Fövényverem és a Szent Mihály kapu környékét lövette. A belvárosban becsapódó bombák nagy pusztítást végeztek. Több bomba áttörte a Szent György-templom boltozatát, a levegőben robbanó bombák tönkretették az ablakokat és a berendezést. Egy másik bomba a Hátsó kapunál az ún. Kramer-féle házát találta el. A bombázás ellenére a polgárság nem hagyta el az őrhelyeit, hanem az Újteleki kapu előtti ún. Bartisch-malmot rombolta le nehogy közelsége miatt, a támadó kurucok részére fedezetet nyújtson. Este a Balfi kapunál jelentkezett két szökevény a Hasslinger regimentből. Ezek az emberek elmondták, hogy Kapuvár elfoglalása után harminc más bajtársukkal együtt kuruc szolgálatot vállaltak. További dezertőrök a pápai, kőszegi és más helyőrségekből 600-an vannak három felső magyarországi talpas regimentbe beosztva. A tüzmaster két éve Pozsonyból ment át a kurucokhoz. Nagyon mérgelődik, mert egész napos ágyúzása hatástalan maradt. A kurucok már csak 16 bombával rendelkeznek. Bottyán generális ezen a délutánon ismét a táborban járt és megszemlélte az üteget és a várost.

Másnap, december 26-án, Szent István ünnepén, hajnali 2 órakor a kurucok három bombát vetettek a városra, ebből egy a Szent György bástya mellett a városfalra, egy ugyanott a várárokbá, a harmadik a falszorosba esett, de nem robbant fel. Ezután a kurucok kivonták az ágyúikat és mozsaraikat a tüzelőállásból és azokat Harkára vitték. A következő napokban, egészen az év végéig az ostromló kuruc csapatok közvetlen harctevékenységet a város ellen nem folytattak.

A soproniak nem tudtak arról, hogy Bottyán aznap hajnalban a Lajta mellől azt a hírt kapta, hogy a Brucknál állomásozó Pálffy a Horvátországból érkezett és a bécsi helyőrségtől elvont csapatokkal megerősödve Sopron felmentésére készül, ezért a kurucok abbahagyták a város lövetését és csapataik egy részével Pálffy ellen vonultak. A várost természetesen szoros ostromzár alatt tartották. Bottyán felvonultatott gyalogos és lovas csapataival Bruck előtti táborában találta Pálffyt és hosszas harc után visszaverte a labanc tábornokot a város falai közzé. Az ellenfélnek sok, főleg rác katonája maradt holtan a csatatéren. Bottyán csapatai a csata után a Sopronnak szánt élelmiszeres szekereket és a hadfelszerelést elzsákmányolták.¹

A Sopronhoz visszatérő kuruc csapatok december 31-én a városiak folyamatos ágyúzása ellenére újra felállították lövegeiket a Kurucdombon. Ezúttal 8 ágyút és 6 mozsarat vittek tüzelőállásba. Január 3-án reggel fél nyolckor a kuruc tüzérség újra kezdte a város lövetését az ágyúkból és a mozsarakból. Az ágyúkból kilőtt tüzes golyókkal rövidesen több házát felgyújtottak a Fövényverem és a Szent Mihály kapu környékén. Ezen és a következő napon folytatódó bombázás során csak a belvárosi házakra több mint 70 db bomba hullott. A bombázások viszonylag kevés áldozatot követeltek a városlakók közül, mivel a fegyverforgatók a falakon voltak, a fegyvertelenek a pincékben kerestek menedéket, ahol a Ritter krónika szerint sokat szenvedtek a hidegtől. A kurucok a városfalakat és az ott elhelyezkedő védőket nem lőtték, csak a város belterületét.

¹ Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténete 18. köt.: II. Rákóczi Ferenc nemzeti felkelése Budapest, 1941. (= Bánlaky 1941) 338.

A Jezsuita Kollégium és a Szent György-templom épülete a becsapódott 13 bombától nagy károkat szenvedett. Tüzesített ágyúgolyó ezen és a következő napokban kb. 300 db csapódott be a város területére. Tüzes labdából 100 db-t lőttek be a városba, ezek többsége azonban még a levegőben felrobbant. A bombázás következtében a külváros 332 épülete közül 185 leégett. Jobban járt a belváros, itt a 74 épület közül csak 4 pusztult el.

Január 4-én a kuruc tűzértség már éjjel fél kettőkor bevetette első bombáját a városba. A nap folyamán a fegyverben álló polgároknak és kapásoknak lelkesítésül a város a pincéjéből bort osztatott. (A 400 fős császári helyőrség az ostrom alatt a város 267 forint és 5 dénár értékű borát itta meg.²) A város lövetése miatt ezen a napon is leégett néhány ház.

Január 5-én a támadók felkészültek a külvárosi falak megrohanására. A városiak megtévesztésére úgy tettek, mintha abba akarnák hagyni az ostromot. Még a Kurucdombon kitűzött zászlóikat is bevonták. Bottyán a városba elsőnek benyomulóknak jutalmul 100 forintot ígért, ami egy akkori katonának több mint két éves zsoldjával volt egyenértékű. A rohamozóknak a hideg ellen, és bizonyára a harci kedv fokozása miatt is, Bottyán pálinkát és bort osztatott ki.

Másnap reggel 5 és 6 óra között, a hajnali sötétben a csapatok három rohamoszlopba sorakoztak fel a Kramer-malomnál, a Mély útnál és a Sarnichhaser-malomnál, a kórház rétnél. A 6000 gyalogos (és egyes verziók szerint még 2000 lóról szállt lovas) a legnagyobb csendben közelítette meg állásait, majd a felhangzó trombitaszóra és a városra lőtt bombák jelére felkapták ostromlétráikat, és mindhárom helyen egy időben megkezdtek a rohamot. Az első rohamoszlop a Bécsi kapu sarokrondellájánál Ocskay, a másik Bezerédy vezetésével az Újteleki kapu sarokrondellájánál támadt. A harmadik rohamoszlopot maga Bottyán vezette a Balfi kapunál fekvő Balogh-kertnél épített új ágyúút ellen. A védőket az Újteleki kapunál meginduló támadás váratlanul érte, mivel itt a falakon csak az örök álltak, s az ostromlók a Rák-patak árkában, reggeli sötétségben észrevétlenül érték el megindulási állásaikat. A roham élére a császári csapatoktól dezertált németeket vezényelték, hogy kerüljék a magyar veszteséget. A meglepetést kihasználva a rohamozók egy része áthatolt a falak előtti száraz árkon és onnan a falakon belülre dobálta kézigránátjait, majd a falhoz támasztott létráikon felhatoltak a falakra. A rohamozók másik része fegyvereivel belövellődött az embermagasságban nyíló lőrésen. Az Újteleki kapu melletti Éles saroknál a korábban már említett Horváth Mihály százados kitűzte a kurucok zászlóját a falra. A bejutott kurucok még a városi segítség megérkezése előtt beszögezték az itt elhelyezett ágyúkat. A hamarosan a helyszínre érkező polgárok és a császári helyőrség katonái a betörő kurucokkal rövid, de heves viadalba bocsátkoztak. A harc során elesett a rohamozók élén haladó Horváth százados, elbizonytalanodott katonáit a védők leszorították a falakról. A vérszemet kapott védők a kurucok otthagyott létráin lemászva kifosztották a falak előtt heverő elesetteket. A kurucok által hátrahagyott gránátokat, fegyvereket és a létrákat bevitték a városba. Különösen értékes zsákmány volt az elesett Horváth Mihály százados drága cobolyprémes süvege.

² SL SVL KÁR 1706. 80.

A másik két rohamoszlop fel sem tudott jutni a falak tetejére. Bottyán látva a roham eredménytelenségét lefújta a támadást. A visszavonuló kurucok rendben, halottaikat és sebesülteiket magukkal szállítva visszahúzódtak a táboraikba. A rohamban a védők az Éles saroknál a falakon 8 halottat és 11 sebesültet vesztek. A sikertelen rohamban a kurucok közül állítólag ezer ember esett el illetve sebesült meg. Sokkal realisabb azonban az a másik adat, mely szerint az ostromsereg vesztesége mindössze háromszáz fő volt. Minden valószínűség szerint ez is az egész ostrom alatti veszteségre vonatkozik, hiszen a roham mindössze negyed-fél óráig tartott. Így írja le a roham visszaverését a város védelemben résztvevő krónikáíró Ritter János soproni polgár.

A magyar történeti irodalomban elterjedt az a nézet, hogy a roham kudarcának oka az ostromlétrák állítólagos rövidsége volt.³ Emiatt nem tudtak a rohamozók tömegesen a falakra feljutni. Lemaire másként emlékezett.⁴ Leírása szerint a város heves ágyúzásában elfogyott az ostromló sereg löszere, ezért Bottyán a további teendők megbeszélésére haditanácsot hívott össze. A haditanácson ő, azaz Lemaire javasolta, hogy szerezzenek be 300-400 db ostromlétrát, és több irányból rohanják meg a várost. Amennyiben sikerül betörni a külvárosba, a menekülőkkal együtt talán a belvárosba is be tudnak jutni a kurucok. Erre a két belvárosi kapu egyoldalú elhelyezkedése miatt volt is lehetőség, mivel a külső városfalon, alkalmas helyen behatoló rohamozók könnyen elvághatták volna a visszavonulók útját a belvárosba. Végezetül a rohamhoz szerinte csak 60 db létrát sikerült a kurucoknak beszerezniük. Ő négy rohamoszlopra emlékezett, amelyek közül háromnak színlelt támadást kellett volna a falak különféle szakaszai ellen intézni a főtámadás előtt negyed-fél órával. Az Újteleki utcai kapu és a csatlakozó falai ellen indított főtámadás élén a Fodor László gyalogosezredébe beosztott, a dunántúli várak bevételénél a kurucokhoz átállt német katonák rohamoztak. Az ő feladatuk volt az első vonalban támadni, gránátjaikat a falakon belülre dobálni, majd a falak embermagasságban lévő lőrésin befele, a védőkre tüzelni, ezzel megkönnyíteni a támadók létráinak elhelyezését. A második vonal katonái gránátokkal és szuronyos puskákkal voltak felszerelve. A rohamban részt vett a lóról szállt lovasság egy része is. A színlelt rohamok megindulása után a főtámadásra kijelölt falszakasz valóban elnéptelenedett, így a létrák elhelyezése akadálytalanul megtörténhetett. Alig léptek a rohamozók a létrák legalsó fokára, a tábornok parancsára megverték a dobokat és nagy harci rivalgásban törtek ki. A zajra a város védői odatódultak és oldalról két kartácsolvést adtak le a rohamozókra. A lövések ugyan semmi kárt nem okoztak, de a támadó magyar gyalogság megrémülve sorsára hagyta a falon már átjutott 8-10 német gyalogost, valamint húsz halottat és sebesültet a fal tővében. Félórai harc után visszavonultak a városfaltól mintegy száz lépésre fekvő Bartisch-féle vízialomhoz (későbbi nevén Wrchovszky-malomhoz, amely a mai Geofizikai Intézet mögött állt), és annak falai közt, illetve a malomárokban keresetek védelmet a falakról érkező puska és ágyútűz elől.

³ Bánlaky 1941. 389.

⁴ Le Maire 2004. 189., 190.

Lemaire szerint a roham kudarcát az okozta, hogy a tisztek magukra hagyták a katonáikat. Az igaz, hogy a roham helyszínén ismeretlen ok miatt nem volt jelen az ezred parancsnoka, Fodor László ezredes, (az ezredes a dunántúli kuruc seregek pénztárosa volt ebben az időben),⁵ de egyik századosa, Horváth Mihály a rohamozók élén elsőként lépett a fal tetejére és ott lötték le, vagy verték agyon a védők. A létrák rövidségéről viszont nem tesz említést a hadmérnök, minden valószínűség szerint azért nem, mert ha ez igaz, akkor ez az ő súlyos hibája volt, hiszen ő becsülte kémszemléje alapján a külvárosi falak magasságát nyolc-kilenc lábra (2,5-3 méter). Igaz, ehhez hozzá kell adni a falak előtt ásott szárazárok mélységét is.

Lemaire az ostrom előtt felderítette Sopron erősítéseit és megállapította, hogy a külvárosi falak elfoglalása rohammal ugyan lehetséges, de a belváros bevételéhez már nehéz ostromlővegekre van szükség, mellyel az ostromló kuruc csapatok nem rendelkeztek. Szerinte a Bécs közelében lévő város elfoglalása nem viszi előrébb a szabadságharc ügyét. A város bombázása csak fokozta a védők elszántságát.

A sikertelen roham után, még ugyanezen a napon maga Bercsényi is megpróbálta levéllel megadásra bírni a városiakat. A védők 2-3 napi gondolkodási időt kértek és kaptak a válaszra. 8-án a városbeliek ágyúszóval adták tudtára a kuruc csapatoknak, hogy kitartanak a város védelme mellett. 9-én Bottyán még egyszer rohammal próbálkozott a Balfi kapunál. Gyalogságát rohamoszlopba állította és rálövetett az őrségre. A katonai tüntetés azonban most sem hozta meg a kívánt eredményt, a védők nem tűzték ki a falakra a fehér zászlót. A szökevény német katonáktól ugyanis már tudták, hogy lőszer hiányában a kurucok abbahagyják az ostromot. Bottyán kénytelen volt belátni, hogy lőszerkészletének fogytával nincs reménye a város bevételére. Másnap, január 10-én a soproniak nagy örömeire kivonta tüzérségét a Kurucdombi lövészoktató csapatával a közeli falvakban téli szállásra vonult. Elvonulása nem jelentette egyben Sopron felszabadulását az ostromzár alól, mert a kuruc lovasság ezután is szüntelen járőrözött a város körül. A kurucok az ostromlottak szívós védekezése miatt a két hetes intenzív ostrom ellenére sem tudták a kerítésfalnál alig erősebb falakkal védett külvárost elfoglalni.

Bottyán eltávozásával a soproni ostromzár parancsnokságát először maga Bercsényi vette át, majd a nagyszombati béketanácskozásra való távozása után Csáky István és Andrássy Pál tábornokokra hárult ez a feladat. A soproni kuruc ostromzár feltörésére az udvari haditanácstól Pálffy tábornok kapott parancsot,⁶ aki Ebergényi László császári, királyi tábornokkal, 1500 gyalogossal, 2970 lovassal és 6 ágyúval március 3-án átkelt a Lajtán és március 6-án délelőtt 9-10 óra tájt a védők díszlővéseitől és a soproniak üdvívalgásaitól kísérve a külváros Bécsi kapuján át bevonult a városba. Az ostromzárat tartó kuruc csapatok nem ütköztek meg a császári csapatokkal, hanem Kapuvárra hátráltak. Ekkor, március 12-én ejtette foglyul Ebergényi Fertőszentmiklóson De La Rivière ezredet.⁷ A

⁵ R. Várkonyi 1952. 423.

⁶ Kriegs Chronik 1887. 199, 200.

⁷ Hetyéssy István: Sopron kuruc ostroma és a labanc megtorlás Sopron megyében. SSz. 21 (1966), 20., 84–87.

francia tiszttal később a nagyszombati béketárgyalások során csere útján szabadult ki a hadifogságból.

Az ostrom értékelése

A soproni polgárság és a császári helyőrség nehéz harcok árán megvédte városát a kuruc hadaktól és nem hódolt meg Rákóczinak. Az ostrom kudarcát bizonyította, hogy a Dunántúlra átkelt kuruc seregek ezzel a hadművelettel elérték katonai teljesítőképességük határát. A kurucok, ahogy a csatatereken sem, erősített helyek ostromában sem voltak versenyképesek a reguláris császári hadakkal. Nem változtat ezen a tényen az sem, hogy a Dunántúl felszabadítására indított hadjárat során alig két hónap alatt Bottyán rohammal vett be több dunántúli császári erősséget.

A következőkben vegyük számba, mely tényezők eredménye volt a város sikeres védelme, és miben bíztak a kurucok, amikor Sopron ostromába kezdtek. Kezdjük először a város védelmi esélyeivel.

A város korszerűtlen erősítései ellenére jól meg volt erősítve. A külvárost ugyan csak egy gyengécske fal védte (az ostrom előtt a külváros fala egy hosszú szakaszon beledőlt a fal előtt ásott szárazárokba), de a belvárost övező hármastoronyfalon csak nagyobb kaliberű ostromágyúkkal lehetett volna rést lőni. Ez viszont nem állt az ostromlók rendelkezésére. A téli hidegben sem a megközelítő árkok, sem a falak alá ásott aknáknak elkészítésére nem volt lehetőség. (Ritter ugyan krónikájában említést tesz az ostromlók sáncépítéséről.) Az ostromlottak a szökevények révén értesültek arról, hogy a kurucok nem rendelkeznek nehezebb ostromtüzérséggel, sőt elegendő löszrel sem. A kemény téli idő elviselése a táborokban mindenképpen nehezebb volt, mint az ostromlott városban. Az Udvari Haditanács nagy fontosságot tulajdonított Sopron birtoklásának, így a polgárok számíthattak arra, hogy a császáriak előbb vagy utóbb felszabadítják őket az ostrom alól. A kuruc ostromsereg a védők fegyveres erejéhez képest nem volt jelentős létszámfölényben és a döntő ponton, az Újteleki kapunál sem tudta azt létrehozni. A kuruc katonák harc iránti elkötelezettsége a várható zsákmány ellenére lényegesen kisebb volt, mint a vagyonukat és családjukat féltő polgároké. Alátámasztja ezt az a tény, hogy a január 6-i roham során a kuruc rohamoszlopok már rövid harc után visszavonultak. „Mít lehet ilyen emberekkel csinálni, akik állandóan félnek a haláltól?”⁸ – kérdezte Lemaire az eseménnyel kapcsolatban.

A soproniak a Rákóczi-felkelés kezdete óta számítottak arra, hogy előbb vagy utóbb sor kerül a város kuruc ostromára, amelyre ezért a város időben fel tudott készülni. A polgárság előtt ott lebegett Kőszeg példája, ahol a várost rohammal elfoglaló kurucok a harcok során 300 polgárt öltek meg és kirabolták a várost. Családjuk és otthonuk védelme a polgárokat a végsőkig való kitartásra ösztönözte. A város védelmének lelke, Ferdinand Dobner polgármester erős kézzel fogta össze a védelem erőit. Amikor a császári helyőrség nem bírván az ostrom fáradalmait, el akarta hagyni a várost, ő volt az, aki szembeszállt a katonai parancsnokkal, Weitersheim ezredessel és maradásra bírta őt. Bíztak abban, hogy

⁸ Le Maire 1955. 180.

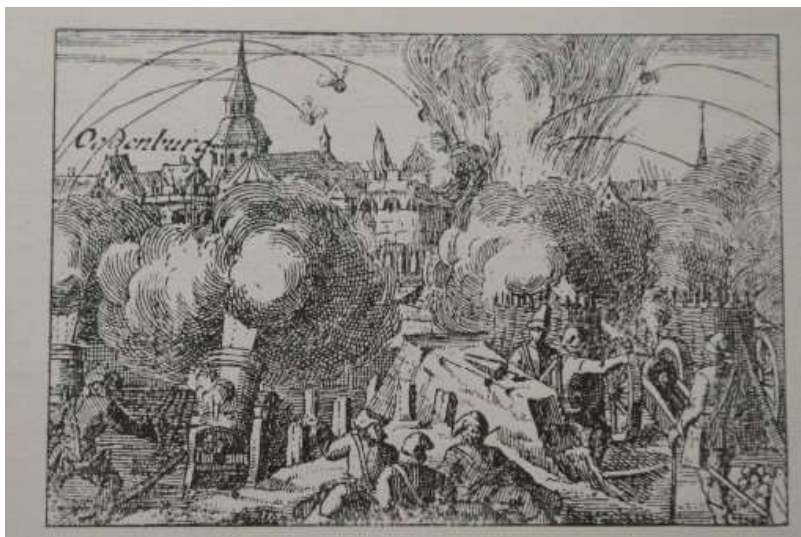
a város, ágyúí számát tekintve fölényben van az ostromlókkal szemben. Valóban, az ostromtüzérség 8 ágyújához és 6 mozsarához viszonyítva a város mintegy 50 löveggel rendelkezett, igaz ezek között komoly kaliberű mozsár egy sem akadt, pedig a városi lövegek lőárnyékába telepített kuruc ostromtüzérség leszerelése csak meredek röppályán tüzelő lövegekkel, mozsarakkal lett volna elérhető. Ennek és a kuruc ütegállás ügyes elhelyezésének köszönhetően a városi ágyúk tüzelése nem sokat ártott kurucok ágyúállásainak.

A kurucok tüzérségüket nem réslövésre, hanem a nagy területű város felgyújtására vetették be. Ehhez nem volt szükség célzott, pontlövések leadására. Ezért lövegeiket a Kurucdomb tetején – valószínűleg a domb peremétől egy kissé visszahúзва – a tetőn úgy tudták felállítani, hogy azok pontos elhelyezkedése a városból nem volt látható. A kurucok ilyen „közvetett tűzvezetésének” köszönhetően nem is volt eredményes a városiak elhárító tüze egészen addig, amíg a január 6-i roham napján egy a kurucokhoz korábban átállt császári tüzér be nem szökött a városba. Elmondta, hogy a városi lövések mind magasra sikerednek. Az ágyúállások helyének ismeretében azután néhány sikeres lövést adott le a kuruc lövegekre. Érdekes hogy a kurucok a város tüzérségi támadásához nem használták fel az ostromlottak részére rendkívül kedvezőtlen másik terepszakaszt, a Bécsi-domb katonai-topográfiai adottságait. Itt a domb gerince mindössze 100 méterre húzódik a külváros falától, és a város belsejére is jó a rálátás. Valószínűleg Bottyán az amúgy is kis ostromtüzérségét nem akarta megosztani, esetleg a fagyott föld miatt ezen a helyen nem volt lehetőség az ágyúállások kiépítésére. A külvárosi (ma is álló) falakon a kis távolságról jövő lövések talán még 8 fontos ágyúkkal is elérték volna a rés nyitását. (Egy 8 fontos korabeli ágyú torkolati energiája nem maradt el egy kisebb kaliberű második világháborús páncéltörő löveg torkolati energiájától.) Az is elképzelhető, hogy La Rivière, a kuruc tüzérség parancsnoka nem mert létrehozni néhány 8 fontos ágyújából egy nyílt tüzelőállásban elhelyezett réstörő üteget a külvárosi fal réstörésre alkalmas pontján, tudván azt, hogy a város többszörös fölényben lévő lövegeivel vívott tüzérségi párbajból csakis a kurucok kerülhetnének ki vesztesen.

Miben bíztak a kurucok? A kurucok bíztak abban, hogy a város lakói megijednek a bombázásától és kapitulálnak. Amennyiben ez nem elégséges, akkor rohammal veszik be a külvárosokat. Kis szerencsével a belváros felé hátráló védőkkel együtt esetleg a kuruc csapatoknak is sikerül betörni a belvárosba. Ha ez mégsem sikerülne, még mindig lehetséges az ott lévők kiéheztetése. A külvárosok elfoglalása esetén a kis alapterületű belvárosba szorult volna be 6-7000 ember. A téli hideg, az élelem elfogyása, a belváros tovább tartó bombázása bizonyára előbb vagy utóbb kapitulációra kényszerítette volna Sopron lakóit – persze, ha időközben meg nem jelennek a felmentő császári csapatok.

Az elmondottakat összefoglalva megállapítható, hogy az ostrom sikertelenségének legfőbb okai a kuruc ostromsereg, a gyalogság és ostromtüzérség elégtelen katonai ereje, és a Zrínyi Miklós által annyira kívánt *militaris disciplina* (katonai fegyelem, tágabban értelmezve a reguláris katonai mesterség) hiánya, továbbá a védők elszánt, fegyelmezett védekezése voltak. Sopron ostroma a korabeli sajtóban nagy nyilvánosságot kapott. Az olvasók

érdeklődésének kielégítésére a híreken kívül még képet is közöltek az ostromról.
(2. kép)

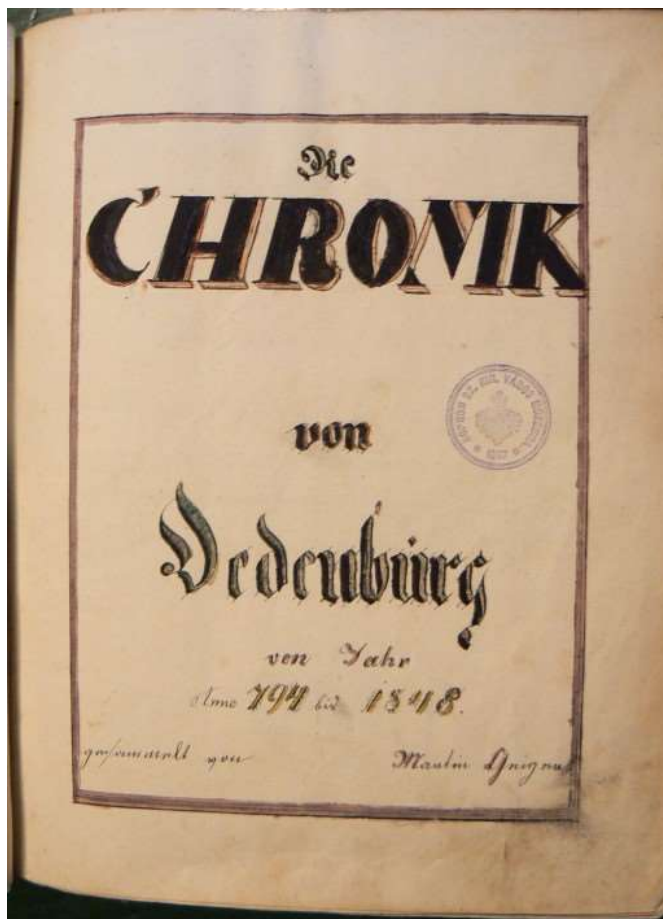

2. kép Sopron ostroma 1706-ban (Korabeli újságkép a Theatrum Europaeumból)

MŰHELY

HÁRS JÓZSEF | Kérdőjelek a Geiger krónika körül

Aki kutató megfordult a Soproni Levéltárban, bizonyára találkozott már, netán közelebbről is megismerkedett azzal a 676 számozott oldalas és mellékletekkel kibővített vaskos könyvvel, amelyet Geiger Márton kosárfonó krónikájaként tartanak számon. Bár nincs egyedül ebben a „műfajban”, talán ez a legtöbbet forgatott, s ezzel a leginkább idézett forrása 1848 helyi eseményeinek. Mellette emlegetik még Michel Jánosnak, bár terjedelmesebb, de szubjektívebb művét, s a harmadik, Bruckner Gottlieb, is elő-előkerül.

1. kép. A Geiger Krónika 2. címlapja

Ahhoz képest, hogy Sopront már régóta a krónikák városaként könyvelik el, ez a kínálat felszínesnek látszik, és nem valami széles. A kosárfonóról máig nincs életrajz, vagy elemzés. Ezt kísérem meg pótolni az alábbiakban.¹ A szélesítést illetően pedig felhívom a figyelmet Schuster Károly üveges mester és evangélikus templomatya munkájára. Ez az ugyancsak terjedelmesebb mű jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.² Az előbbi három

¹ Dolgozatom a Geigerék színes krónikája című, a „Szülőföldünk 2008” megyei pályázatra beküldött nagyobb munkám rövidített változata. A teljes mű egy-egy példánya megtalálható a Soproni Múzeumban, a Soproni Levéltárban és a Városi Könyvtárban is.

² A Feljegyzések Sopron múltjáról c. kötetet Juhászné Hajdu Helga ismerteti a SSz. 11 (1957), 195–196. o.-n. Szerinte a történelmi időszakokat, mint 1809 és 1848, „a többieknek kimerítőbben” tárgyalja. Csatai Endre a Sopronvármegye 1923. nov. 11-én ír róla.

krónikaíróról a maig legfrissebb méltatást – bő idézetekkel – Németh Ildikótól olvashatjuk.³ Geiger életrajzi adatairól azonban csak annyit tud mondani, amennyi Házi Jenő nagy művében megjelent.⁴

Geiger Ádám bécsi szabómester és Magdolna fia, Mihály odahagyta a császárvárost és apja foglalkozását. Kosárfonónak állt. Mint a városunkban megforduló vándorlegények valószínű többsége, a soproni Fekete Sas vendéglőben szállhatott meg. Körülnézvén úgy vélte, hogy érdemes itt letelepedni. Szállásáról látta a puttonyos szüretelőket, találkozott kürtőjüket, egyéb eszközeiket cipelő halászokkal, s megfigyelte a kosarakkal piacra járók tömegét. Mégis: az őket kiszolgáló kosárfonók addig alig-alig kerültek be a polgárság sáncain belülre. Az első név Lenck Mártoné, aki 1651-ben keresett itt megélhetést, s 1658-ban tehette le a polgáreskü. Már akkor panaszkodik, hogy egy szítás belekontárkodik a munkájába. Céhéről nem esik szó. A következő század végén is még csak kettejük nevét jegyzik föl: Miskó Ernő az Újteleki utca 20.-ban lakik 1794-ben, Lauringer Ignác pedig már 1784 óta a Rózsa utca 19.-ben. A Lauringerek egész dinasztia. A keresztnév három nemzedéken át öröklődik, a végén már a Sas tér 3.-ban (186. sz.). Az utolsóként említett férfinak az özvegye innen hal meg 1832-ben.⁵ Valamennyien katolikusok a túlnyomóan evangélikus városban, amint a Tullnból ide költözött Wimmer János is.⁶ Ami az anyagiakat illeti, Thirring Gusztáv szerint sem Miskónak, sem a Lauringereknek nincsen sem házuk, sem földjük, éves adójuk együttesen is mindössze 10 forint. A 18. század végén Thirring a fa- és csontipar 278 forint 98 dénárnyi adót fizető 43 mesteréhez számítja őket, a 10 forinttal egyetemben.⁷

Geiger Mihály 1799. május 8-án jutott odáig mesterségében, hogy befogadják a város polgárai közé. Ekkor még nőtlen,⁸ s valószínű, hogy a fenti mesterek valamelyikénél lakik. Hogy Máger (Magor) Terézzel mikor keltek egybe, arról nem sikerült anyakönyvi bejegyzést találnom. Az asszony vezetékeve a háztulajdonosokat bizonyos időbeli keresztnetszetek szerint számba vevő Thirring Gusztáv könyvében nem fordul elő.⁹ A gyermekeik születési adatait megőrző külvárosi katolikus anyakönyvek az ő esetükben sajnos nem adnak további felvilágosítást. A legközelebbi lakcím a Szentlélek utca 9. (akkor 240. sz.), ez azonban már 1848, s ha nem is zárható ki az együtt lakás, ez a

³ Németh Ildikó: 1848 a Geiger-, Michel- és Bruckner-krónikában. SSz. 52 (1998), 382–390.

⁴ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1532–1848. I–II., Bp., 1982, Geiger Mihály és Márton irányítószámai: 5404. és 5405., Lenck Mártoné 7288.

⁵ †1832. július 4. Julianna, 71 évesen, Lauringer Ignacii Civis Corbificis relicta vidua.

⁶ Házi i. m. 11570. isz.

⁷ Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939., 192–193.

⁸ 1868. március 11-én, 82 évesen hal meg, tehát 1799-ben 13 éves lehetett.

⁹ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941.

helymeghatározás csupán Geiger Mártonra korlátozódik.¹⁰ Ahol a család még élő nemzedékei végre bizonyosan egy fedél alatt találkoztak, az a Sas tér 8. (437. sz.) Útjuk innen már inkább csak a régi Szent Mihály-temetőbe vitt. Addig viszont még hátra volt jó néhány év küzdelmes élet.

Mártont 1807. augusztus 24-én keresztelték meg, hűgát, Zsuzsannát, majdnem napra pontosan két év múlva. Keresztszülők itt is, ott is Unger Márton városi kancellista és felesége, az evangélikus Rupprecht Zsuzsanna, a Sas tér 7. sz. (akkor 325. sz.) ház tulajdonosai.¹¹ A kislány további életútjáról semmit sem tudunk. Bátyjának első 19 évéről is csak annyit állapíthatunk meg, hogy Márton a jó módú evangélikus Grimm családból választott élettársat, legkésőbb 1826 körül. Borbála, a fiatalasszony talán a külvárosi tanító unokája volt. Ha igen, akkor apja könyvkötő.¹² Házasságukról azonban nem találtam anyakönyvi adatot. Fiuk mindenesetre katolikus, bár nincs nyoma annak, hogy Márton reverzalist adott volna.¹³

Elképzelhető, hogy a krónika írásának gondolata már ekkoriban felmerült. A kosárfonó a Fekete Sasban, vagy máshol talán találkozott Michel Jánossal, a krónikaírásról még csak beszélgető sekrestyével, s kedvet kapott erre a tevékenységre. Becsvágyát táplálhatta a család, a rokonság is. Nem lehetetlen, hogy Grimm Borbála hozott hazulról kötetestáblát, papírt, egyéb hozzávalót, s talán kedvet is az írásbeli munkára. A tervezgetés nyomait megtaláljuk a krónikában. Alighanem két krónikára készültek, az egyik a város eseményeit, a másik a környékét tárgyalta volna. A régmúlthoz egy már megírt krónika szolgálhatna alapul, gondolhatták, s vagy kapták, vagy kérték, vagy talán bekötésre kéznél is volt egy. Anyaggyűjtés „majd ha egyszer odáig jutunk”-alapon. Az első szakasz másolás – ahogy később Michelnél –, alighanem csupán néhány hónapig. Oldalszámban az első 292 oldalig, benne még a kuruc kor is, a hosszabb latin szövegekkel.

Fiedler János Rajnárd öntudatosan vállalja még azt is, hogy szemüveg nélkül írta igen alapos és tárgyilagos krónikáját, Michel János sem kertel: már a címben

¹⁰ Ifj. Sarkady Sándor: A soproni nemzetőrség 1848-ban c. könyvben a II. kerület 58. sorszámon található Geiger Márton 42 éves kosárfonó, nemzetőr-köztitűz, az 1848. május 10-én lezárt összeírás szerint. Nem ő a háztulajdonos.

¹¹ A kiterjedt, jó módú, evangélikus Rupprecht családba tartozott a virtsológi előnévvel nemességet kapott Rupprecht János, a cukorgyáros és sajtoskálai földbirtokos, valamint a hírneves fényképész, Rupprecht Mihály is. Sajnos nem találtunk a Soproni Múzeum gazdag, de részben feldolgozatlan fotótárában fényképet Geigerekről, pedig szinte kizárt, hogy a rokonságról ne készült(ek) volna. (A két másik krónikásról, Michelnél és Brucknerről van.)

¹² Grimm János Ádám (1737–1798) a külvárosi tanító. Fia János Ádám (1775–1811) könyvkötő. Ha Borbála apja a könyvkötő, akkor keresztzülei az akv. szerint Torkos József korelnök az ev. gyülekezetben és felesége. valamint Deccard orvosék. Tehát nem akármik.

¹³ A katolikus papok oda hatottak, különösen 1791–1868 között, hogy katolikus apa gyermekei, nemre való tekintet nélkül, katolikusok legyenek. A meggyőzött apák erről írást adtak. Ez volt a reverzális. (1791. XXVI. t.–c.) Az 1827–1850 évekről készült katolikus születési anyakönyvekben számos olyan eset fordul elő, amikor az apa evangélikus, mégis katolikus lesz a gyermeke.

közli, hogy ő szedte össze több hiteles helyről az anyagát, Bruckner kamaszkorában készül arra, hogy megírja családjá és városa történetét stb. Egyikőjük sem húzódik a névtelenségbe. A kosárfonóra mindössze ez a csonka mondat vonatkozik: „gesammelt von Martin Geiger”. Az íráskép és a helye maga a személytelenség. Látni való, hogy utólag került oda, a második címlapra. Sajnos megválaszolatlan a kérdés, hogy mennyivel később? És kinek a kezével? Leltározók szoktak így megkülönböztetni kéziratokat egymástól.

Márton elég későn, csak 1835. február 4-én tette le a polgáreskü. Az 1847–1854 közötti évek lehettek Geiger Mártonnak mint kosárfonónak a virágkora. A híres-neves soproni iparműkiállításon két virágtartóval is szerepelt.¹⁴ Az egyik a jegyzék 6. sorszámán egy nádból való virágkosár, állással együtt, a másik a 77. sorszámon egy kerekded virágkosár, állás nélkül.

¹⁴ A kinyomtatott jegyzék az egyetlen hivatalos hely, ahol teljes címén mint „kosár- és kocsikasfonó” szerepel.

2. kép A Tűztorony mint kosárfonó-mesterremek, ill. cégér (Soproni Múzeum)

Geigerék a Fekete Sas vendéglő közelébe alighanem már háztulajdonosként költöztek.¹⁵ A telek és a rajta álló cseréptetős épület 1850-ben még Regenbogen Károly¹⁶ nevén volt, de 1853 elején már máshol jegyezték a boltját, s a házat is.¹⁷

¹⁵ Thirring Gusztáv: Sopron házai... 130. o. szerint 1869-ben a 6. házadóosztályba sorolt egész 44° Mártoné.

¹⁶ Regenbogen foglalkozása Victualien-Händler (Viktualienhändler = Lebensmittelhändler, azaz élelmiszerkereskedő). Lakás, bolt és raktár kellett hozzá. Felesége, Zsuzsanna, 60 évesen, 1869. április 18-án halt meg, az evangélikus anyakönyv szerint a 660. sz. [Gráf-féle] házban. Ez Thirring szerint az Ötvös u. 11.

¹⁷ Bolt a Várkerület 151.-ben, a XXIV. 3501. szerint, ház a Balfi kapu előtt, a XI. 4138. szerint.

Ha odáig nem jutottak is el, hogy önálló céhük lett volna, Mártonnak azonban volt valami tisztsége, amelynek következtében a rájuk vonatkozó iratokat hivatalosan átvehette. De néhány év múlva (1867-ben) már más név tűnik fel céhelőjáróként az esztergályosok és kosárfonók közös társulatának élén.¹⁸

Térjünk vissza a krónikára:

Az írás szakaszolására nincs sok támpontunk. A bevezetőt követő további számozott oldalak mindenestre elválnak ezektől azzal, hogy a piros szín szinte teljesen lilába hajló, napszitta állapotot mutat. Élénk piros a 292. oldaltól kezdve úgy, hogy a 284. oldaltól – átmenetként – a halványlila betűs szavakat átírta a szöveg tisztázója, mire eljutott a most már végig élénk piros színnel kiemelt szavakig, szövegekig.

Ez a krónika két része közötti nagyobb szünetet tételez fel. A kopott toll hegyesre cserélésére egy helyet találtam: az 1808. évi hármás tűzvész tárgyalása előtt a 421. oldalon még meglehetősen vastagon fogott a fekete tintába mártott eszköz, sőt még a tragédia első 11 sorában is, aztán új bekezdés kezdődött, új tollal. Ez már csak mérsékelten kopik a leírás végéig, a 427. oldalig, majd marad hegyezetlenül körülbelül ezen a vastagságon a krónika végéig. A piros toll végig nagyjából ugyanolyan mérsékelten használt állapotú írószerszám.¹⁹ Még egy észrevétel: a tárgyalandó év elején, az évszámot megelőző „Anno” (fekete tintával és aláhúzva) végig utólagos beírás, latin betűkkel. Ez különösen ott vehető észre, ahol már félig kiszorul a margóra.

Tovább lapozva pedig arra találunk talányos és kevésbé talányos nyomokat, hogy miként születik a szemünk előtt maga a mű. Az evangélikus Líceum udvarán látható római sírkövek szövegbeli bemutatása az 1822. év végével zárul (477. o.). Rögtön utána, szünet nélkül, már az 1823. évi események tárgyalása következik (478. o. első sortól). Ebben két csavar van: az egyik, hogy a sírkövek közül hiányzik a Terentius családé, de ott van az oldal margójára ragasztva a jelzett sírkő későbbi (1841 utáni) szöveges rajza; a másik csavar: a sírkövekről a krónikába írt eseménysor Csatkai Endre ceruzás megállapítása szerint egy általa megnevezett könyvből való szó szerinti másolat. A könyv azonban 1841-ben jelent meg Münchenben.²⁰ Ha összehasonlítjuk a rajzot az eredetivel, meg kell állapítanunk, hogy a rajzoló nem volt különösebben jó megfigyelő. A legnagyobb eltérés a reliefek és a felirat közötti fríz díszeiben van, de ennél fontosabb az alakok ábrázolásában mutatkozó különbség. A középső alakról Gabler leírása: „A nő ruházata gazdagon redőzött, fején kendőszerű fejfedő, ez azonban szabadon hagyja elől a haj fűrtjeit.” A rajzon mindezt hiába keressük. A fríz pedig teljesen felismerhetetlen. A keretek sem egyeznek. A sírkő rajz szerinti alsó íves ki-

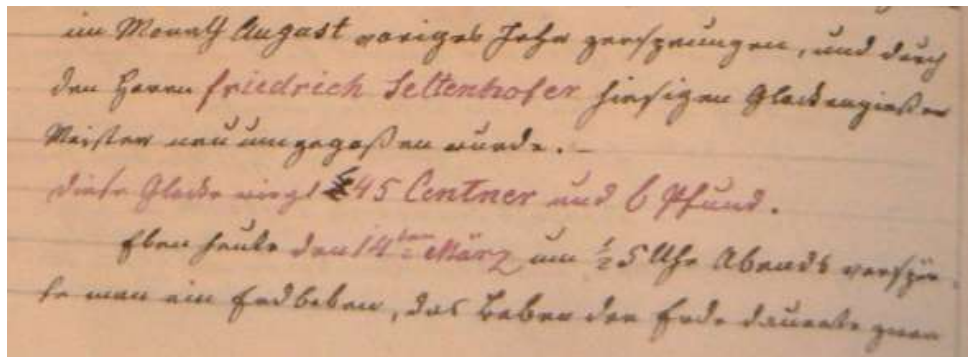
¹⁸ A SL. X. 1674-ben Gebhardt András van az élén.

¹⁹ Valószínűleg még lúdtoll(ak). A fém tollat csak 1828-ban találták fel Angliában. Főleg a bal szárny 2. vagy 3. tollát használták. Kifelé hajló görbületük miatt a jobbkezeseknek kényelmesebbek („a szép kezéddel írd!”). Enciklopédia Hungarica, ill. Terebess Ázsia Lexikon.

²⁰ Siegmund von Hárossy: Denkwürdigkeiten der k. F. Stadt Oedenburg. München, 1841., 17/18. o.

egészítése a valóságban nyomokban sincs meg. A rajzon megadott méretek sem egyeznek a Gabler által közöltekkel. Még a szélesség közelíti meg leginkább a valóságot. Lesújtó? Attól függ, hogy mit akarunk kihozni ebből az ábrázolásból. Feltétlenül pozitív, hogy egy iparos család művészi szempontból meglehetősen képzetlen tagja fontosnak tartja ábrázolni a rá bizonyára nagy hatást tett római sírkövet, s azt beszerkeszteni nagylélekzetű krónikájukba.

A szöveg – véleményem szerint – csak egyetlenegy helyen tűnik olyannak, hogy a leírás az eseménnyel egy időben történt. Ez a földrengés 1837-ben (562. oldal). „Eben heute”, „Éppen ma” kezdi a beszámolót.

3. kép Részlet a Geiger Krónikából: az 1837. évi földrengés leírásának eleje

A tárgy szegényes irodalma szerint Sopronban elég gyakoriak a kisebb földrengések.²¹ Arról azonban nem tudnak, amelyet a Geiger krónika ír le. 1837-ben történt: „Eben heute den 14ten März um ½5 Uhr Abends verspürte man ein Erdbeben, das Beben der Erde dauerte zwar nicht viel über eine Secunde, aber nach denen Bewegungen der jeder Uhren, und andere Geräthschaften in Zimmer verspürte man 5 Stöße hintereinander.” (Éppen ma, azaz március 14-én este fél ötkor földrengést lehetett érezni. A földnek a rengése nem tartott sokkal tovább, mint egy másodperc, de minden óra- és más szerkezetnél a szobában öt egymás utáni rázkódás volt érezhető.) Tárgyilag os élménybeszámoló, az órák többséből következően nem egy lakásra vonatkozólag. A beírás az év első feljegyzése, másodikként, egyben utolsóként az Eisgrube (Jégverem) nevének magyarázata áll. Előtte 1836-beli, utána 1838-beli történések találhatók. Első két sora az 582. oldalon, a többi az utána következőn. Az írás elejétől végig zökkenőmentesen halad előre.

²¹ Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon (1701–1800-ig). Címéből is következően nem jut el 1837-ig. Varga Péter–Szeidovitz Győző: Történelmi földrengések Sopronban és környékén. SSz. 56 (2002), 28–39. a Bruckner krónikában említett legrégebbi földrengéstől (1201) az 1999. évi földmozgásig felsorolja a Magyar földrengés-katalógus felhasználásával a várost és szűkebb környékét ért valamennyi ismertnek mondott szeizmológiai eseményt, kivéve azt, amelyet a Geiger krónikában olvashatunk.

A földmozgás lejegyzése percekkel utána kellett, hogy történjen, mégsem látszik rajta semmiféle hevenyészettség, izgalom, felindulás. Az utórengések számolgotása. A házbeliék, az utca sokadalmának felajzottsága. A toll azonban arról árulkodik, hogy az előtte álló korábbi és az utána következő későbbi leírások mint tisztázatok a leírt események idejétől függetlenül, akár ugyanazokban a percekben történhettek. Ez a hely tehát éppen azt bizonyítja, hogy a krónika eseménysora a maga összegyűjtött anyagában elválik a krónika letisztázásától időben is, anyaggyűjtőt és lemásolót illetően is. Csak úgy magyarázható, hogy a kezünkbe vett krónika nem a Geiger által összegyűjtött anyagnak, az ilyen-olyan állapotú céduláknak, lapoknak a halmaza, hanem már a tisztázatok. A betegeskedő Geigernek mint diktálónak és az agyonstrapált feleségének mint tisztázónak a keze munkája. Esténként, amikor az egyre fogyó megrendeléseken, eladásokon már túl voltak, de arra nem volt energiájuk, hogy új forrásokat, új anyagokat gyűjtsenek be. (Pl. a 443. o.-n van arra bizonyosság, hogy a tisztázó – a mondat jelentésére kevésbé figyelve – a meglevő piszkozatról másolta a szöveget. A 8. sorban a zu után pirossal Wien-t írt volna Paris helyett, mert a két sorral lejjebbi zu Wien-re tévedt a tekintete. A javítás: a 8. sor Wien-jét egyszerűen jó vastagon átírta Paris-zsá. Vagy ugyanott: a kiejtés szerinti Togwerg, néhány sorral lejjebb némi odafigyeléssel, már helyesen Tagwerk.)

Geiger becsületes, a társadalom és az állam rendjét tudomásul vevő, sőt tisztelő állampolgár. Erre a legmarkánsabban azok a részek szolgálnak bizonyítékkul, amelyek Ferenc császár alázatos híveként mutatják be. (Különös tekintettel a diktálás-tisztázás időbeli távolságára.) 1804. okt. 4-én, abból az alkalomból, hogy Ferenc Ausztria császára lett, Te Deum és díszkivilágítás volt többek között Sopronban is (416. o.). A részletes leírás még a következő oldalra átnyúlóan: a Fő téren vörös és fehér boros hordókat csapoltak meg és „auch mehrere 1000 Wecken wurden unter die Leute ausgeworfen” (és több ezer cipót vetettek a nép közé).

1817-ben nagy ünnepség volt az evangélikusoknál, Luther tételeinek 1517-beli augsburgi (ágostai) kihirdetésének évfordulóján. Ennek ellentételeként nem maradt el az 1818. július 3-ára, a császári pár Sopronba látogatására a Bécsi-kapunál felállított diadalív és megrendezett ceremónia részletes leírása (472. o.). A monumentum képét Geigerék vagy Prix boltjában²² vagy más kereskedésben vásárolták, vagy még valószínűbben a soproni piacra helypénzt fizető árustól úgy, mint a császárt halottas ágyán megörökítő kezdetleges képecskét. Nem azért, mert a fenti művészibb, mint ez, hanem azért, mert éppen akkor volt kapható. Az indíték akárhogy is nézzük, a mélységes alattvalói tisztelet.

Jellemző a társadalom alsó rétegeiben elhelyezkedő iparosra, hogy még akkor is, amikor 1848 márciusának bálványokat döntögető eseményeit örökíti meg, nem

²² Képarusokról lásd Csatkai Endre: Vándorkereskedők és vándoriparosok a régi Sopronban és a megyében. SSz. 17 (1963), a mercatimagókról a 316. o.-n, a városban is 1840-ig megfordult képarusokról a 318. o.-n. Prix János a polgáresküt is letette 1810-ben. Házi ugyanezzel a névvel tud egy másiktól is, aki 1813-ban lett polgár. Az előbbinek az apja azonos névvel azonos foglalkozású, de a másik apja molnár (1708., ill. 1709. isz.).

hagyja elmondatlanul, hogy a pozsonyi híreket Sopronba hozó gróf Széchenyi János²³ igen leereszkedő volt, sőt testvérnek nevezett mindenkit. Ezzel szemben krónikaíró társából, Michel Jánosból – legalábbis eleinte – nem éppen császárhűsége szól, mikor lelkesen dicséri Kossuthot.²⁴ A küzdelem a mindennapi megélhetésért amúgy sem engedi meg a fellegekben járást, a tartós és parttalan rajongást. Annál nagyobb szó, ha jelentkezésükért mégis dicsérhetjük a meglett férfiúkat, mint nemzetöröket. Geiger sem maradt ki a 48-as forradalom Soproni eseményeiből. Mint összeírt nemzetör osztozott a horvátok elleni 1848. októberi nagycenki kivonulás fordulataiban, s itthon volt az osztrákok előnyomulásakor és bevonulásán. Leírásait közli fordításban Németh Ildikó.²⁵

A krónika sok száz oldalán keresztül folydogáló eseménysorban nagyítóval is alig találunk valamit, aminek a zsidókhoz köze lenne. Letelepedésüket a városokban a korábbi viszontagságok után 1840-ben országos rendelkezés tette lehetővé. Geiger ezt aényt éppen csak közli. Igaz, rögvest hozzáfűzi, hogy máris nyolc család költözött be. Ehhez képest furcsa, hogy bár az 1848. év feszültségekkel terhes nyarának két – zsidókkal kapcsolatos – színházi előadásáról egy árva szót sem ejt, viszont mindkettő színlapját besorolja a kötet végére.

Az 1848. július 2-ára szóló színlapon olvasható a következő: „Das bemooste Haupt oder der lange Israel. Schauspiel in vier Aufzüge von Roderich Benedix.” Jótékony célú előadás a színházban, a Verein der Kunstfreunden (A Művészetbarátok Egyesülete) rendezésében és játékaival, a Haza javára.²⁶ A műkedvelők darabválasztása pikánsnak mondható. Már csak a darab alcíme „Der lange Israel” (a hosszú Izrael) miatt is. Roderich Benedix (1811–1873), a német tenor, színműíró és librettista termékeny szerző, ezt az első és mindjárt nagy sikert aratott komédiáját 1841-ben adták elő a Rajna-parti Weselben, a nagy iparvidék északnyugati szélén. Címe magyarul: Az ősi diák. Nem tudjuk, milyen felhangokkal játszották. Ha az időnként lázongó utcára, vagy a zsidók letelepedését gátolni igyekvő városvezetőkre sandítva választották ki, akkor bizony nem értelmezhetjük pozitívnak.

Nem kevésbé érdekes mellékletként egy másik színlap, 1848. július 23-áról. Kottaun Lipót színházigazgató rendezésében és vezényletével, Soirée címen kétrészes előadást hirdettek meg. A tiszta bevételt a nemzeti gárda fegyvervásárlására szándékoztak fordítani. Első rész: Die Synagoge. Gutzkow – hangsúlyozottan – itt még sohasem játszott tragédiájának negyedik felvonása. Rabbik és nép szerepelnek benne. A második részben operarészletek hangzanak

²³ Széchenyi Ferencnek három fia volt, Lajos, Pál és „A legnagyobb magyar”: István. Lajos elsőszülött fia János (1802–1874). Nevét két é-vel írta.

²⁴ Idézi Csatai Endre: Sopron 1848–49-ben. Sopron, 1948. Máté Ernő könyvnyomdájában.

²⁵ Németh Ildikó i. m. 385–386. és 388–389.

²⁶ Csatai Endre A soproni színház története 1841–1950. Sopron, 1960. c. munkájának 13. oldalán található: „Következett németül a Bemohosodott fej előadása a tavasz folyamán.” Az idézetet megelőző mondat azt sugallja, hogy ez az előadás a Győrbe átrándult társulat helyett a soproni ifjúság produkciója lenne. Sem a darabról, sem az egyesületről utána sincs semmi, ami megvilágítaná soproni feltűnését.

fel Mozart Varázsfuvolájából, Weber Bűvös vadászából, Flotow Mártájából stb. Egy Saphir-vers is a műsoron, amely félnyolckor kezdődik.²⁷ Gutzkow erősen baloldali és vallásellenes nézetei miatt többször került összeütközésbe a cenzúrával, egyáltalán az államhatalommal, alkalomadtán a letartóztatást és az álnéven bujkálást sem kerülhette el. (Újságkiadóként munkatársa volt Engels is.) 1845-ben betiltották a műveit Ausztriában. Geiger császárhűsége mindkét darabnak már a színlapjával szemben is tiltakozhatott.

Az akkori soproni eseményekhez a zsidók elleni tüntetések is sajnálatosan hozzátartoztak. Pollákot idézem: „Az 1848-iki mozgalmas napokat arra használják a soproni polgárok, hogy egy kis zenebonát csináljanak és a zsidókat a városból való kitiltással fenyegetik meg. A zsidók panaszt emelnek a kormánynál, a mire a városhoz szigorú miniszteri parancs érkezik, hogy a zsidókat ne merjék a városból kizavarni.”²⁸ Erről csak volt valami véleménye a kosárfonónak! S az kifejezésre juthatott volna legkésőbb a színlapok besorolásában vagy kiselejtezésében. Viszont kérdés, hogy ezeket egyáltalán Geiger Márton választotta-e ki megőrzésre? Nem biztos.

Az anyag tisztázása, a 676. oldal végére odavetett Finis szóval, örökre abbamaradt, mikor 1862-ben Grimm Borbála meghalt. A ládafiában sárguló, szinte véletlenszerűen összeszedett lapokat a letisztázott krónikához lehet, hogy már Geiger Márton halála után fűzték-ragasztották a helyükre. A könyv végén levők között találunk egy olyant, amelyet az 1870-ben elhunyt kosárfonó aligha láthatott: az 1872. évi Honvéd-naptárt népszerűsítő szórólapra gondolok.²⁹ Aki odatette, másként vélekedett a világról, mint a császárhűségbe merevedett kisiparos. Vagy nem is vélekedésről van szó, csak a megmaradt anyag mérlegelés nélküli besorolásáról? És ha ez igaz, akkor a színlapok családhoz kerülésének sem világnézet, műveltség, színházat kedvelő magatartás a fő mozgatója (persze lehet az is), hanem az az egyszerű tény, hogy a városi színlaposztó, akit Ehrlinger lerajzolt,³⁰ a Geiger névre hallgatott...³¹

Ki hitte volna, hogy az alig 51 éves Geiger Márton, fia mesterré avatása után négy évvel, már végső akaratának megfogalmazásán gondolkodik? A végrendeletet Geiger „etwas Kränklichen Leib, aber ganz gesunden Sinnen”

²⁷ Az Ariel Alkosta, helyesen: Uriel Acosta című tragédiát 1846-ban írta Karl Ferdinand Gutzkow német író, újságíró, drámaíró (Berlin 1811–Sachsenhausen 1878). Kottaun Lipót színházigazgató „az előadásból befolyt összeg felét a nemzetőrség felfegyverzésére ajánlja fel.” – írja ifj. Sarkady Sándor, de az előadás címét nem adja meg. SSz. 52 (1998), 412. o. A darabot megemlíti Csatkai is A soproni színészet története 1841–1848. c. műve 14. o.-n. Saphir, a magyar származású zsidó újságíró volt Liebhart Lujza, híres Mozart-énekesnő, felfedezője Sopronban.

²⁸ Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban a legrégebbi időkől a mai napig. Bp., 1896. Az idézet a 235. o.-ról. A szerző lábjegyzetben utal a tanács mentegetőzésére a SL XXVI. 3715-ben.

²⁹ Bizonytalanságom oka: a Naptár előző kiadása 1869-es.

³⁰ A rajz – dr. Pokorny Róbert városi tisztiorvos ajándéka képpen – a Városi Múzeumba került. Leírása: Csatkai Endre: Ehrlinger János, soproni rajztanár. SSz. 2 (1938) 5–6. sz. Keletkezését 1819-re teszi.

³¹ Berecz Dezső: A soproni magyar színjátszás kialakulása. SSz. 13 (1957), 292. 1860-beli adatot közöl: a színlap alján német szöveg a színlap előfizetését hirdeti s azt, hogy a bérleti díjat, 30 krajcárt Geiger színlaposztó veszi át nyugta ellenében. Aláírás: „Ergebenster Leopold Kottaun Theater-Direktor.”

(valamennyire betegeskedve, de teljesen tiszta öntudattal) írta meg 1858. december 1-jén. Egy forintot hagy egy Invaliden Fondra, egyet pedig egy Kranken Anstalt-ra. (Bizonyíték szegénységére.) A Tanács pontosítja: 1 forint 5 kr-t a helybeli hazafiúi segélyegyleti alapítvány, ugyanannyit a helybeli betegápolóház³² kap. Az iratba³³ Geiger Márton végrendeletének kivonatát másolták be a kerületi bíróságon, s a tanácsban határozatot hoztak arról, hogy a hagyományozott összeget a fent megadott két intézménynek utalványozzák. 2 pengőforintról volt szó. Ehhez még valahonnan hozzájött a 10 krajcár.

Mi baja lehetett? Az anyakönyvből kibetűzhetően „Oedem. pulm.” (oedema pulmonum = tüdővizenyő). Amikor, már özvegyen, végül is legyőzte a halál, életkoraként 63 évet számáltak a gyászolók. Felesége Geiger Mártonné Grimm Borbála már 1862. november 24-én elhunyt, de temetését csak 29-én tartották meg. 51 éves volt. Az evangélikus anyakönyv bejegyzése a halál okáról: Erschöpfung (kimerültség). Érthető.

Az utód születéséről közvetlen adatunk nincs. Csak abból a közlésből indulhatunk ki, amit fiának, Ferencnek esküvőjéről találunk. A külvárosi katolikus anyakönyv 1855. január 25-i, az év 7. számú bejegyzésében a katolikus vőlegény életkora 28 év. Tehát – visszaszámolva – 1827 folyamán született. Felesége Bárány Erzsébet, akit 1829. november 18-án katolikusnak kereszteltek meg. Ferenc, az egyetlen gyermek, életútja természetes módon az apa irányítása alatt fejlődött addig, amíg kérésére szakmájában el nem nyerte a mesteri címet. Ez egyúttal a család felemelkedésének a fénypontja is volt, a Sas tér 8. sz. házban.

Ferencről a Sopron Városi Nemzeti Iskola iratanyagában találhatunk adatot. Az 1838–1839. évfolyamban néhányad magával a Normal Schule 3. osztályának tanulója.³⁴ Későbbi éveiről a mesteri címért beadott folyamodványában olvashatunk.³⁵ A kosárfonás mesterségét (tizennégy évesen kezdve) négy éven át, 1841-től 1845. június elsejéig apjánál tanulta, aki akkor felszabadította. Az ifjú legény a törvényileg előírt hat inaséből ötöt apjánál töltött, majd a folyamodványban hivatkozott vándorkönyv tanúsága szerint 1850. május 13-tól 1852. április 10-ig Bécsben szolgált tovább. Maradt volna még, de lábfájása miatt haza kellett jönnie. 1852. április 13-tól 1854. szeptember 4-ig ismét apjánál dolgozott. Ezen a napon feltehetően valaki a rokonságból a krónika különben nem csúnya írásképehez mértén valóban gyönyörű írással szabványformába öntötte a Tanácshoz intézett kérelmét, hogy adják meg neki a mesteri címet. „Franz Geiger”, olvashatjuk saját kezű aláírását a beadvány alján.³⁶ A tanácsi hozzájárulás átvételét igazoló értesítvényen, 1854. október 10-én, viszont az apjára

³² Sajnos közelebbi cím nélkül. Így is valószínű, hogy nem a Pokorny-féle magánápoló, hanem a mai Kőfaragó téri lakótelep keleti része helyén volt Zita-otthon.

³³ SL XXV. 16978.

³⁴ SL VIII. 146.

³⁵ SL XXVI. 4283.

³⁶ SL XXVI. 4283. A kosárfonók az akta szerint az esztergályosokhoz csapódtak. Ott kellett, hogy legyen az újdonsült mester beavatása.

(„Martin Geiger”) látható. A szöveg: „Für die Korbmacher Innung übernommen.” (A kosárfonó céh számára átvéve.³⁷)

Az utód: Ferenc házassága nem mondható boldognak, vagy szerencsésnek. A fiatalok első gyermeke, amilyen hamar jött világra, olyan gyorsan távozott is innét: a január 25-én kötött házasság után, október 12-én született a kis Márton, de már a következő év március 3-án görcsben meghalt. A második, Ignác Ferenc, 1857. január 16-tól 1859. szeptember 26-ig bírta, akkor a paralysis nervosa scarlatina végzett vele.

A harmadik gyermek, Jozefin, a pap „jóvoltából” mint Josephus került be a nagy könyvbe 1860. július 7-én, aminek következtében az 1886-ban kiadott Gassen- und Häuser-Schema der königlichen Freistadt Oedenburg c. kiadványban Josefként szerepel, Geiger Franznak Franz nevű fia mellett, mint a Sas tér 8. társtulajdonosa. Gondolom volt ebből neki elég nehézsége életében. (A Levéltárban őrzött másodpéldányban máig sem javították ki Jozefinre.) A Krónika szempontjából azonban fontos személy. (A negyedik, Teréz, 1865. augusztus 2-ától hat hétig élt. A halál oka ismét görcs. Az ötödik, egyben utolsó, Ferenc Xavér [1868–1888] nőtlen üvegessegéd a Halász u. 2.-ból. Gümőkórban, vagyis tüdőbajban halt meg.)

A család történetét most már sem házasságokkal, sem születésekkel nem folytathatjuk. Geiger Márton 1870. február 21-én – két évvel anyja halála után – fejezte be életét. Két nappal később temették el a Szent Mihály-templom mögé, amit ma régi temetőnek neveznek.

Az 1873. évre összeállított adófőkönyvben 1908. számon mint adózó, a családból már csak Geiger Ferenc szerepel. Községi adója 15 forint 3 és 1/5-öd krajcár. Ebből 4 forint 50-et szeptember 19-én, a többi december 20-án fizette be. (A házban lakik Weninger Konrád mészárossegéd is, de adó nincs rá kivetve.³⁸) Az alig több, mint negyvennyolc éves Geiger Ferencné Báró Erzsébettel tízfusz végzett 1878. június 30-án.³⁹ Férjét 53 évesen, 1880. április 2-án vitte el a Geigeréknél nem ismeretlen gümőkór.⁴⁰ Egyedül maradt volna a házban Jozefin? Van egy irat a tanácsi mutató 1882. évben iktatottjai között, amelyben a bejegyzés szerint „Báró Mátyás Sas tér 8. sz. házában egy ajtó kitörésre engedélyt kér.” Az irat azonban nincs meg a levéltárban.⁴¹ Sőt. Maga a Protocollum (a tanácsülésekről készült jegyzőkönyvek kötete) is hiányzik.

Thirring Sopron házai... c. könyvben Báró Mátyás nem szerepel a Geiger-ház tulajdonosaként. Jozefin viszont 1901-ben csatornát javíttat a házban mint tulajdonos. (Sajnos ez az irat sincs meg.) A most már tágasnak látszó kis épület

³⁷ Ekkoriban legalábbis az Innung éppúgy céht jelent, mint a szokottabb Zunft.

³⁸ SL 755. sz. Communal-Steuer-Haupt-Buch 1873. Érdekes, hogy a 2. sz. házban lakik egy Berka Márton nevű kosárfonómester. 1 frt 1 kr hátralékkal, 1 frt 50 kr új adóval, amiből nov. 18-án 1 frt 51 kr-t ró le.

³⁹ A Sas tér 8-ból temették a „régii” temetőbe.

⁴⁰ Fertőző, de kiváltó oka az alultápláltság. A család tagjaira vonatkozó születési, házassági és halálozási adatok a megfelelő anyakönyvekből.

⁴¹ A XXIV. 8327 a. jelzetten nem találták, s hiába van a tanácsülések jegyzőkönyvére utaló 1722. száma, ennek az 1882-es évnél a jegyzőkönyve sincs a helyén. Bízunk benne, hogy csak lappang valahol...

még 1910-ben is egyedül Jozefiné.⁴² Az 1850-ben, világra jöttekor valamiért törvénytelennek minősített Báró Mátyás szülei a soproni id. Báró Mátyás és Fuchs Anna, felesége, Adamek Anna viszont pesti származású. A Szent Mihály utca 2-ben laktak. Edény- és kosárfonó-üzletük a Várkerület 6. sz. alatt. Fiuk, György (1876–1938), nyugdíjas vasúti főfelügyelőként – akkor már özvegy apjával együtt – a Kis János utca 1. alatti társasház társtulajdonosa. Nem szegény emberek. A keresztszülők között nincs olyan, akit rokonnak gondolhatnánk.

Jozefin kapcsolata a krónikával kétféleképpen is elképzelhető: egyrészt apja felügyeletével ő másolhatta le a kötetben itt-ott található cédulákra a különféle feliratokat, talán még ragasztgatott is, másrészt gondosan és sokáig egyedül őrizte a kötetet. Arra azonban nem volt késztetése, hogy folytassa. Ennek a szellemi elszánásnak a hiányát jelzi az is, hogy társadalmilag sem vitte sokra. Mint a család utolsó élő tagja húzódott meg a Halász utca 2.-ben, s házi cselédként végezte életét 1919. augusztus 31-én, szervi szívbaj következtében.⁴³

Ez a ház dr. Pokorny Róbert (1886–1961) városi tisztiorvos, kórházi segédorvos stb. tulajdonában volt és mindeztidáig egyetlen (mégpedig anyakönyvi) bejegyzés szerint ez a doktor magánkórháza.⁴⁴ Nem lehetetlen, hogy Jozefin mint beteg a kezeléseért ajándékozta meg a doktort a Geiger színlaposztóról készült rajzzal. Pokorny ezt ajándékozta tovább, most már a Múzeumnak. Elvben a Krónika is a doktor kezébe juthatott volna. Báró Mátyás mint szegről-végről rokon, meggondolt férfi, lebeszélte Jozefint, hogy ezt az egyetlen családi ereklyét is a doktornak adja, hiszen látnia kellett, a beteg nőnek szüksége van a pénzre. Majd ő hoz valakit, aki nemcsak megadja az árát, de olyan helyre viszi, amit Jozefin apja is, nagyapja is csak helyeselni tudna, ha élne. A Lauringer név nem volt ismeretlen a kosárfonók körében. S ez fordítva is igaz kellett, hogy legyen. A találkozás, az egyezség megtörtént.

A második szennycímlapon tintával a következő bejegyzést találjuk: „Vétel 1917. november 11. Baro Mátyástól Halász utca 2. 60 koronáért. Lauringer főőr.” Alatta a Múzeum nagy pecsétje. (Későbbi lapokon is.⁴⁵) A beírás utólagos, erre a tinta és a pecsétek a bizonyíték. Külön téma az egyenruhás fiatalemberekről festett és a Krónikában megcsodálható képeké. A Soproni Szemle 1957-beli közléséből indulunk ki: „A Széchényi Könyvtárban őrzött soproni vonatkozású elbeszélő források sora azzal a Feljegyzések Sopron múltjáról címen szereplő vaskos kötettel zárul, amelyben Schuster Károly soproni polgár egybe

⁴² Thirring Sopron házai... c. könyve szerint 1885-ben Geiger Ferenc gyermekei [vagyis Jozefiné és Ferenc Xavéré] a ház, 1898-ban és 1910-ben egyedül Jozefiné. A következő „keresztmetszet” 1920-ról készült, ott tulajdonosként már Grichitsch Samunak a nevét olvashatjuk.

⁴³ Egyedül az ezt tanúsító anyakönyvi bejegyzés szerint a magánkórházban lakott.

⁴⁴ Geiger Jozefin haláláról szóló bejegyzésben.

⁴⁵ Mellette ceruzával: 153/1927. Az előtte levő lapon piros ceruzával a szám: — olvashatatlan betűszó után — 153/1917. Fekete ceruzával: „Újrakötve Schwarz Károlynál 5 P-ért. 1941. V. 9.” A levéltár kis pecsétje csak jóval később. Schwarz K. díszműáru, papírk., könyvkötőipar. Várk. 107., 1895-től.

szerkesztette és 1867-ig folytatta az előző korok krónikás emlékeit”.⁴⁶ A kötetben van nyolc, kézzel festett egyenruhás kép. Csatkai Endrének volt a kezében a könyv. Újságcikkben számol be róla, de az egyenruhás ábrázolatokról nem szól.⁴⁷ Ezek digitális fényképeit volt szíves az OSZK Kézirattárának fotolaboratóriuma nekem megküldeni.

Időben éppúgy elképzelhető, hogy Geiger másolta le Schuster képeit, mint az, hogy Schuster másolta le Geiger képeit. Mivel egyikéi sem rézmetszetek, vagy rézkarcok, ez technikailag csak úgy valósulhatott volna meg, hogy az üveges mester maga elé teszi a kosárfonómester lapjait és szépen, sorjában lerajzolja, majd kifesti azokat. Ugyanez fordítva éppen úgy nem életszerű. Nemcsak azért, mert Schuster teljesen indokolatlanul csupán nyolcat másolt a tizenegyből. A képek ugyanazok, de a keret más. És az üveges mester (vagy a rajz készítője) mindegyik kép aláírta, hogy mit ábrázol. Lapjaira a Kézirattárban felülre rányomtatták az oldalszámokat.

Ha jobban szemügyre vesszük párban a nagyjából azonos, egyszerű vízfestésű ábrázolatokat, akkor látjuk meg az apró különbségeket. Csak egyet vegyünk elő. A Schuster-féle 155. oldalin a bal szélén lévő ház ablakméretei, a háttér fájának lombozata, a következő ház kapujának túlsó szárnya, az előtér füvei, az alak gallérja stb. nem teljesen azonosak a Geiger-félével, ami jelzi a szabadkézi másolást. A színek Geigernél élénkebbek, Schusternál tompább háttérrel, sötétebbek, már ami az uniformisokat illeti. A teljesen anakronisztikus kövezett úttestről nem is beszélve. (1830 előtt ilyen még nem volt.)

⁴⁶ Fol. Germ. 1124., 419. f. (ff. 399–419 üres) – Vétel 1896-ban ifj. Schuster Károlytól. Ismertette Csatkai Endre Sopronvármegye 1923. XI. 11. és Pukánszky Béla Deutsch–Ungarische Heimatblätter 1932, 345. l.

⁴⁷ Csatkai Endre: Egy ismeretlen soproni krónika a Nemzeti Múzeum könyvtárában. Sopronvármegye 1923. november 11. A könyv később került át mai helyére.

4. kép. Schuster Krónika – A polgárőrség 2. századának egyik egyenruhás tagja, 1809. (OSzK Kézirattár)

5. kép. Geiger Krónika – 3. sz. kép (Ugyanaz a polgár.)

Geigernél nincsenek képaláírások. Csak a közeli szövegekből lehet értelmezni, mit ábrázolnak a képek. Néhánynak a tárgyát a 429. oldalon adja meg.

És éppen ez a számbeli különbség árulkodik arról, hogy a rajzok elkészítője a két krónikaírótól független. Ki lehetett ez a harmadik személy? Mivel nem kiugróan magas színvonalú alkotásokról van szó, de mint másolatok meglehetősen pontosaknak mondhatók, előszörre abban a rajziskolában találhatjuk meg az illetőt, ahová a krónikások (vagy gyermekeik) mint iparosok járhattak rajztanulásra. És akkor elvileg az sem kizárható, hogy mások is vásárolhattak ilyen lapokat.⁴⁸ Úgy, ahogy I. Ferenc császárt a halottas ágyán ábrázoló sokszorosítványt. (A bronz emlékmű színezett rézmetszete azonban nagyságrendileg különb.) Mert manapság már könnyű lenne akárhány másolatot készíteni megrendelésre, a 19. század közepén ez mégsem volt magától értetődő. A közérdekű téma továbbá azt sem zárhatja ki, hogy frissen letelepedett vándorárus a „tettes”. Például Prix János. Vagy utódja. Miért nincs rajta a neve? Mert nem akart adót fizetni.

⁴⁸ A rajziskola megmaradt anyagában számos jó, sőt igen jó rajz is található.

Geiger Ferenc és bátortalan kísérletei az anyag gyűjtésére és lejegyzésére talán azon buktak el, hogy feleségének, Báró Erzsébetnek a másolásra, a kenyérkereset rá háruló nyűgei és a gyerekekkel való vesződség miatt, sem ideje, sem kedve nem volt. Geiger Ferencnek pedig nem nagyon állt a keze a betűvetésre (erre bizonyíték a később berakott cédulákon a másolatok magyarázata, s a hivatalos iraton lévő aláírása). Ki másolta le azokat a külön cédulákon fennmaradt feliratokat? Talán Jozefin? (Mindenesetre női karakterű írásképe.) Jozefin süldő lányként kb. 1876-tól és legfeljebb apjának 1880-ban bekövetkezett haláláig volt rábírható ilyesmire. Michel János és Bruckner Gottlieb az osztrákok bevonulása után is tovább folytatták az események megörökítését, sőt ezek a lapok a régmúltról bemásoltakhoz képest sokkal hitelesebbek, hiszen magukon tapasztalták a megszállás megpróbáltatásait. Nincs válasz, hogy Geigerék miért fejezték be éppen 1848 végén a krónikáírást. Mindenesetre a látszat politikai: a Sopron számára lezárt szabadságharc másnapján letették a tollat.

Egy másik krónikás, ifjabb Petz Dániel is meg nem magyarázott okból hagyta abba az írást, 5 évvel halála előtt.⁴⁹ Geiger Ferenc meglelt férfiként mégis úgy gondolta, folytatni kellene a munkát. Nézzük, mire jutott vele? A 603–604. oldalak közötti oldalkezdemények nem lehetnek véletlenek, vagy könyvkötői technikák. Azok további beragasztandó lapok számára kerültek oda. Hogy miket ragasztottak volna hozzájuk? A 336., a 384., a 392., és a 604. oldalakhoz vannak kisebb-nagyobb cetlik betéve, ott azonban nincs hely számukra a folyamatos szövegben. Ezek helyét úgy találhatták volna meg, ha néhány meglevő oldalt újra írtak volna. De mikor? Az egyik cédula egy késsel kisebb darabokra vágott hivatalos (és már nyilván idejét múlta) irat üres hátlapjára íródott. A hivatalos irat 1876-ból való. Egy másik cetli pedig megőrizte a krónika bővítésével foglalatosskodó nevét: Geiger Ferenc az, Mártonnak a fia.

Mivel Geiger Márton 1870-ben, felesége, Grimm Borbála pedig már 1862-ben meghalt, a Krónika utolsó mellékletei közé valaki más kötött be egy olyan lapot, amely alig valószínű, hogy 1872 előtt került volna a család birtokába. Ez pedig az 1872. évi Új Honvéd Naptár szórólapja. A kiadvány elődje, az Országos Honvéd Naptár, 1869-ben jelent meg. A már a forradalomból jól ismert Heckenast Gusztáv pesti kiadónál és könyvárusnál raktáron lévő munkákra hívja fel a figyelmet a szórólap, a hátoldalon olvasható kínálattal. Például az álneveken „két vastag kötetbe” szerkesztett Honvédvilágra, amelynek megjelenési éve 1868. Ezért nem állíthatom biztosan, hogy a reklám mikor kezdte útját Sopronban. Az azonban elképzelhető, hogy valamelyik soproni könyvárus, bízva abban, hogy az elárvult családban nem halt ki a könyvek szeretete, adott egy ilyen lapot a mester fiának. Ő pedig, míg helyet keresett a szép képnek, lassan rájött, hogy itt-ott volna mit pótolni az anyagban. Ennek a mozgásnak tárgyi bizonyítékai a lapok közé

⁴⁹ A SSz. mellékleteként kiadott Petz krónika folytatójának halála nincs megjelölve. Az evangélikus anyakönyvek szerint 1844. május 23-án hunyt el. 74 évesen, gutaütésben. Másnap temették. 1839-től még vezethette volna feljegyzéseit, akár az utolsó napjáig, mint annak idején az apja.

becsúsztatott cédulák és az említett hátlap.⁵⁰ Lehet, hogy nem így történt, de olyan nagyon nagy belső késztetésről nem árulkodik a cédulák formája, külalakja, száma. Az 1876-os évszám a legkevésbé.

Sem a Sopronvármegye, sem az Oedenburger Zeitung nem ír a Krónika vételéről. Ellenben 1917. november 29-én a Frankenburg Irodalmi Kör estjén Lauringer Ernő, akkor a Múzeum vezetője is, az 1809. évi francia megszállásról tartott „nagysikerű előadást”. A Soproni Napló 1917. december 2-án, 4-én és 6-án közli a felolvasás szövegét. Ebben található: „... egykori levelek és okmányok, hitelt érdemlő krónikák feljegyzései kétségbevonhatatlan tanúbizonyságai a 100 évvel ezelőtt uralkodó, a mainál semmivel sem kisebb méretű nyomornak és szenvedéseknek...” A napóleoni jegyzék átnyújtását a Völker Krónika 68. oldaláról veszi, a város kulcsainak átadását pedig az Orsolyiták krónikájából. Az előző évi tűzvészekben elpusztult házak számát ugyancsak (egy meg nem nevezett) krónikára hivatkozva írja 453-nak. A végén a Völker Krónikából idéz egy versikét. Erre céloz, amikor a Geiger Krónika 449. oldalán, fent a margón, ceruzával megjegyzi: „Völker krónikájában 77–78. l. költemény”

Ketten nyúltak hozzá a már közgyűjteményben lévő szöveghez. A két grafitceruzás jegyzetelő közül a későbbi, Csatkai Endre, írása előszörre az 53. oldalig mutatható ki, aztán a 477. oldalon jelentkezik ismét. Lauringer Ernő a 39. oldalon kezdi pótlásait a Völker Krónika alapján, aztán egyre többször egészíti ki ebből a Geiger-adatokat, egészen a végéig. Ez egyelőre semmire sem bizonyíték, csupán annyit tesz, hogy a Völker Krónika volt a keze ügyében a Geiger-féle megvásárlása utáni hetekben. Az első olyan ceruzás bejegyzés tehát, amely bizonyossággal Lauringerhez köthető, a margón, a 39. oldalon található, folytatás a 46. oldalon. És egy felkiáltójel a 49. oldalon, a „Rück her zu” utcanév⁵¹ magyarázata mellett, ugyancsak a margón. Az 53. oldalon egy 1614-re vonatkoztatott adat melletti „Latiner” nevet Lacknerre javította a múzeumi főőr. További bejegyzések, részben magyarul. Pl. a 414., 415., 440., 443., 472., 507., 520. (egy sor 1828-hoz), 534., 536. és 537. magyarul, 564., 580., 584., 604., 606., 626. (itt több is). Feltehető, hogy ezek a bejegyzések akkor keletkeztek, amikor Lauringer az előadásra készült. A krónika végén lévő ceruzás kiegészítés a forrás megjelölésével fejeződik be: (Völker). Németh Ildikó említi a Völker Krónikát, Brucknernél talált adatot rá: többek között Mathias Völker (1774) krónikáját használta fel Bruckner.

Völckel (Völckle, Völker) Mathias (Házi: 4977. isz.) ev. földműves, 1807. február 25-én tette le a polgáreskü. Néhai V. Mátyás soproni lakos és Borbála fia. Terézia nejétől született fia, Dániel, 1836. december 12-én lett polgár. Mindhárom nemzedékből lehetett családjuk krónikájának szerzője. Maga az írásmű pedig 1917 novemberében a múzeumi főőr kezében volt, akár a Múzeum tulajdonaként.

⁵⁰ A papírdarabkák többnyire táblákról másolt szövegek, egy-egy mondatnyi helymeghatározással, s egy-két feljegyzett adat (akár kétszer is).

⁵¹ Magyarul Végfordulat.

Érdekes, hogy Lauringer előadásában egy szóval sem nevezi meg az előzőleg bő két hete, nov. 11-én vásárolt Geiger-krónikát! A ceruzás kiegészítések arra vallanak, hogy például a polgárőrségről Völker többet tudott. A leégett házak száma Geigernél 452 ház, Lauringer 453-ról ír, alighanem Völker alapján, a többi forrás ennél kevesebbről. [Tulajdonképpen 344 égett le.]

Ezután már csak az a kérdés, hogyan került a képbe a Levéltár. Sem egyik, sem másik intézmény gyarapodási naplóiból, egyéb irataiból nem derül ki a krónika további sorsa. Feltételezések vannak csak: talán a hatvanas években volt valami összevonás és átadás. Országos intézményekben is előfordul ilyesmi. Például éppen Schuster krónikájával kapcsolatosan. Csatkai ezt még a Nemzeti Múzeumban tanulmányozhatta, Hajdu Helga 1957-ben már az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának anyagaként veszi számba.⁵²

Sokan idéztek már a krónikából. Lábjegyzeteikben általában szerepel, hogy a munka hol található. A legkorábbi adat ezidáig a SSz. 11 (1957), 63. oldalán áll: Geiger Krónika (Sopron Városi Levéltár). Ez majdnem egy évtizeddel megelőzi a mai levéltárosok feltételezését. Ugyanebben az évfolyamban a folyóirat szerkesztője, Csatkai Endre ugyanezt írja saját közleményében, a 301. oldalon, a 3. lábjegyzetben, mintegy jóváhagyva az előbbi közlést. Viszont Csatkai – akkor már a Múzeum igazgatója – 1948-ban, mint felelős kiadó, Sopron 1848–49-ben c., a Máté-nyomdában megjelentetett kis füzetében, Geigertől és Micheltől bőven idézve, a 4. oldalon ezt állapítja meg: „Mindkét krónikát a soproni múzeum őrzi.”

⁵² Jó lenne másolatban megszerezni. Egyelőre magáról Schusterről Thirring Sopron házai... c. könyvében írja: az üveges mester a Várkerület 73.-ban társulajdonos Szöllősy Györggyel és Murmannékkal. Az övé (1840–1885) a negyedrészt (15, majd 18° és először 3° bástyakert, ezt építi be később). Házi adatai: 10043. isz., ev., 1823. 03. 21. polgár, 1848: közgyűlési tag. Kőszegi polgár és üveges fia.

A Soproni Levéltár két kötetben jelentette meg a Mária Terézia-féle úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálataira adott, Sopron vármegyei válaszokat tartalmazó forráskiadványt.¹ A magyar nyelvű vallomások közül akkor még négy helység iratai hiányoztak. Időközben szorgos kutatók Osli,² Szerdahely³ és Kapuvár⁴ válaszait is feltárták és publikálták.

A közelmúltban utolsóként Páli, a középkor óta a pápóci prépostság földesúri hatalma alatt álló rábaközi jobbágyfalu válaszait tartalmazó eredeti okirat is előkerült, a Soproni Levéltár úriszéki iratgyűjteményéből.⁵ Ide az uraság és jobbágysági között 1826-tól az úriszéken folyó, majd a vármegye elé került, több évig tartó úrbéri per során csatolták be. A kézirat átírása a megjelent kötetek gyakorlata alapján történt. (Megjegyezzük, hogy az 5. kérdésre adott válasz hiányzik.)

Responsiones incolarum Paliensium ad 9 puncta interrogatoria die 24^a Aprilis 1767 datae

I.

In extractu⁶ p[ro]ducalluk bizonyos urbariumoth sub NB.⁷

¹ Tóth Péter: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. I. Magyar és latin nyelvű vallomások (1767). Szerk.: Turbuly Éva. Sopron–Eisenstadt, 1998. Tirnitz József: Antworten auf die Neun Fragepunkte der Maria Teresianischen Urbarialregierung in Komitat Sopron/Ödenburg. II. Deutsche Bekenntnisse (1767). Redakteur: Felix Tobler. Sopron–Eisenstadt, 1999. Recenzió: Kücsán József: Tóth Péter–Tirnitz József: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. I–II. Sopron, 1998–1999. SSz. 53 (1999), 407–408.

² Közzétette Turbuly Éva: 108. Osli. Ld. a német nyelvű kötet végén, a Függelékben: 212–213. Továbbá: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Osli községben (1767). In: Arrabona 37/1-2. (1999) 161–164.

³ Közzétette Horváth László: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Szerdahely községben (1767). SSz. 53 (1999), 403–406.

⁴ Közzétette Csiszár Attila: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Kapuváron (1767). SSz. 58 (2004), 276–280.

⁵ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, IV. A. 17. j. Úriszéki perek és törvénykezési iratok. Páli úriszéki irományok, 644. szám. 1833-ban készült, Potyondi Imre szolgabíró által hitelesített másolata: uo. 645. szám.

⁶ Kivonatban.

⁷ Az urbárium közlését mellőzzük.

II.-III.

Mely szerinth közel 40 esztendőtől fogvást szolgálunk, ki vívín mind azonáltol az ide aláb specificalt szolgálókat, úgyminth miúta az urasságh páli⁸ határbon malmat tsináltotott⁹ mint egy 30 esztendőtől fogvást, az fölleb említett urbariumon kívül, valamennyit keres azon malom Sopronban, a midőn az urasságh parancsolla, föll köll hordanunk, e mellett ár vizes üdővel minémű dült fákat az víz öszvő hord az malom elejben, azok[na]k ki vonyássára negyven és ötven embert kölletik adnunk minden esztendőben kétszer, háromszor, és ha többször kívántotik is, az malom eleihez szükséges töltéseket falustul ki menvín, az ha három ngy nap tart is, vígben kölletik vinnünk, mind ezeken kívül ahoz szükséges fákat, deszkákott kaboldi¹⁰ erdőről és Győrűl¹¹ megh hordanunk, azokath megh faragni, öszvő tsinálni, egy szóval legh kevesseb malomhoz és malom házhoz tartozandó matériákat megh hordani, és segítségünkkel építeni mind ekkoráig az urasság parancsolatyából kötelessek voltunk, nem külömben az Eszteron belöll mint egy hat hét szekérre való rített ki irtván, falustul az urasságh számára aztott megh kaszálluk, föll takarétyuk, sargyujával együtt az urasságh kertyiben be is horgyuk. Az urasságh ispányáth, valamikor parancsolla, Pápczra áltol és visza hozván, hol egy napot, holl felet töltünk, noha az előtt az urasságh számára tsak 40 szekér fát vittünk, már mast elegendött tartozunk hordani.

IV.

Magános erdők vagyon, melyből mind épületre, mind pedigh tűzre való szükséges fánk vagyon, a kiből eddigh magunk disponáltunk, mind azon áltol már egy darab üdőről fogvást az urasság híre nélkül dült és gyümölcstelen fán kívül nem hogy fájsznánk, annál inkább épületre vágni nem szabad; Szent Mihály naptul fogvást karátsonyigh szabad bort árultattunk, vagyon e mellett az helysígnek három vagy ngy szekérre való ríttye, a mellet mast az közönsiges pascumbul bé kerítettünk, nem külömben hét helett az Kengyelben ött, az föl erdő mellett ött posoni köbölből álló szántó földünk. Az mészár széket esztendőtt áltol magunk bírjuk, az urasság erdeiben ha makk vagyon, az makkoltatást erga moderatum censum idegenek előtt magunk[na]k megh engedi.

Ellenben az urasságh boránok ki árultatássára az fölleb p[ro]ducált urbárium szerint korcsomárost magunknak kölletik tartani, füzetünk azért néki három fertál esztendeigh 30 forintokat, s ugy hasonló képpen az urbariumban nevezett három s. v. ártányok helett, vagy terem makk, vagy sem, tartozunk 30 forintokat esztendükint füzetni. Paáli határból minémű kilencz és fél holdból álló szántó fölgyő vagyon az urasság[na]k, azokat régi üdőben pápczi helysígbeli lakosok

⁸ Eredetileg: Pály.

⁹ Értsd: malmot csináltatott.

¹⁰ Ma: Kobelsdorf, A.

¹¹ Győrből.

munkáltak, mindazon áltol mastanságh minékünk minden némû munkáját, le takarítássáth és bé hordását kölletik vighez vinnünk közel már hatvan esztendőktül fogvást. Legeltetõ mezõnk aratás előtt valamentenyire megh szorul az vonyós marháinktül, úgy hogy más határookban ki kölletik béllenünk, mind azon áltol aratás után elegendõ mezõnk vagyon; szõlõ hegyünk nincsen.

VI.

Noha hét szám szerint nem robotolunk, mind azon áltol, amidõn az urasságh dolgábon mentünk, közel földnyire hol kettõn, hol hármon, hoszú utazást pedigh és szántásth nígy és hat marhákon is vittük vígben.

VII.

Mind ekkoráigh kilenczedet nem adtunk, az földes urunk sem kívánt, más helysígekben is mind eddigh a mi vármegyénkben, hogy nem adtak, bizonyossan tudjuk. Ajándíkul az urbarialis p[rae]statiokon kívül semmit némû¹² adtunk, nem is kívánt tülünk az urasságh.

VIII.

Ezen helysígben emlékezetünkre egy pusztá hely sincsen.

IX.

Valamenyen vagyunk, mind örökös jobágyok vagyunk.

Páli¹³ helység bírájo Boros Ferencz és az töbi lakosok közönsígessen (P. H.)

A vármegye által kiküldött összeírók Hannibál József fõszolgabíró és Szilágyi József esküdt.

[Páli, 1767. április 24.] Jelzete: Soproni Levéltár, IV. A. 17. j. Úriszéki perek és törvénykezési iratok. Páli úriszéki irományok, 644. szám.

¹² Értsd: semmilyen nemût (fajtajút) nem adtunk.

¹³ Eredetileg: Palý.

SOPRONI ARCOK

CSEKŐ ERNŐ

Adatok Hollós Béla soproni
polgári iskolai tanár
életpályájához, családi
háttéréhez

Ismert, hogy a dualizmus korában, más városokhoz képest Sopron esetében elsődlegesen nem a centrális közlekedési – kereskedelmet indukáló – fekvés, a nagymérvű iparosodás játszott szerepet a város fejlődésében, hanem a közigazgatási-adminisztrációs központi jelleg, a város szellemi-kulturális kisugárzása. Így más városokhoz képest Sopron társadalmának nagyobb részét adták a hivatalnoki, illetve értelmiségi rétegek. Utóbbinak egy meghatározó szeletét a pedagógusok alkották, akik köszönhetően annak, hogy a város a korabeli Magyarország egyik, kiterjedt vonzáskörzettel rendelkező oktatási központja volt, nagy számban, és képzettségük szerint akadémiai tanártól a néptanítóig éltek a városban. Műveltségükkel nemcsak hozzájárultak, hanem alakították-módosították is a város szellemiségét. Hiszen a város széles és differenciált oktatási struktúrájának szakemberigénye nagy számban vonzotta az ország minden vidékéről Sopronba a pedagógusokat.

Ezen tanárok hosszú sorába tartozott Hollós Béla is, aki az 1904 szeptemberében Sopronban megnyílt állami polgári fiúiskolában volt tanár. Az 1872. október 2-án¹ Tolna megye székhelyén, Szekszárdon született Hollós Béla elemi és polgári iskolai tanulmányait követően került 1889-ben a mintarajz tanodai rajztanárképző intézetbe, ahol 1894-ben szerzete meg rajztanári diplomáját. Ezt követően előbb a móri állami polgári iskolában tanított négy évig, majd 1898–1905 közt a hasonló típusú orosházi intézményben.² Innen került a soproni polgári fiúiskolába, ahol tragikus kimenetelű betegsége következtében már csak egy évtized erejéig fejthette ki tevékenységét. De mivel ez épp a tanintézmény megszerveződésének, felfejlődésének időszakára esett, alapvető fontossággal bírt.³ Ugyanis Hollós Bélát – többek közt Berecz Samuval együtt – azt követően helyezte át Sopronba a kultuszminisztérium, hogy a polgári iskola

¹ Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (továbbiakban: SL), Sopron város illetőségi lapjai

² Berecz Samu: Hollós Béla. In: A Soproni m.kir. állami polgári fiúiskolája értesítője (Sápfé.) 1917/1918. évről, Sopron, 1918. 4.

³ Vö. Németh Ildikó: Sopron a középfokú és középszintű iskolái a 19. században. Dissertationes Sopronienses 1., Sopron, 2005. 62.

igazgatója, Leitner Ferenc 1905 áprilisában három új tanár kinevezését kérte.⁴ A rajztanári képzettséggel rendelkező Hollós Béla az 1905/06. évi tanévben kezdett a soproni tanintézményben (1. kép). A gyorsan növekvő gyermeklétszám következtében azonban nemcsak a képesítésének megfelelő rajzi szakcsoporthoz tartozó tantárgyakat (mértani rajz, szabadkézi rajz, szépírás) kellett tanítania.⁵ Így 1905/06-ban az előbbiekhöz még a mértan is hozzájött, az azt követő tanévtől pedig az ének megtartása is kötelezettségei közé tartozott. Bár az iskola évkönyveiben egyetlen adat sincs arra vonatkozóan, hogy Hollósnak ének-zenei képesítése lett volna, az 1906/1907-es tanévtől ő az énekkar vezetője is.⁶ Az énekkarral (fiúkarral) együtt pedig állandó közreműködőjévé vált az iskolai ünnepségeknek. Nem érdektelen, ha felsoroljuk, hogy mely (állami) ünnepek estek ezekben az években a tanév időszakára: november 19.: Erzsébet királyné emlékűnépe; március 15.: a korabeli megfogalmazás szerint a „nemzeti újjászületés ünnepe”; április 11.: az 1848. évi törvények szentesítésének megünneplése; június 6.: Ferenc József magyar királlyá történt megkoronázásának ünnepe.⁷

⁴ A tanintézmény iránt mutatkozó nagyfokú érdeklődés miatt az igazgató egyúttal a második évfolyamnál párhuzamos osztály létesítésére is engedélyt kért. Sápffé. 1905/1906. 12.

⁵ Sápffé. 1905/1906. 12., 32–33.; Kezdő javadalmazására ld. SL, Soproni Állami Petőfi Sándor Polgári Fiúiskola i. (Soproni Polg. Fiúiskola i.) 136/1905.

⁶ Sápffé. 1906/1907. 32–33.

⁷ Erről ld. például Sápffé. 1907/1908. 10–11.

1. kép: A polgári fiúiskola 1906-ban felépült Halász utcai épülete (Az iskola 1906/1907. évi értesítője)⁸

A fentiek mellett Hollós Béla további tisztségei közé tartozott még a tantestület jegyzőjének, illetve a rajztanszerek őrének feladata. Az 1907/1908-as tanévtől az 1907 júliusában kultuszminisztériumi rendelettel bevezetett *slöjd* (kézügyesség) oktatásának feladatát is Hollós Béla látta el. A *slöjd* a kezdeti években fakultatívan felvehető tantárgy, tanfolyam volt, amely a minisztérium szándéka szerint az ipar irányában tájékozódók számára „bizonyos technikai fogások és gyakorlatok elsajátítását” tette lehetővé. A foglalkozások alapvetően két fő csoportra oszthatók, egyik körbe az ún. mintázás, a másikba a famunkák tartoztak.⁹ Hollós Béla személye, munkássága az iskola falain kívül festményei révén volt ismert, csendéletei pozitív fogadtatásra találtak a városi tárlatokon, azonban a város művészettörténetében maradandó helyet nem sikerült kivívnia. Ebben bizonyára szerepet játszott az is, hogy arra már nem adatott megfelelő mennyiségű idő számára, hogy Sopronban kifuthassa magát, hiszen csak 1908-ban mutatkozott be először festményeivel.¹⁰ Iskolai kötelezettségeit, elfoglaltságát tekintve valószínűsíthető, hogy a festészetre az óhajtótnál kevesebb ideje maradt. Képesítés nélkül is ráhárult az ének tanítása, az énekkar vezetése, ráadásul, mint írtuk, a *slöjd*-foglalkozásokat is ő tartotta, az 1909/1910. évi tanévben, például heti nyolc órában.¹¹ Ehhez az 1910-es évek elején újabb elfoglaltságként a segélyezőegyesület jegyzői és könyvtárosi teendői is társultak.¹² Elképzelhető, hogy a leterheltségből adódó feszültség is hozzájárult elhatalmasodó betegségéhez, melynek eredményeként 1914. novemberében már gyógyintézetbe kellett szállítani.¹³ Persze betegsége kapcsán nem tekinthetünk el attól a lehetőségtől sem, hogy annak súlyosra fordulásában a korabeli körülmények, az I. világháború kitörése miatti aggodalom is szerepet játszhatott, habár meg kell jegyeznünk, hogy ezen időszakban még az alapvetően optimista, háborúpárti közhangulat volt a jellemző.¹⁴ Mindenestre Hollós Béla ezt követően már nem épült fel, 1917. október 4-én Budapesten, a Lipótkápolna Elmegyógyintézetben halt meg.¹⁵

⁸ Az iskolaépület építéséről, magáról az épületről ld.: Zsigmond Attila: A soproni állami polgári fiúiskola új épülete. In: Sápfé 1906/1907. 9–14.

⁹ Sápfé. 1907/1908. 40.

¹⁰ Berecz i.m. 4. illetve Csatkai Endre: A 40 éves Soproni Képzőművészeti Kör története. Sopron, 1937. 12.; A Sopronvármegye Hollós Béla halálakor így fogalmazott: „(...) *hivatott festőművész, kinek festményei a mi kiállításainknak mindenkor díszévé váltak.*” Sopronvármegye 1917. október 11. 4.

¹¹ Sápfé. 1909/1910. 4.

¹² Sápfé. 1910/1911. 18–19. illetve 1911/1912. 18–19, 30.

¹³ Sápfé. 1914/1915. 4, 7.

¹⁴ Az 1914/1915. évről összeállított értesítőben a következő szerepel Hollós Béla betegségéről: „*Hollós Béla rajztanárán már hosszabb idő óta látszott, hogy egészsége meg van támadva. November 19-én azután baja már annyira fokozódott, hogy gyógyintézetbe kellett őt szállítani.*” Uo. 4.

¹⁵ Hollós Béla 1917. október 23-án Sopronban kiállított haláleset-felvételi lapja, SL, Sopron Város Árvaszékének i. 429/1927., Nekrológja a következő magyar nyelvű helyi lapokban jelent meg: Sopronvármegye 1917. október

Hollós Béla pályaválasztásának, életpályájának, de talán tragikus sorsának a megértéshez is közelebb visz, ha családi hátterének, indíttatásának, körülményeinek bemutatására is kitérünk. Hollós Béla apai nagyapja, Schwartzkopf Domokos német származású iparoslegényként telepedett le Tolna megyében, mézeskalácsos-bábos mesterként működött. Klementsits Borbálával kötött házasságából több gyermeke született.¹⁶ Vélhetően ezek egyike Schwartzkopf József bábos lehetett, aki 1870-ben 93 forint (Ft) 4 krajcár (xr), 1874-ben pedig 126 Ft 73 xr nagyságú egyenes állami adóösszeggel szerepelt a szekszárdi állami adóhivatal által összeállított legnagyobb adófizetők listáján.¹⁷ Hollós Béla édesapja, aki Schwartzkopf Alajosként 1827-ben látta meg napvilágot, saját és fiai nevét 1881-ben magyarosította „Hollós”-ra.¹⁸ Ugyan erre az első nagyobb magyarosítási hullám sodrában került sor, az nem volt előzmény nélküli. Schwartzkopf Alajos 1848-ben önkéntesként került a honvédseregbe, végigszolgált a szabadságharcot (az ácsi ütközetben megsérült), hadifogságba került, majd további büntetésként kényszersorozták a császári haderőbe. Mindezek után évtizedekkel később nem érdemtelenül viselte a szekszárdi 48-as honvédegylet elnöki tisztét.¹⁹

11. 4., Soproni Napló 1917. október 12. 3.; Új Élet 1917. október 14. 3.; Egyébként az iskolai évkönyvben halálának dátumaként október 5-e szerepel. Berecz i.m. 4.

¹⁶ Id. Szakály Ferenc: Hollós László élete és munkássága. Szekszárd, 1989. 7.

¹⁷ Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára (TMÖL), Tolna Vármegye Alispánjának i. 714/1871, 1001/1875.

¹⁸ Tolnamegyei Közlöny 1881. november 13. 4.

¹⁹ Id. Szakály i.m. 7–8; Töttös Gábor: Hollós Alajos élete. In: Szekszárdi Vasárnap 2006. október 8. 11.

2. kép: Az egykori Szent László (ma: Babits) utca Szekszárdon. Jobbról balra Hollós Béla szülőháza, illetve a Babits-ház, ma emlékmúzeum. (A Hollós /Schwartzkopf/-házban, mely falán Hollós László tiszteletére emelt emléktábla található, ma sörkert működik.)

Hollós Alajos csehországi hadiszolgálatáról hazatérve hivatalnok, értelmiségi pályára lépett, előbb telekkönyvi tisztviselő, főtelekbíró, majd ügyvédi irodát nyitott, 1876 szeptemberétől pedig évtizedeken keresztül a Szekszárd-Bátai Dunavédgát Társulat ügyésze. Válságos időben vállalta ezt a tisztséget. Az év elején a Társulathoz tapasztalható hiányosságok miatt kormánybiztos került a szervezet élére, míg február végén gátszakadás miatt jegesár sújtotta a Sárközt és Szekszárdot.²⁰ Ugyanakkor a társulati ügyészi tisztség biztos jövedelmet jelentett, ami a többgyermekes család számára fontos szempont lehetett. Hollós Alajos nejevel, Czieger Annával és gyermekeivel az 1870-es években már – azaz Béla születésekor is – a Szent László utca 1271. számú házban lakott (2. kép).²¹ A város

²⁰ Tóth Károly: A Szekszárd-Bátai Dunavédgát Társulat múltja és jövője. Szekszárd, 1896. 17–18. 46.; Tóth Károlyt 1919 őszén váltotta a társulat főmérnöki székében Molnár Sándor, aki 1945 utáni eltávolításáig töltötte be e tisztséget. Az ő fia Mészöly Miklós író. Vadas Ferenc: Mészöly Miklós és a szülőváros. Szekszárd, 1996. 43–49.; Tolnamegyei Újság 1919. november 1. 3.

²¹ A ház az 1880. évi az 1900. évi házjegyzék szerint is Hollós Alajos tulajdonában volt. TMÖL, Szekszárdi Földmérési Igazgatóság i.

történelmi főteréhez, a Béla térhez közel eső mellékutcában, a meredek partú Séd patak mellett fekvő épület a Babits-házzal volt szomszédos. (Az emeletes Babits-házhoz képest a Schwartzkopf /Hollós/-ház jóval szerényebb. Így például nádfedeles tetőzete volt, ami a költő Babits Mihálynak szolgált gyermekkorában nyílvesztő-utánpótlásul.²²)

Hollós Alajos és Czieger Anna házasságából négy gyermek született, de csak két felnőttkort megért gyermekről tudunk, Béláról és bátyjáról, Lászlóról. Hollós László (1859–1940) neves botanikussá vált, akadémikus, a gombafélék nagy tudású kutatója lett (3. kép). Életéről a neves történész azonos nevű édesapja, id. Szakály Ferenc írt monográfiát. Ebből például az is megtudható, hogy a kitűnően rajzoló, tudományos munkáit saját rajzaival illusztráló Hollós László ezen készségét édesapjától örökölte, aki tehetségét még munkájában is hasznosította, főtelekbíróként telekkönyvi (helyszín)rajzokat készített.²³ A rajzkészséget Hollós Béla is örökölte, melyet – hasonlóan Lászlóhoz, akit apja külön rajztanárhoz járatott – a szülői figyelem vélhetően már korán megfelelő képzésben részesítettetett.²⁴

A Hollós családban azonban nem csak a vizuális készség és a kézügyesség öröklődött apáról fiúra, hanem meghatározó személyiségjegyek, a hasonló lelkiállapot is. Hollós Alajos, amiként Hollós László is kötelességtudó, de ugyanakkor önérzetes, (túl)érzékenységre hajlamos személyként írható le. Az 1912-ben Kecskemétre Szekszárdra visszaköltöző Hollós László közismerten mogorva ember volt, de időskorára édesapja, Hollós Alajos szintén megkeseredett emberré vált.²⁵ Az édesapjával való lelkiállapotbeli hasonlóságról Hollós László is írt időskorában: „Apám kevés szavú, visszavonult ember volt, aki sem kávéházba, sem kocsmába nem járt. Mindketten szerettük a zajtalan, becsületes munkát és meglelt férfi korunkban is tanultunk a diplomáért. Utáltuk a törtétezt, de nem is kaptunk zsiros jövedelmű állásokat, hanem legfeljebb ingyenes munkával járó üres címeket. Atyám a főtelekbírói állásáról lemondott, mert az akkori főispán lekicsinylően, sértő modorban beszélt vele.”²⁶ A habitusbeli hasonlóságot nemcsak Hollós László szavai, hanem életrajzbeli hasonlóságok és a környezet véleménye is alátámasztják. Halála kapcsán a helyi Tolnavármegye c. lap Hollós Alajosról a következőket emelte ki:

²² A Schwartzkopf (Hollós)-házban 1904 szeptemberében tűz ütött ki, melynek látványa nagy hatást gyakorolt a költőre, aki erről nemcsak Kosztolányi Dezsőnek írt levelében számolt be részletesen, hanem a *Simóné háza* című dráma alapötlete is innen eredeztethető. Ld. részletesebben Tóttós Gábor: Babits bölcsői körül. (A családi hagyomány és társadalmi örökség szerepe Babits Mihály pályakezdésében). In: Tolna megyei levéltári füzetek 6., Szerk.: Dobos Gyula, Szekszárd 1997. 272–273.

²³ Id. Szakály i.m. 7–9.

²⁴ Nemrég jelent meg Czeizel Endre monumentális munkája, melyben 20 magyar és 5 külföldi nagy festőművész életművét, életútját, családfáját elemzi, így kísérve választ keresni arra a kérdésre, hogy mennyire jellemző a képzőművész, vizuális talentum családi halmozódása. Művének alapján ez a zenészekhez képest kisebb, a költőkhöz viszonyítva nagyobb mértékben jellemző. Czeizel Endre: Festők, gének, szegyenek. Magyar festőgénuszok családfaelemzése. Galenus Kiadó, Budapest, 2007.

²⁵ Tóttós i.m. 2007.

²⁶ Idézi id. Szakály i.m. 7.

„Nagyon tiszteletre méltó férfiú volt, ki szerény, egyszerű, és tiszt es egyéniségevel társai megbecsülését érdemelte ki.”²⁷ Hollós Lászlóról egyik tanítványa, Moesz Zsigmond pedig a következőképpen emlékezett vissza: „Kissé bogaras, különc embernek tartottuk. Most tudom, hogy csupán egyszerű, külsőségekre keveset adó ember volt, aki tanártársait is egy kissé lenézte. Ez amolyan tudóshiúság volt, és gunyoros, óvatosan körülírt véleményével saját kiválóságát igyekezett kiemelni. Ezt nem tekintve, viselkedése teljesen korrekt volt (...) Dolgos, magányos ember volt.”²⁸ Mint édesapja felemlített esetében (főtelekbírói állásról való lemondás), úgy Hollós László életében is előfordul példa önsorsrontó cselekedetre, mely azonban nem csak a túlérzékenységből is eredő konfliktus-és stresszhelyzet feloldására szolgált. Hiszen Hollós azon, hisztérikusnak is minősíthető lépését, hogy iskolája igazgatójával való konfliktusa miatt a kiterjedt méretű, 40 ládára rugó botanikai és mikológiai gyűjteményét megsemmisítette, akarva-akaratlanul lelki nyomásgyakorlás szándéka is vezethette. A kecskeméti főreáliskolában 1911-ben történt, országos visszhangot is kiváltó esetre akkor került sor, mikor az igazgató a több évtizedes gyűjtés eredményeképp összeálló kollekciónak helyt adó szertárt osztályteremmé kívánta átalakítani, és Hollóst a gyűjtemény elszállítására szólította fel. A főreáliskolába 1908-ban új igazgatóként érkező Kacsóh Pongrác (aki a János vitéz zeneszerzőjeként vált híressé) és Hollós László között elejétől feszült volt a viszony. Hollós László így írt erről önéletrajzában: „Mikor Kacsóh Pongrácz, a Budapestről leküldött igazgatóhelyettes (sic!), egy 37 éves ifjú, 11 éves tanári szolgálattal, az első tanári konferencián feltette ablaküveg monokliját, végignézett alattvalóin, és letegezte az öregtanárt, a fiatallal egyaránt, akkor már megsúgta ösztönöm, hogy az öntelt ember mellett nem lesz maradásom. Mikor aztán még azt a helyet is elvette, ahol gyűjteményem 20 esztendőn keresztül feküdt, elöntött a keserűség, megsemmisítettem a gyűjteményemet.”. Majd így folytatta: „1911. július 5-én délután tudtam meg, hogy az igazgató véglegesen elhatározta a helyiség átalakítását. Azonnal megkezdtam a gyűjteményemet részben a szemétdöörbe hordani, részben feltűzeltni. Erről részletesen firkált a szenzációhajhászó rikkancsirodalom és így kénytelen voltam magam is nyilatkozni. Gyűjteményemet megsemmisítve, munkakedvemet elveszítve 1911. július 16-án félévi szabadságot kértem.”²⁹

Önéletrajza és egyéb, a Magyar Tudományos Akadémiánál őrzött személyi hagyatéka alapján a legtöbbet Hollós Lászlóról tudunk. Azonban visszahúzódó, magába forduló, ugyanakkor önérzetes, a társasági érintkezésben nem kellőképpen kifinomult egyénisége kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a fennmaradt források tükrében édesapjáról, Hollós Alajosról is hasonlók mondhatók el. Sajnos, Hollós Béla személyiségéről, habitusáról eddig egyetlen,

²⁷ Tolnavármegye 1906. október 14., Idézi: id. Szakály i.m. 7.

²⁸ Id. Szakály i.m. 14.

²⁹ Idézi id. Szakály i.m. 49.; Az ügy országos publicitáshoz juttatásában kiemelt szerepet játszott az Est c. napilap, a korszakban széleskörű népszerűségnek örvendő orgánum, amely napokon, heteken keresztül napirenden tartotta az ügyet, vezércikkében foglalkozva azzal.

érdemi információkat közlő forrást sem sikerült felkutatnunk. Ellenben valószínűnek tűnik, hogy a családtagoknál megfigyelt elhivatottság, kötelességtudat rá is jellemző, amit igazolni látszik, hogy az értesítők alapján a soproni polgári iskola egyik leginkább leterhelt tanára volt. Hogy Hollós Béla elmebetegsége milyen jellegű és lefolyású volt, és hogy abban a családi örökség mekkora szerepet játszhatott – mert azt azért lehet valószínűsíteni, hogy szerepe lehetett benne –, arra csak érdemi források bevonásának segítségével lehet választ találni. Erre a legtöbb esélyt Hollós Bélának, a 2007-ben bezárásra ítélt Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet irattárában, reményeink szerint fellelhető kórlapja szolgáltathatja.³⁰

³⁰ A lipótmezei intézetben kezeltokről vezetett kórlapok társadalomtörténeti és pszichohistóriai irányultságú felhasználására újabban Kövér György esettanulmánya kitűnő példa. Kövér György: Hysteriától a tébolyodottságig. Klára és Emma párhuzamos esettörténete. In: Korall 2005. november (21–22.) 68–96.

HOLLÓS LÁSZLÓ EMLÉKÉV

SZEKSZÁRD 2009

3. kép: A 2008-as Babits-emlékévet követően Szekszárd városa a 2009. évet Hollós László-emlékévné nyilvánította. Ennek keretében az egész évet átölelő impozáns rendezvényfüzérrel emlékeznek a neves tudósra.³¹

Hollós Béla betegségéről azt azonban már most elmondhatjuk, hogy az alapvetően rendíthette meg a család helyzetét. Az elmeorvosintézetbe szállított – s mint kiderült tartós, huzamos benti ápolásra szoruló – férjét nélkülöző feleség, Douglas Sarolta egyedül volt kénytelen nevelni két serdülőkorú gyermeküket, Ilonát (született: Orosháza, 1899. december 19.), Lajost (Mór, 1901. szeptember 8.)

³¹ Már az emlékévvvel összefüggésben jelent meg Kaczián János életrajzi ismertetője: Százötven éve született dr. Hollós László akadémikus. In: Honismeret 2009/1. 10–14.

valamint a legkisebb, már Sopronban született gyermeket, Bélát (1909. június 16.).³² Az adófékönyvek tanúsága szerint a belváros egy forgalmas részén, az Erzsébet u. 5. alatt (4. kép) lakó Hollós család sem ház-, sem földingatlanlannal nem rendelkezett.³³

4. kép: A Hollós család 1910-es évekbeli lakhelye, az Erzsébet utca 5. (ma: 3.) épülete
(A szerző felvétele, 2009)

Ebben különösebb meglepetést nem kell látnunk, hiszen Hollós Béla, az állami alkalmazottak jelentős részéhez hasonlóan, életpályája során több munkahellyel, várossal, mondhatni „állomáshellyel” számolhatott. Az állami alkalmazottak áthelyezés vagy épp pályázat útján az ország egyik feléből könnyen kerülhettek

³² Hollós Béla 1917. október 23-án Sopronban kiállított haláleset-felvételi lapja, SL, Sopron Város Árvaszékének i. 429/1927.

³³ A kataszteri iratok és az adóügyi iratok, dokumentumok mind ezt igazolják. Se az 1909. évre felvett kataszteri birtokívek sorozatában, se ezek birtokív-összesítőjében nem találtunk Hollós Béla földingatlan-tulajdonlására adatot. SL, Sopron város kataszteri iratainak gyűjteménye

a másikba, mely értelemszerűen befolyásolta ingatlanszerzési, és -tulajdonlási hajlandóságukat. Hollós Béla addigi életútja is ezt látszik igazolni: móri (1894–1898) és orosházi (1898–1905) tanárkodást követően került Sopronba.³⁴ (Neje, Douglas Sarolta 1875. január 15-én Nagylángon született, házasságkötésükre Bodajkon került sor. Mindkét település Fejér megyében található, így valószínűsíthető, hogy ismeretségük Hollós Béla móri tanárkodásához kötődik.³⁵)

Mivel Hollós Béla a nejevel, Douglas Saroltával együtt alapvetően az ő tanári fizetéséből nevelték három gyermeküket³⁶, a férj tartós betegsége komoly egzisztenciális veszéllyel fenyegetett. Hollós Béla egészsége 1914 őszén mondta fel a szolgálatot, majd szorult november 19-étől gyógyintézeti kezelésre. Nyugdíjaztatását 1916. április 3-án rendelte el a minisztérium³⁷, addig a család egy gáláns intézkedésnek köszönhetően továbbra is számíthatott Hollós tanári jövedelmére.³⁸ Ez ekkor, 1915 januárjában – s gyakorlatilag 1916 áprilisában történt nyugdíjaztatásáig – állt évi 2800 korona (K) fizetésből, 800 ill. 760 K személyi- és korpótlékból, 600 K családi pótlékból és 1040 K lakbérből.³⁹ Amint a kir. tanfelügyelő 1915. január 18-án kelt leirata rendelkezik: „A nevezett jelenleg a Budapest-lipótmezei elmeorvóintézetben kezeltetik és járandóságairól szóló nyugtáit aláírni nem képes, további rendelkezésig nejének Hollós Béláné sz. Douglas Saroltának a férje életben létére nézve a budapest-lipótmezei elmeorvóintézet igazgatója által láttamozott nyugtáira fizesse ki.”⁴⁰ Hollós Béla tanári jövedelmének további folyósítása úgyis komoly biztonságot adhatott e nehéz helyzetben a magára maradott családnak, hogy abból minden valószínűség szerint jelentős tételt vittek el a gyógyíttatásával kapcsolatos költségek. (Hollós Béla tanári jövedelmeinek változására ld. az I. táblázatot.)

Tartós, gondozásra és ellátásra szoruló betegsége miatt Hollós Bélát a minisztérium 1916 áprilisában ideiglenes nyugdíjba helyezte. Ennek értelmében

³⁴ Persze a tanári életpálya soproni kifutása esetén Hollós kapcsán is valószínűsíthetnénk ingatlanvásárlást, de ebben az esetben sem feltétlenül. Így például az egy, de inkább két generációval korábban született pályatárs, a bencés gimnáziumi rajztanár és neves soproni festő, Josef Wilfing (1819–1879) sem rendelkezett ingatlannal. Legalábbis ezt látszik igazolni a halálát követő hagyatéki eljárás, amely ugyan – egy eljárásbeli fordulatot követően – viszonylag jelentős aktívumról (4000 Ft feletti) ad számot, de ismereteink szerint annak ingatlan nem képezte részét. D. Szakács Anita: Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második feléből) In: Soproni Szemle 2004/2. 140–141.

³⁵ Hollós Béla illetőségi lapja, SL, Sopron város illetőségi lapjai

³⁶ Az egyenes állami adók közül Hollós Bélának rendre csak évi 4 korona I. osztályú kereseti adót, illetve 20 fillér országos betegápolási adót kellett fizetnie. Emellé társult még a 3,12 korona városi pótdadó, illetve az egyáltalán nem kis összegű hitközségi (katolikus) adó. SL, Sopron Város Adópénztárának i.; 1912. és 1914. évi adófülkönyv III. kötetei (Itt ki kell emelnünk Tirnitz József nevét, aki az 1960-as években rendezte az Adópénztár anyagát, és arról precíz, igen részletes, mindmáig nagyon jól használható jegyzéket készített.)

³⁷ Berecz i.m. 4.; SL, Soproni Polg. Fiúiskola i. 75/1916.

³⁸ Helyettesítésére az 1914/15. évre Ágoston Ernő (Balfi u. 49.), az 1915/16. évre pedig Farkasdy Zoltán rajztanárjelölteket alkalmazta az iskola egyaránt 120 K havidíj ellenében. SL, Soproni Polg. Fiúiskola i. 229/1914, 118/1915.

³⁹ SL, Soproni Polg. Fiúiskola i. 9/1915.

⁴⁰ uo.

Hollós Béla – illetve a valóságban maga a család – 1916. májusától évi 2703 K nyugdíjra és 600 K lakbérnyugdíjra volt jogosult.⁴¹ Ez, ha a korábbi, pótlékokkal együtt vett tanári jövedelemhez viszonyítjuk, (6000 K : 3303 K), közel ötven százalékos (44,9 %) bevételekiesést eredményezett a család számára.⁴² Az iskola igazgatója részéről Hollós Bélánénak, a nyugdíjaztatásról április 22-én írt értesítéséből ez is kiérezhető: „(...) egyúttal őszinte sajnálatomat fejezem ki a felett, hogy a min. úr ezen intézkedésével lelkes (olvashatatlan szó; Cs.E.) tanár válik meg intézetünkötől, aki kiváló sikerrel tanította 10 éven át a rajzot és a slöjdot növendékeinknek. Mivel azonban egészségi állapota nem nyújt reményt arra, hogy visszanyerje munkaképességét, bele kell nyugodnunk az isteni gondviselés határozatába.”⁴³

	1905. okt.	1907.márc.	1907. ápr.	1912. dec.	1913. jan.	1915. jan.
fizetés	2000	2000	2200	2200	2800	2800
személyi pótlék	200	400	400	700	800	800
korpótlék	360	-	-	-	-	760
családi pótlék	-	-	-	-	-	600
lakbér	490	400	560	800	1040	1040

I. táblázat: Hollós Béla éves tanári jövedelmeinek alakulása 1905-1915 között (koronában)⁴⁴

Érdekes, hogy Hollós Béla és családja már jó tíz éve laktak Sopronban, de a soproni illetőséget csak 1916-ban kezdeményezte Hollós Béláné. A városi tanács 1916. február 18-ai határozattal adta meg férjének – és a családtagoknak is – a soproni illetőséget.⁴⁵ Bár Hollós Béla már 1894-től, előbb Orosházán, Mórón és végül Sopronban lakott, szekszárdi illetősége csak ekkor, 1916-ban szűnt meg. Az erről szóló határozatot azzal együtt adta ki Sopron városa, hogy Hollós Bélánét férje gondnokság alá helyezési eljárásának megindítására szólította fel.

A nyugdíjaztatás következtében kieső bevételek pótlására egy tragikus eseménnyel nyílt lehetőség: 1916. május 10-én elhunyt Hollós Béla édesanyja, szül. Czieger Anna, aki után jelentősebb összegű örökség maradt (tisztá értéke: 62 217 korona). Igaz, az elhalt végrendelete alapján a két egyenesági leszármazott

⁴¹ A nyugdíjat május 1-től, a lakbérnyugdíjat július 1-től kapták. Soproni Polg. Fiúiskola i. 75/1916.

⁴² Emellett ezekben az években már számolni kellett a háború miatt a növekvő pénzromlással is. A korona értéke az 1914. évihez képest 1916-ra a felére csökkent. A korona romlásának mértéke az 1914. évi korona értékét 1-nek véve: 1915: 1:1,5; 1916: 1:2; 1917: 1:3; 1918: 1:4.; Ld. Rádóczy Gyula: A legújabb kori magyar pénzek (1892– 1981). Corvina, Budapest, 1984. 16.

⁴³ SL, Soproni Polg. Fiúiskola i. 75/1916.

⁴⁴ SL, Soproni Polg. Fiúiskola i. 136/1905, 85/1907, 29/1913, 9/1915.; A korpótlékok évtödös pótlékként is hívták, s elképzelhető, hogy azokban az években is kapta Hollós Béla, amely éveknél táblázatunkban – mert nem volt feltüntetve az éves járandóságoknál – nem szerepel.

⁴⁵ A városi tanács 2620/1916. sz. határozata, SL, Sopron Város Tanácsának i. VIII. 1/1916. (illetőségi ügyek) ill. Hollós Béla illetőségi lapja; Hollós Béla illetékességéről született határozatot csak másodsorra sikerült kikézbcsíteni, mert először téves címre (Eszterházy utca) küldték.

nem egyenlő részben örökölt, ugyanis a végrendelet alapján született osztályos egyezség szerint, míg a báty, Hollós László 46 500 korona, addig a gondnokság alatt álló Hollós Béla része után, annak kiskorú gyermekei (Ilona, Lajos, Béla) csak 15 500 korona értékben örökölték. Emellett Ilona örökölte a hagyatéki leltárban 1-15. tétel alatt felsorolásra került családi ezüstműt /hatszemélyes ezüstkészlet/.⁴⁶ Hollós Béla gyerekei így is komoly összeget örökölték, hiszen 1916-ban ennyi pénzért még egy egyszerűbb polgárház is lehetett vásárolni a külsőbb városrészekben, ugyanakkor kiskorúságuk miatt ahhoz nem juthattak hozzá.⁴⁷ A család anyagi kilátásait azonban inkább az 1919-től nekilendülő infláció árnyékolta be, hiszen az a pénzbetétben fekvő (előbb a Pécsi Takarékpénztárban, majd a Sopronvárosi Forgalmi Bankban) örökség elértéktelenedését vetítette elő.⁴⁸ Bár az – amúgy vélhetően a végrendelkező nagyanyától szándékozó – elképzelés, miszerint a banki kamatok a kiskorúak ellátására, neveltetésére szolgáljanak, racionálisnak tűnt, így 1916-ban és 1917-ben még jelentős, érdemi szerepet tölthettek be a házi büdzsében, azonban az egyre nagyobb infláció közepette az már az örökség elúszásával, annak bennragadásával fenyegetett. Vélhetően ennek megelő-zése is vezette Hollós Ilonát, aki 1919 folyamán mindent megtett, hogy a reá eső örökséghez, 4833 koronához és a továbbra is 217 korona értéken számon tartott családi ezüstkészlethez hozzájusson. Ezt az árvaszék először ugyan lehetővé tette, majd fél évvel később, 1920 januárjában annak visszafizetését rendelte el.⁴⁹

Nyilván lelket szorongató érzés lehetett, a Hollós család helyzetét tekintve feltétlenül jelentős összeg elértéktelenedését megélni, főként úgy, hogy a család anyagi problémákkal küzdött. Jelzi ezt, hogy Hollós Béláné 1916 és 1917 folyamán többször kért – és kapott egyenként 600 korona körüli – kölcsönöket gyermekei árvaszéknél kezelt örökségének terhére.⁵⁰ A család biztos és rendszeres jövedelemforrása Hollós Béla 1917 októberében bekövetkezett halálát követően az

⁴⁶ Az ezüstkészlet 217 koronára volt értékelve. Kivonat Czieger Anna hagyatékának tárgyalási jegyzőkönyvéből – dr. Káldy Gyula szekszárdi kir. közjegyző 204/1916. sz. i., illetve a soproni árvaszék 42/1920. sz. irata, SL, Sopron Város Árvaszékének i. 429/1927.

⁴⁷ Az örökség összegszerűségének valós megítélését segitendő álljon itt a neves szociológus, társadalomtudós, ifj. Leopold Lajos szekszárdi házingatlanainak korabeli értéke. Édesapja 1912 októberében történt elhunytát követően a hagyatéki leltár 10 800 koronára értékelte a családnak a város főutcájában fekvő 6-8 szobás földszintes házát. Ifj. Leopold Lajos 1916 januárjában 45 000 koronáért adta el az ugyancsak a városközpontban fekvő, nem régen épült emeletes házát (1912-ben értéke 24 000 korona), majd 1918 augusztusában 70 000 koronáért vásárolt meg egy földszintes villát a város tisztviselőtelepén. Csekő Ernő: Ifj. Leopold Lajos élete Szekszárdon. In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXIX., Szekszárd, 2007. 466–467, 485–486.

⁴⁸ Az 1914-beli 1 korona értéke 1918-ban 4-nek, 1919-ben 5,5-nek, 1920-ban 26-nak, 1921-ben 88 koronának felelt meg. Rádóczy i.m. 16.

⁴⁹ Hollós Ilona 1919. június 25-ei keltezésű levele Sopron város és a vármegye népjóléti biztosának, Fischl Lászlónak; Az árvaszék 1919. július 19-én, illetve 1920. január 23-án született határozatait, valamint a Sopronvárosi Forgalmi Bank 1920. január 8-ai levele, SL, Sopron Város Árvaszékének i. 429/1927.

⁵⁰ 1916. évi iktatókönyv 2849. illetve 1917. évi iktatókönyv 123–124, 165, 409. és 575. ikt.számú bejegyzései, SL, Sopron Város Árvaszékének i. 429/1927.

özvegyi nyugdíj volt.⁵¹ Ráadásul a hagyatéki iratok szerint Hollós Béla után nem sok maradt. A cselekvő állapotot képező 2000 koronás életbiztosítással (a Trieszti Biztosító Intézetnél) szemben az 1510 koronányi magánkövetelés és a 300 koronányi temetési költség állt, így tiszta értéként csak 190 korona maradt örökségül, de legalább nem adósság.⁵² Nyilván a szorító anyagi helyzetnek, és az egyre nehezebbé váló megélhetési körülményeknek, az élelmiszerhiánynak is betudható, hogy Hollós Béláné – az eljárás idejéhez képest két év késéssel – örökösödési pert szándékozott indítani a Szekszárdon lakó tudós báty, Hollós Lászlóval szemben, Czieger Anna hagyatékát illetően.⁵³

Kétségtelen, Hollós Béla betegsége, majd halála nehéz, válságos helyzetbe sodorta családját, mint általában más családoknál is a kereső családfő elvesztése akkortájt. Ráadásul az I. világháború harmadik, negyedik évében ez már társadalmi szinten volt általánosan megélt tapasztalat. Ennek fényében nem is volt olyan tragikus a hátramaradottak helyzete. Állami nyugdíj és családi örökség – még ha az utóbbival való rendelkezés korlátozva volt, illetve értékét az infláció is apasztotta – az a két, nem mellesleg Hollós Béla után „járó” pénzbeli pluszforrás, amely a család megingott egzisztenciáját megtámogatta, a gyermekek taníttatását lehetővé tette. Így a tanítónőnek készülő legidősebb, Ilona már igen hamar keresőképpessé vált, aki vagy e képzettségének köszönhetően, vagy mert férjhez ment, 1922-től már a Bihar megyei Újirázon lakott. Forrásunk szerint ekkortól nála lakott édesanyja, s mivel a legkisebb gyermek, Béla ekkor még csak 13 éves volt, valószínűleg ő is.⁵⁴ A családnak Sopronhoz fűződő – utolsó időszakban már csak papíron meglévő – kötelékei 1941 decemberében, az 1934-től Budapesten lakó, könyvkereskedelemben dolgozó ifj. Hollós Béla soproni illetőségének megvonásával szakadtak meg.⁵⁵

ANDRÁSSY PÉTER | Kárpáti Zoltán (1909–1972) és Sopron

1999. június 20-án a Károly-magaslati Kilátóban három soproni kötődésű természettudós munkásságát bemutató állandó múzeumi kiállítás nyílt meg.

⁵¹ 1919. évi adófőkönyv III. kötet, SL, Sopron Város Adópénztárának i

⁵² 1917. november 23-án felvett hagyatéki leltár, illetve 1917. december 21-én felvett hagyatékátvételési jegyzőkönyv másolata, SL, Sopron Város Árvaszékének i. 429/1927.

⁵³ Ezt a soproni árvaszék nem támogatta, teljes joggal, hiszen a hagyatéki eljárás során a végrendelet szellemében született egyezséget minden érdekelte elfogadta. Ettől függetlenül igaz, hogy Hollós László kedvezőbb helyzetben volt, és nemcsak azért, mert nagyobb összeget örökölt, hanem azért is, mert a felett – értelemszerűen – teljes joggal rendelkezett. A soproni árvaszék 1918. április 24-én kelt 771/1918. sz. irata, SL, Sopron Város Árvaszékének i. 429/1927.

⁵⁴ Hollós Béla illetőségi lapja, SL, Sopron város illetőségi lapjai

⁵⁵ Uo.

Kitaibel Pál (1757–1817) és Gombocz Endre (1882–1945) két-két tárlója között, a városunkban száz évvel ezelőtt született Kárpáti Zoltánnak egy jutott, arcképe és rövid életrajza alatt. Nevével a látogatók azonban már a Kilátó előtt találkozhatnak a berkenyékkel és különféle cserjékkel beültetett terasz emléktábláján, ahol az olvasható, hogy: „... kertészeti egyetemi tanár, dendrológus, aki a berkenyékkel megkülönböztetett figyelemmel foglalkozott.”

Az elmúlt tíz év során azt tapasztalhattuk, hogy míg az ország különböző településeiről érkezők között akadnak olyanok (többek között kertészek, tanárok), akik hallottak róla; addig a soproniak körében szinte ismeretlen; illetve úgy vélik, hogy benne egy erdőmérnök-igazgató rokonát, nem pedig a líceumi tanár Kárpáti László (1917–2004) testvérét, vagy a városban közismert orvos Kárpáti György (1949) nagybátyját tisztelhetjük. Ezen talán nem kell csodálkoznunk, hiszen a helyi Evangélikus Tanítóképző Intézet tanárának, Kárpáti Sándornak és feleségének Tiefbrunner Irmának Zoltán nevű fia az Széchenyi István Reáliskolában 1928-ban tett érettségit követően a fővárosban élt. Igaz ugyanakkor, hogy családi (Kárpáti-kert, Kárpáti-malom), baráti, közeleti és kutatási szálak, haláláig kötötték Sopronhoz.

1. kép Kárpáti Zoltán fiatal korában

E rövid írásban kevés életrajzi adat szerepel, elsősorban példamutató emberi vonásait és a szülővárosi kapcsolatait emeljük ki. Érdeklődő olvasóink számára ugyanakkor megemlítjük, hogy Csapody István – aki őt atyai tanítómesterének tekintette – a Soproni Szemle 1973. évi 2. számában emlékezett meg az 1972-ben elhunyt és Sopronban eltemetett természetkutatóról.

Kárpáti Zoltán a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen (ma ELTE) 1933-ban kapott természetrajz-vegytan szakos középiskolai tanári oklevelet. Kiemelkedő tehetségét, tudományos elhivatottságát jelzi, hogy ezt megelőzően bölcsészettudományi doktori szigorlatot tett (A Börzsöny növényföldrajzi viszonyai) és a diplomát adó egyetem gyakornoka lett. Anyagi gondjai miatt 1936-ban megszakította az állami szolgálatot és vegyész munkát vállalt. E munkaköre mellett a korábbi és hétvégi terepbotanikai kutatásai alapján 1941-ben szerzett egyetemi magántanári képesítést és rá irigykedő vezetőket. 1937-ben kötött házasságot. Felesége Balás Viktória tanár volt, akivel boldog, kiegyensúlyozott családban, két gyermeket nevelt.

A II. világháborús katonai szolgálatot és a hadifogságot követően hívták vissza a tudományegyetemre, majd 1949-ben a fővárosi Kertészeti és Szőlészeti Főiskolára előadónak. Egy év múlva ugyanott docens, a Kertészeti Egyetem első önálló Növénytan Tanszékének, kutatóműhelyének kialakítója, melynek tanszékvezető egyetemi tanári állását 1954-től 1971-ig – a maga által kért nyugdíjazásáig – töltötte be. Jórészt az ő nevéhez fűződik az intézmény soroksári Kertészeti Botanikus kertjének kiépítése. A biológiai tudományok doktora fokozatot *„Magyarország és a környező területek Sorbusai”* című monográfiával 1955-ben szerezte meg. Húsznál több hazai egyesületben, bizottságban és társaságban fejtett ki aktív tevékenységet. A Botanikai Szakosztály folyóiratának a Botanikai Közleményeknek is szerkesztője volt 1954-1962 között, majd ezt követően, három éven át a szakosztály elnöki tisztét töltötte be. Érdemeit nemcsak itthon, hanem számos európai tudományos egyesületben is elismerték, bár csak 1960-tól utazhatott külföldre. Számunkra fontos momentumként kell említenünk, hogy 1945 előtt állandó munkatársa volt a Soproni Szemlének. A Kitaibel Pál nevét viselő soproni Természettudományi Asztaltársaságba öccse, Kárpáti László és Csapody István hívták meg 1967-ben. E körben az ő javaslata nyomán indult sikeres útjára 1976-ban, a Kitaibel Pál Középiskolai Biológiai Tanulmányi Verseny, amelybe 1992-ben a szlovákiai és a romániai magyar tannyelvű iskolák tanulói is bekapcsolódtak.

Munkásságát könyvek, hazai és külföldi folyóiratokban megjelent több mint 170 tudományos publikáció őrzi. A Kertészeti növénytan és az Alkalmazott növényföldrajz három kötete, valamint a Soó Rezsővel együtt írt Magyar Flóra (Növényhatározó) sok-sok kertész, erdész és biológus felkészülését, munkáját segítette. A tudományos és népszerűsítő lapokban megjelent közleményeinek sorából a Sopronhoz kapcsolódó legjelentősebbeket említjük.

2. kép. Kárpáti Zoltán idős korában

Növénytan

- *Újabb adatok Sopronvármegye flórájához.* (Magyar Botanikai lapok, 1933. és Vasi Szemle, 1934);
- *Érdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén* (Soproni Szemle, 1938. és 1941. illetve Erdészeti Kísérletek 1949.)
- *Sopron környékének fontosabb gyógynövényei* (Soproni Szemle, 1941.);
- *A természetes növénytakaró és a kertészeti termesztés közötti összefüggés Sopron környékén* (Soproni Szemle, 1958.);
- *Sopron környékének néhány jellegzetes bevándorolt növénye* (Soproni Szemle, 1960).

Tudománytörténet

- Örökítsük meg városunkban Kitaibel Pál emlékét. (Soproni Hírlap, 1933. júl. 11.);
- Kitaibel Pál (1757-1817) (Soproni Szemle, 1957.);
- Kitaibel Pál emlékének megünneplése (Botanikai Közlemények 1958. és Soproni Szemle, 1958.);
- Dr. Szontagh Miklós (Soproni Szemle, 1960.);
- K. Pill, a Sopron környéki flóra kutatója. (Élővilág 1965.).

A sokágú munkásság, a művek sora, az önzetlen szolgálatvállalás önmagért beszél a kiemelkedő tehetségű és szorgalmú tudósról. Az emberről, a történelmi kor meghatározóiról ugyanakkor a legtöbbet a kortársak, a tanítványok meglátásaiból tájékozódhatunk, amelyek arra is választ adnak, hogy miért nem lett Kárpáti Zoltán a Magyar Tudományos Akadémia tagja és miért egy Munka Érdemrend ezüst fokozatú kitüntetés jelentette a politikai döntéshozók „legnagyobb” elismerését a 60 életévét betöltő „kiemelkedő társadalmi munkát vállaló tudósna”?

- „Hazánk legjobb floristája volt, aki már fiatal korában is érzékenyen reagált a támadásokra, a vélt, vagy valóban megtörtént mellőzésekre. ... Soó Rezső már régen megmondta Z-linak, hogy nem lesz akadémikus, mert képtelen befogni a száját” (Horváth Adolf Olivér cisz-terci szerzetes, botanikus);

- „Kárpáti Zoty (barátai így nevezték!) ás, nyes, nagyvágó, túlteljesíti a normát. Ahol botanizált, vélnéd vagy disznók jártak, vagy botanikusok.” (Boros Ádám botanikus. Tréfák, szóviccek);

- „Tanítványai igazságosnak ismerték, beosztottjainak inkább társa, mint főnöke volt; szívében a botanika csak családjával osztozott. ... Nem félt nehéz helyzetekben sem őszinte lenni.” (Csapody István erdőmérnök, botanikus);

- „Lenyűgöző volt a faj és termőhelyismerete, hallgatói tisztelték, jegyeit nagyra értékelték. ... A Tanszéken irtózott minden bürokráciától. Oka is volt rá: fokozatosan vették el tőle jogosítványait ... mindig emlékeztették az eltávolított és internált Baráth Zoltánra, illetve az ő 1956-os szerepére a Forradalmi Bizottságban.” (Facsar Géza, tanítvány, munkatárs).

A hatvanas évek végén egyre súlyosabban jelentkeztek elmeszesedő érrendszeréből fakadó betegségének jelei. Szívpanaszok, erős szédülések gyötörték. A tervek, a készülő munkák asztalán maradtak, gyűjtőszennvedélye (könyvek, levonatok, stb.) megrekedt. Csapody István ugyancsak találóan írta róla az alábbiakat: *„Humora megkeseredett, kedélyességét tépelődő aggodalom váltotta fel családi tuscula-numának, a soproni Erdei malom öreg fáinak árnyékában fájdalmas volt ragyogó szellemének hanyatlását látni, életére ezért tán megváltásként tett pontot a halál 1972. június 18-án és adott nyugalmat a Balfi úti evangélikus temetőben a Kárpáti család kriptája.”*

3. kép. A Kárpáti család síremléke a Balfi úti evangélikus temetőben

Christchurch – Toronto – Budapest – Sopron utat járta meg a hír, amely e sorok írójának tudtul adta barátja halálát. A felsorolt helységek egymástól való távolsága emlékeztet arra is, hogy az egykori m. kir. Rákóczi Ferenc honvéd középiskolai nevelő-intézet 1941-ben érettségizett hatvanegy – halálukig összetartó – növendéke is milyen távolra került egymástól és hazájától a számára megpróbáltatást jelentő, 1945-től kezdődő „történelmi események” következtében.

Ki is volt vitéz Paulay Tamás és hogyan lett belőle Prof. Thomas Paulay?

Sopronban született, édesapja vitéz Paulay (Pauly) György ezredes, 1942-ben Budapesten hunyt el. Édesanyja Scholz Margit, annak a neves soproni borkereskedő Rusz családnak a leszármazottja, amelynek első soproni tagja a Kismartonból 1763-ban Sopronba áttelepült, Mária Terézia királynő pártfogását élvező Rusz András posztókészítő volt.⁵⁶ Paulay Tamás nagybátyja Scholz János világhírű gordonkaművész, nagynénje a Sopronban csak „Puppi néni” néven ismert és mindenki által tisztelettel szeretett Gallus Jenőné volt. A Paulay szülők sírja a régi Szent Mihály temetőben található.

Paulay Tamás gyermekkorát a Baross úti volt huszárlaktanya egyik tisztí lakásában élte. 1933-ban, tíz éves korában felvették az említett katonai iskolába. Itt 1937-ben osztálytársak lettünk és 1943. évi hadnaggyá avatásunkig évfolyamtársak maradtunk. Paulay Tamás mindenki által szeretett, minden mókára kész, víg kedélyű, igazi jó bajtárs volt. Tanulmányi eredményei kezdetben a közepes átlagot nem haladták meg, képességei 16-17 éves korától kezdtek kibontakozni. A Ludovika Akadémiát már huszár-elsőként végezte el és egyidejűleg a Simonyi karddal is kitüntették. Ezzel a legendás Simonyi őbesterről elnevezett karddal a tanulmányi eredményeken kívül a lovastishti pályához szükséges magas szintű képességeket jutalmazták.

Hadnagyként Paulay Tamás Nagyváradra, a 3. huszárezredhez került, amelyben korábban édesapja is szolgált. Rövidesen Marosvásárhelyre a „Csaba királyfi” gyorsfegyvernemi hadapródiskolához vezényelték, osztálytisztként, ami képességeinek korai felismerését bizonyítja, mert ilyen vezénylésre csak hosszabb csapatszolgálat után szokott sor kerülni. Hadapródiskolai működéséről elismerő véleménye volt egy régi növendékének, akivel 1969-ben véletlenül elegyedtem szóba. Ezredéhez visszatérve részt vett a keleti hadműveleti területeken és a

⁵⁶ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Budapest, 1982., 9131.

Magyarországon vívott harcokban, ennek során kétszer is megsebesült. Lábadozóként került a háború végén amerikai fogságba, melyből 1945 végén szabadult. 1946 februárjában elbocsátották a hadsereg kötelékéből.

Ez év szeptemberében beiratkozott a budapesti Műegyetem általános mérnöki karára, ahol négy szemesztert hallgatott.

1948 őszén politikai okokból el kellett hagynia az országot. Utolsó éjszakáját óvatosságból nem otthon, édesanyja Rákóczi utcai lakásán, hanem a egy löverben töltötte, ahová távozása után nem sokkal megérkeztek a hírhedt Katpol szombathelyi nyomozói.

A menekülés útja Ausztrián át Münchenbe vezetett. A lebombázott és még ujja nem épült városban töltött, nélkülözésekkel teli nehéz évek után, az időközben családot alapított Paulay Tamásnak sikerült feleségével és leányával együtt Új-Zélandba kivándorolni. Kezdetben építkezéseken segédmunkásként dolgozva tartotta el családját és fejezte be egyetemi tanulmányait. Egy mérnöki irodában töltött időszak után hívták meg 1961-ben előadónak a christchurch-i Canterbury Egyetemre, ahol a doktori fokozat megszerzését követően egyetemi tanárrá

nevezték ki. Ebben a minőségben alapozta meg nemzetközi hírnevét négy könyvével, 150 további publikációjával és harminc, főleg földrengéseknek kitett országokban tartott előadásaival. Kutatásai a földrengéseknek ellenállóbb épületekre vonatkoztak. Felismeréseit a zürichi Eidgenössische Technische Hochschule-n (ETH) tartott kurzusai révén számos országból részt vevő hallgató sajátíthatta el. Munkájának – Hugo Bachmann zürichi professzor nekrológja szerint – az a lényege, hogy az erőhatásokban való gondolkodást felváltotta az eltolódásokra és az alakváltozásokra irányított figyelem, és ennek megfelelően az alakváltozásokra alapított méretezés. A statikailag határozatlan tartószerkezetek hagyományos méretezésétől eltérően ő az egyes tartóelemek ellenállását és eltolódási kritériumait vette számításai alapjául. A szakmai világnak gondolatébresztő volt a vasbeton-tartóelemek merevségének általa javasolt új meghatározása is. Új-Zéland földrengés sújtotta terület, ezért az állam és a Canterbury Egyetem ezekben a kutatásokban elsörendűen érdekelt volt. Megfelelő laboratóriumot bocsátott rendelkezésre, ahol nagyméretű elemekre gyakorolt különféle hatásokat is lehetett vizsgálni. A munka gyakorlati kiindulását a szigetországban feljegyzett addigi legnagyobb földrengés képezte. Paulay Tamás kutatásai nyomán kísérleti épületek létesültek, melyeknek lényege az alapozás és az épület-test közötti újrendszerű, rugalmas kapcsolat.

Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el. Közülük a legjelentősebbek a Brit Birodalmi Rend (OBE) 1984-ben, a Magyar Köztársaság Érdemkeresztje (1996), az ETH Zürich, a Budapesti Műszaki Egyetem, a Bukaresti Műszaki Egyetem és az argentin Mendoza-i Cayo Egyetem díszdoktori címei. 1992 és 1996 között elnöke volt a földrengéseknek ellenálló épületszerkezetekkel foglalkozó nemzetközi szövetségnek (IAEE). Utolsó kitüntetésként 2008-ban Pekingben Paulay Tamást a „Legend in Earthquake Engineering” címmel tüntették ki.

Az elmúlt évtizedekben többször is ellátogatott Sopronba. Remélem, hogy soraim, melyekkel elbúcsúztam Paulay Tamástól, hozzájárulnak személye és működése szélesebb körű megismeréséhez és emlékének fennmaradásához szeretett szülővárosában.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KUBINSZKY MIHÁLY

Göncz József és Bognár Béla
tíz képeslevelezőlap-kötete a
száz évvel ezelőtti Sopron
városról
és Sopron megyéről.
Sopron, 2003–2006

Terjedelmében és jelentőségében grandiózus munka az a tíz kötetes sorozat, melyet Göncz József és Bognár Béla képeslevelezőlap-gyűjteményükből állítottak össze és adtak ki. 2003-ban jelent meg az első kötet, immár három évvel ezelőtt az utolsó. Sass László tanár, aki a legtöbb kötetnél előszóval méltatja-magyarázza a tartalmat, minden bizonnyal megközelíti a valóságot azzal az állításával, hogy a gyűjtők a Sopronnal kapcsolatos szinte valamennyi képeslapot összegyűjtötték, és az egykori Sopron megye területéről is a legtöbbet. Mindez az éveken át tartó szorgalmas munka mellett nem kis anyagi áldozatot is jelentethetett az egyre növekvő árverési értékeket tekintve. Helyes volt a szerzőknek az a döntése, hogy a lapokat, fényképeket és dokumentumokat azok nagy száma miatt tematikailag elválasztott fejezetekbe, vagyis kötetekbe osztották, és helyes volt a témát – néhány kivétellel – az 1945. évvel lezárni.

A képes levelezőlap fénykora az 1900-as évek elejére tehető. Az utazás esemény volt, és aki utazott, a távolból képeslapon üdvözölte rokonait, ismerőseit. Város- és tájképek tájékoztattak arról, hogy merre jár. De a lapok témaköre ennél bővebb volt. Múzeumok tárgyai, paloták enteriőrei, híres festmények reprodukciói is nagy számban terjedtek el. Eseményekről is bőven jelentek meg lapok. A király látogatása, tiszavirág-életű kiállítási pavilonok látképe, katonai parádék, szobor vagy új vasútállomás avatása, tűzvész pusztítása, árvízzel letarolt mezők látványa érdekelte az embereket. A levelezőlapok a még kezdeti állapotban levő képes folyóiratok helyett és a filmhíradók térfoglalását megelőzően mindenről tudósítottak. A bélyeggyűjtéssel szinte egyidőben tehát megkezdődött a képeslapok gyűjtése, amihez a könyvkereskedések szép albumokat kínáltak. A két világháború között a fotózott képek tökéletesedtek. Soproni képeikről akkor Diebold Károlyt és a pécsi Zsabokorszyt kell megemlíteni. A második világháborút követően azonban évtizedekig silány minőségű lapok kerültek forgalomba. Az életvitel változása, a város szerepkörének és a megye területének gyökeres változása mind töréspontot jelentenek. Mindent összevetve: A képeslap a 19. század végi megjelenésétől kezdve egészen 1945-ig páratlan értékű emléktárhely. Sopron és Sopron megye

területéről ilyen terjedelmes, a terület értékeit és érdekességeit szinte hiánytalanul bemutató és egyben – rövid, de találó szöveg-magyarázatokkal kiegészített összeállítás még nem készült. Ez a tíz kötet hervadhatatlan érdeme. Nagyobb figyelmet érdemelne, mint amit kapott, elsősorban a sajtótól, de a vásárló-közönségtől is.

A kötetekben összesen közel 3000 kép található. Nemcsak képes levelezőlapok, hanem korabeli fényképek, meghívók, számlacédulák, rajzok is. A képek nagy része fekete-fehér, de amit annak idején színezték, ahol festményt reprodukáltak, annak nyomása színes. A képek közel az eredetiek nagyságában mutatkoznak. Mindez rendben van. A kötetek témaválogatása is találó, legfeljebb a kiadás sorrendje sajnálatosan túl emberi (a kocsmák a sorozat elején szerepelnek, a templomok a végén). Röviden nézzük végig a tíz kötetből az első kilencet, melyeknek az említett Göncz – Bognár gyűjtőpáros a szerzője. A tizedik kötetet Tóth Sándor készítette, ez csak jellegében kötődik az előzőekhez, alapját a Finta Béla fotóörökség feldolgozása képezi. Ezt a kötetet a Soproni Szemlében már megjelenését követően tavaly ismertettük (SSz. 62 (2008), 467–468).

Az első kötet *Sopron vármegyében képeslapokon 1896–1945* címmel, még sorozatszám nélkül jelent meg, szerzők akkor még nem látták lehetőségét a bő folytatásnak. Ezért néhány kép a következő kötetekben ismétlődik, de ez olyan kevés, hogy nem bántó. A második kötet *Sopron, a vármegyeszékhely képeslapokon* címmel kiemelten Sopron város nevezetességeit mutatja be. Ez a műfajnak az a szintje, amelyet a legtöbb magyar város ma már könyvkiadással elért, de ennél tovább, vagyis részletezéshez és több kötet összeállításához mások még alig jutottak. A harmadik, *Vendéglátás és szórakozás Sopron vármegyében* címet viselő kötet a szállodák, kávéházak, vendéglők, kocsmák világát mutatja be. Az uszodákat és a vendéglői zenekarokat is ide sorolták. Néhány képen maguk a szórakozó vendégek is megjelennek. Ennek a kötetnek az anyagából ki szeretném emelni a Royal kávéház reprezentatív termékét, amely bizonyítja, hogy a kávéház száz évvel ezelőtt milyen fontos szerepet töltött be a polgári társadalomban. Hiányolható, hogy a Payrich-vendéglő és a még nevezetesebb Perkovátz vendéglő kimaradtak a kötetből. A negyedik, *Kastélyok, várak, kúriák Sopron vármegyében* című kötet a jómódú soproni polgárcsaládok – Haller, Lenck, Stauffer – városi házaival kezdődik. Vidéki kúriák is bőségesen szerepelnek. Ezeket a szerzők helyesen két részre választották (csakúgy mint néhány következő kötetben is), elkülönítve az 1921-ben Ausztriához kerülteket és a ma is magyar területen levőket. A legszebbek: Fraknó, Kabold, Kismarton, Lánzsér sajnos az előbbieik fejezetében szerepelnek. A várkastélyoknál bővebb anyag állt rendelkezésre az ötödik kötethez, amely a *Kereskedelem Sopron vármegyében* témájában üzleteket, vállalkozásokat, takarékpénztárakat, számlákat, falusi szatócsboltokat, de a város és a megye kereskedelmét fellendítő jeles személyeket is mutat. Így Flandorffer Ignácot. A képeslap említett esemény-jellegére jellemző, hogy

képeslap jelent meg még a Schladerer-féle Baubank-bukásról is, amely megannyi soproni polgárcsaládot tett tönkre, sőt a város fejlesztését is egy időre megakasztotta. A következő kötet logikusan a *Sopron vármegye ipara*. Mivel a város és a megye iparának fejlődése szinte egybeesik a képeslap-kiadás fénykorával, ez a kötet különösen gazdag anyagot tár az olvasó elé. Itt prospektusok, termék-kínálatok egészítik ki a fotókat és képeslapokat. Mennyi patinás soproni név tűnik itt fel: Baumann Béla, Seltenhofer Frigyes, Trogmayer Károly, Kremser Mihály, Lenck Lajos, Boór Gusztáv és Nándor. A soproni olvasó örömmel fedezi fel a Hirschler Rezső nevet, szinte az egyetlen „túlélő” cégét. A kötet az elhalt soproni iparnak is szomorú dokumentuma, mára már sem cukorgyár, sem vasöntöde, sem SOTEX, sem a Wellesz-féle „gumigyár” nincs a városban. Kit a bombázás vitt el, kit a globalizáció. Szerencsére a Sörgyár megmaradt. A hetedik kötet *Emlékek, események Sopronban* címmel a képeslapoknak előjáróban említett sajátos tudósító tulajdonságát eleveníti fel. A kötet visszanyúl a képeslap-kiadás évtizedei elé és néhány bevezető, középkori eseményt követően a szabadságharc eseményeivel kezdődik. A képen bemutatott események súlypontja az 1921. évi népszavazás. Az összeállítás az immár sokak szemében feledésbe merült várkerületi szovjet emlékművel (azzal, amelyet 1956-ban leromboltak) végződik. Végre, a nyolcadik kötet, mely a *Templomok, iskolák Sopron vármegyéjében* címmel jelent meg, érkeztünk el a templomokhoz, melyeket a felekezetek sorrendjében tárgyal. Elsőnek a Templom utcai evangélikus templomot és ennek harangját mutatja be, ezt követi az evangélikus teológia, majd a tanítóképző (amelyet sajnos elsöpört a háború). A református egyház mindössze két képpel szerepel. Csak ezt követően sorolja fel a kötet a katolikus templomokat, pedig úgy hiszem, hogy város-, egyház- és építészettörténeti jelentőségét tekintve ezt a kötetet a Szent Mihály templommal, a város védőszentje és az akkor mintegy 65 %-os számarányú katolikusok templomával kellett volna bevezetni. A kötetben végül megjelennek a megye zsinagógái is: Sopron, Fertőszentmiklós, Kabold, Kismarton és Sopronkeresztúr. Azért sorolom fel ezeket tételesen, hogy megjegyezhessem, az itt leköszölt zsinagóga-képeknek a kereskedelmi értéke (vagyis az ára) az árverési tapasztalatok szerint kimagaslik a többi téma közül: forintban egyenként is többszörösen ötjegyű számot képviselnek. A sorozat kilencedik kötete *Közlekedés Sopron vármegyéjében* címmel jó néhány képével túllép az 1945. évi határon. Ehhez a kötethez a szerzőknek magam is több képet szolgáltatam gyűjteményemből, ezért a vasúttal kapcsolatban nem tartom magam illetékesnek sem bíráló, sem elismerő megjegyzésekre. Érdekes ebben a kötetben a repülés, főleg az 1909. évi repülőbemutató, és az autó-motorsport, valamint a kezdeti autóbusz-közlekedés. A sorozatból a mezőgazdaság, ide értve a szőlőtermelést és a kertet is, érthető módon hiányzik. A téma nem illusztratív, alig készült róla képeslap.

A kemény kötés belső előzéklapjain minden kötetben hasznos kiegészítést talál az olvasó: térképek, korabeli plakátok, részvények és más dokumentumok révén A kötetek minden képét magyarázó szöveg kíséri. A több ezer képaláírás legtöbbje találó, de ekkora mennyiségnél természetesen csúsznak be hibák, szerkesztési tévedések. A hibák közül néhányat nehezményeznem kell. Például a 2. kötet 58. oldalán, ahol nyilvánvaló szerkesztési hiba mutat olyan épületeket, melyeket Hárs és Winkler építésszek nem építhettek; A 7. kötet 55. oldalán Tisza Istvánt köszöntik, nem Tisza Kálmánt, aki ekkor már nem élt. És ugyanennek a 7. kötetnek 90. oldalán a lovas katonák éppen nem a régi, hanem a mindössze néhány éves új Erzsébet kórház előtt lovagolnak be Sopronba.

Mindent összevetve azonban csak csodálattal adózhatunk a gyűjtő-szerzőknek, akik ezzel a munkával Sopron 19-20. századi múltjából nemcsak a kimagasló alkotásokat és teljesítményeket mutatják be, de a hétköznapiakból is sok érdekességet megörökítettek.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andrássy Péter középisk. tanár, 9400 Sopron, Juharfa u. 18.
Bagi Zoltán főlevéltáros, Csongrád megyei Levéltár, 6723 Szeged, Malom u. 11.
Bariska István főlevéltáros, Kőszegi Levéltár, 9731 Kőszeg, Pf. 23.
Csekő Ernő főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
Dávidházy István ny. műszaki tanácsadó, 9400 Sopron, Kisfaludy u. 10.
Fényes Ákos ny. okl. gépészmérnök. 9400 Sopron, Bécsi út 73.
Hárs József ny. statikus, 9400 Sopron, Deák tér 21-22.
Kelemen István műzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Helyreigazítás: A 2009/2. számban közreműködő Robotka Csabáné foglalkozása helyesen: helytörténeti könyvtáros.